

REFORMATIE IN VLAANDEREN

Episoden uit de opkomst en ondergang van de Reformatie in Vlaanderen

STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2005

De geschiedenis van de Hervorming in de Nederlanden

Door
C. G. Montijn, predikant te Utrecht

Geheime vergaderingen en kruisgemeenten in de Zuidelijke Nederlanden

Toen de Reformatie hier en daar begon door te breken werden verbaasd velen van tijd tot tijd op de brandstapel of het schavot ter dood gebracht, levend in de grond gedolven, heimelijk in gevangenissen afgemaakt of in het water gesmoord. Ook vloten duizenden bij elke nieuwe vervolging naar andere landen. Toch vermeerde het aantal der Hervormingsgezinden in de Nederlanden op wonderbare wijze. De wreedheid van Rome maakte van haar afkerig, en de onmiskenbare vroomheid van veel martelaren strekte hun godsdienstige overtuiging tot een krachtige aanbeveling. Door veel geschriften, vooral door de Bijbel, bij tienduizendtallen overal verspreid, werd de waarheid bekend en aangenaam gemaakt aan de consciënties der mensen. En de gesprekken en predikatiën van buitenlandse zendingen, vooral van Nederlandse uitgewekenen, die uit Londen over Ostende, - 't welk destijds in handen der Engelsen was, of van de landzijde uit Duitsland en Oost-Friesland, voor langere of kortere tijd herwaarts wederkeerden, - die ook door hun brieven hun achtergebleven vrienden en betrekkingen in hun geloof versterkten, werkten gunstig mee tot voortplanting van evangelische kennis en godsvrucht.

Groot was de verandering welke, ten, gevolge daarvan, in de laatste vijftig jaren (ná 1517) plaats had. Toen, bijna een halve eeuw geleden, de eerste berichten en geschriften uit Wittenberg hierheen kwamen, waren er wel op onderscheiden plaatsen, enkele meer verlichte mannen die het diep bederf van de Kerk betreurden, in haar leer en instellingen geen bevrediging vonden voor hun verstand en hart, en daarom licht en troost zochten bij helder denkende geestelijken, of zich mengden onder de scharen van nieuwsgierigen, ontevreden en geestdrijvers, wanneer soms hier of daar een prediker der nieuwe leer optrad; maar nu was er bijna geen gewest of geen stad in de Nederlanden, waar de hervorming niet veel aanhangers had. Zelfs op het platteland trof men de zodanigen aan. De voorstanders van een Hervorming waren, in de eerste halve 15^e eeuw en veel later, nog niet afgescheiden van de Kerk aan welke reformatie zij nog niet wanhoopten. Zij waren daarenboven overal verstrooid, stonden ieder op zichzelf en vormden nog geen afzonderlijke gemeenten. Van lieverlee was ook dat anders geworden. De Kerk, die zich een moeder noemde, had haar tot mondigheid gekomen kinderen uitgeworpen en hen genoodzaakt elkaar te troosten en te stichten. En nu waren het niet slechts ongeregelde volksmenigten, die enkele malen in een kloosterkapel, op een plein, op een sloopstimmerwerf of op het open veld samenvloeiden om een verlichte geestelijke of een Evangelische prediker uit de vreemde te horen en daarna weder als verloren schapen, zonder herder rond te dwalen. Maar nu waren ze in onderscheiden kudden verzameld. De nieuwsgierigen hadden hen verlaten, de geestdrijvende Wederdopers, zoals degenen die in de Kamerstraat te Antwerpen in 1567 vergaderden, hadden zich van hen afgescheiden en werden door hen verloochend, en zij die verlangden volgens het Evangelie te denken en te leven, hadden zich in steden en op dorpen, naar het voorbeeld van hun Duitse, Zwitserse, en Franse broeders of uitgeweken geloofsgenoten, merendeels in wel ingerichte

gemeenten, onder aanvankelijk georganiseerde Kerkbesturen of Consistories verenigd. Zij volgden wel onderscheidene richtingen en waren Doopsgezinden, Luthersen, die "van de confessie", of Gereformeerden, die "van de religie" genoemd werden, maar desniettemin één tegenover Rome. Zij kregen dezulken, die vroeger Roomse geestelijken geweest maar tot kennis der waarheid gekomen waren, of meer ontwikkelde leken uit hun eigen midden, tot hun vaste leraren. Waar er ontbraken werden zij, vooral uit Emden en later uit Straatsburg en Genève, hun toegezonden. Zij hielden eerst in 't geheim en eindelijk in 't openbaar, op gezette tijden hun vergaderingen om Gods woord te horen verkondigen, gemeenschappelijk tot de troon der genade te gaan en zich onderling te versterken in hun gemeenschappelijk geloof.

De Calvinisten zongen de Souterliedekens van Van Zuylen van Nijeveld, waarvan in één jaar zes uitgaven te Antwerpen verschenen, de berijmde psalmen van Jan van Utenhove, en later die van Petrus Dathenus; en in de Waalse gewesten de Franse van Clement Marôt en Theodorus Beza. De Luthersen gebruikten de psalmen, welke Willem van der Haecht uit het Hoogduits in rijm overgebracht had; de Doopsgezinden vooral Martelaarsliederen.

De doop werd op de wijze der Evangelischen bediend, en wel eens bij honderdtallen, verkondigden zij tezamen, onder het genot der beide tekenen, de dood des Heeren. Het ontbrak hun niet aan liturgieën kerkordeningen en Catechismussen die zij van buitenlandse gemeenten overnamen.

Toen de inquisiteurs te Rijssel in 1556 Boudewijn Oguier vraagden; "wat men in de vergaderingen der ketters deed?" antwoordde hij, volgens de getuigenis van een tijdgenoot, hetgeen volgt:

"Als wij alle in des Heeren name vergadert zijn om zijn heylich Woord te hooren, so vallen wij alle gelijk op der aerden neder op onse kniën, in ootmoedigher herten onse sonden voor Godts mogentheyt belijdende ; daarna bidden wij dat het Woordt Godts oprechtelijk ende reynlijck gepredict en verkondighd mach worden. Wij bidden oock voor onsen Heere de Keyser ende voor alle sijnen raedt, opdat de ghemeente in vrede mochte van hen gheregeert werden, ende de eere Gods verbreyt werden. Oock so en wert ghij, mijne heeren, niet vergeten, want wij uwer oock in gedachtenisse hebben als onse heeren en oversten, biddende onsen goeden God voor u en voor de ganse stede, opdat Godt u soude in alle deuchden onderhouden. Siet dit sijn de stucken die wij daarin bedrijven. Duncket u nu, mijn heeren, dat wij so groten quaet doen, al dusdanighen vergaderinge houdende? Waer heeft men ooit ghelesen, dat degene die bijeen quamen om voor de regeerders des landts te bidden de doodt weerdig waren? Voorwaer het en heeft noyt ghehoort geweest. Bovendien, begheert ghij de ghebeden te hooren die wij doen, ick ben bereyt u die te segghen."

Toen viel Boudewijn ter aerden voor hen allen, en beghon de ghebeden te doen met sulcken vijericheydt, dat noyt sulken brandt des geests, (gelijck hij beleden heeft), noch sterker beroeringhe in hem gesien is gheweest; sodat veel van der overhey, siende de grote vijericheydt en de brandende affectiën in sulcken jonghen mense, de tranen uyt haer oghen vloeyden. Daerna opstaende van de ghebede, seyde hij tot hen: "„siet mijn heeren dit ist, dat men in onse verghaderingen handelt.""

Doorgaans waren ouderlingen de leraren ter hulp, diakenen verzorgden, naar de Apostolische instelling, de armen en verpleegden meermalen de zieken; ook stichtten de Hervormden te Antwerpen een Weeshuis.

De gemeenten in onderscheidene plaatsen vergaderd, begonnen ook elkander met raad en hulp te dienen, en zoo werd haar vereniging tot kerkgenootschappen voorbereid.

Doch laat ons de gebeurtenissen niet vooruitlopen. Gelijk bij de invoering van het Christendom, had men eerst nog geen Gemeente, maar gemeenten, die vroeger en later in het verborgen ontstonden en wier oudste geschiedenis niet zelden in het duistere licht.

Onder die gemeenten zijn die in de Zuidelijke Nederlanden de oudste en die in de Noordelijke van latere oorsprong. De oudste gemeenten waren de Vlaamse en hadden hun ontstaan aan de Duitse Hervormers te danken. Al vroeg verenigden zich ook de Doopsgezinden. De Hervormde gemeenten in het Noorden hebben, gelijk al vroeger die in de Waalse gewesten, haar oorsprong en haar inrichting aan volgelingen van Zwitserse Hervormers, aan de vreemdelingengemeenten, en aan Franse zendelingen te danken gehad. In de dagen van felle vervolging ontstaan, droegen zij verdichte namen. De gemeente te Oudenaarde heette "la fleur de Lis of Gironflée," die te Gent, "le Glaive," die te Brussel "le Soleil," die te Rijssel "la Rose," die te Doornik "la Palme," die te Antwerpen "la Vigne," onderscheidene heetten "l'Olive." Hoe deze gemeenten ontstaan zijn, en zich uitgebreid en gevestigd hebben, zal uit de geschiedenis van enige der oudste kerken blijken.

Antwerpen

Antwerpen was in Nederland de bakermat der hervorming, en vroeg werd er een gemeente gevestigd. Van 1521 af, toen de Augustijnermonniken "de nieuwe leer" er begonnen te verkondigen, hebben, gelijk een tijdgenoot getuigt, de vrienden van hervorming "in derzelve stad altijd inthymelijk malcanderen ghetroot ende met boeken ende onderwijsinghen gheleert; ja oek met secrete t' samencomsten en vermaninghen." Onder anderen "quamen er in 1525, buyten der stad in weerlijcke cleederen preken."

Eerst kwamen hervormingsgezinden van verschillende richtingen, van tijd tot tijd, nu hier dan daar bij elkander, en later vormden zich onderscheidene verenigingen. Groot was het aantal Doopsgezinden die de marteldood ondergingen, en reeds in 1537 een gemeente uitmaakten door Bisschoppen bestuurd.

Lang vóór 1551 was **Jan van Ostende** er leraar der kruisgemeente. Hij stichtte sommigen van zijn geloofsgenoten ergens buiten de stad heimelijk met het woord der waarheid. Hij schijnt onder anderen ook huwelijken op de wijze der Evangelischen te hebben ingezegend; immers een vrouw werd destijds verdronken, omdat zij niet volgens de voorschriften der Kerk getrouwd was. In dezelfde tijd was **Robert Calon**, vroeger Jacobijnermonnik, er werkzaam, maar hij is spoorloos verdwenen en waarschijnlijk, gelijk veel andere predikers, heimelijk afgemaakt.

Zij zijn opgevolgd door de beroemden **Casper van der Heijden**. Deze edelman, van Mechelen afkomstig, was in 1549 om des geloofs wil uit het huis van zijn vader gevlucht en sinds te Antwerpen als schoenmakersgezel werkzaam. Inwonende bij zijn meester bemerkte hij, dat deze elke nacht met een kaars op de zolder kwam, daar een kist ontsloot en er een boek uit nam om er in te lezen. Dat boek was de Bijbel, en de meester was lid van de geheime gemeente. Op zijn raad voegde ook Van der Heijde zich gaarne bij hen en, nog maar twintig jaren oud, volgde hij Van Ostende, als hun voorganger op. Hij bleef niettemin zijn nederig handwerk uitoefenen, totdat men in 1554 hem drong om onverdeeld aan het werk der Evangeliebediening zich toe te wijden. Door de gemeente begeerd en door de Kerk van Emden als leraar geordend, nam hij de last van de Evangeliebediening, welke hij niet op eigen gezag had willen aanvaarden, op zich en predikte, nadat tijd en plaats, om niet ontdekt te worden,

telkens door de diakenen, - tot wier werkzaamheden dat toen behoorde, aan de leden der gemeente waren te kennen gegeven, - nu hier dan daar, in hun huizen het Woord van God.

In datzelfde jaar had Karel V, die toen met Frankrijk in oorlog was, enige Duitse regimenten van meestal Luthersgezinde krijgslieden, elk met een predikant, in de Nederlanden gezonden. Een van deze regimenten, dat van **Lazarus Swend**, werd te Antwerpen in bezetting gelegd, en nu zag men daar de Duitse krijgsknechten onverhinderd tot de preken gaan, in de vasten straffeloos vlees eten, en met één woord, een vrijheid genieten welke de ingezetenen op straf des doods was ontzegd. Dat maakte de ijver gaande en wakkerde het verlangen om evangelische predikatiën te horen aan, zodat de geheime gemeenten al groter werden.

Adriaan van Haemstede, hun leraar, won door zijn prediking twee duizend zielen. Hij schreef in 1557 aan de broeders te Emden, dat één huis voor de zamenkomsten niet langer genoeg was, verzocht dat Caspar van der Heijden, die zich toen in Oost-Friesland bevond, van daar naar Antwerpen zou terugkeren, omdat hij dringende behoefte had aan een ambtgenoot. Hij vroeg of het al dan niet raadzaam geacht werd met de openbare prediking een begin te maken? Hij waagde dat inderdaad kort daarna op de Sacramentsdag staande bij het kruis op de Meer, wat evenwel de goedkeuring van Van der Heijden en andere meer bezadigden niet wegdroeg.

Wellicht is het aan zijn onberaden ijver toe te schrijven, dat er bij vernieuwing op de geheime vergaderingen werd acht gegeven, dat de Hervormden in 1558 weer buiten de stad tezamen kwamen, en dat er huiszoeking geschiedde. Ook het huis 't welk Van der Heijden bewoonde werd doorzocht en hij, die zich in een geheime plaats verstoken had, daar eindelijk door een dienaar van de Markgraaf gevonden, terwijl hij biddende was neergeknield. Daardoor werd de dienaar dermate bewogen, dat hij de vrome leraar niet gevangen nam of aanbracht, zodat hij de gewisse dood is ontkomen. Ongelukkiger liep het af onder anderen met **Anthonie Verdikt**, diaken der gemeente, die te Brussel de marteldood ondergaan heeft, en met hun ouderling **Hendrik Robhalt**, die in het volgende jaar niettegenstaande de woede van het volk, welke eerst de beul en daarna de schout de vlucht deed nemen, op de markt te Antwerpen levend is verbrand.

Daarmede niet tevreden, stelde men driehonderd gulden op het hoofd van een predikant, en vijftig op dat van een ouderling of diaken, ten voordele van de aanbrenner, zodat Van der Heijden het raadzaam achtte naar de Paltz te wijken.

Middelerwijl had er zich nevens de Vlaamse gemeente, een Waalse gevestigd. Van de vreemdelingen die na de dood van Koning Eduard VI uit Londen verdreven waren, hadden sommigen te Antwerpen zich nedergezet. Een van hun leraren, **Francois Perusel, de la Rivière** bijgenaamd, een vriend en volgeling van Calvinus, was er werkzaam tot 1556, toen hij naar de Franse gemeente te Frankfort beroepen werd. Hij werd vervangen door de Geneefse Godgeleerde **Eward**, een man van grote begaafdheden, en later, in 1558, door **Herman Backereel** en **Jan Dirckens**, die van Emden gezonden, enige verschillen tussen de Vlaamse en de Waalse gemeenten hielpen bijleggen.

Welke afbreuk ook de gemeenten door de vervolgingen lijdten mochten, zij hielden op de duur godsdienstige samenkomsten, zowel buiten, als op meer dan twintig plaatsen en pakhuizen, woningen en stallen, binnen de stad Antwerpen, waar zich aanhoudend, onder anderen in 1559, na de vervolging door Catharina de Medicis in Frankrijk

aangericht, veel Evangelische vluchtelingen en zendelingen uit dat land, gelijk ook uit Genève, in stilte ophiielden, en was het middelpunt vanwaar zij naar Brussel, Atrecht, Doornik en elders uitgingen, om er het Evangelie naar de zienswijze van Calvinus te verkondigen.

Charles de Niëlles van Doornik, hield in 1560 in zijn huis aan de grote markt te Antwerpen, bijkans elke avond godsdienstoefeningen. Eens was hij, als naar gewoonte, met prediken bezig, toen de opstijgende vlam der brandstapels door de glasramen gezien werd. "Knielt", sprak hij toen, mijn broeders! Laat ons voor hen bidden". Wat de godvruchtige leraar toen gebeden en gesproken heeft, weten wij niet, maar zijn woorden deden velen tranen storten. De godsdienstoefening was geëindigd. Een honderdtal verliet in stilte het huis. Sommige van hen vielen hun vervolgers in handen, zoals **Cornelis Hallewijn**, een slotenmaker, **Boudewijn Leheu**, een tapijtwerker, **Herman Janssen**, een wapensmid, *Adriaan de schilder* en **Hendrik de kledermaker**, welke beide laatste leden van het consistorie waren, en leden de marteldood. De overigen ontkwamen, om reeds de volgende avond, van veel nieuwe aanhangers der Hervorming vergezeld, in groter getal godsdienstig bijeen te komen.

In 1561 werd een van de diakenen der kruisgemeente, **Jan de Bosscher**, op de Steen aan een paal gebonden en doorstoken, en een van hun ouderlingen, **Jan de Keizer**, in de Schelde verdronken. In hetzelfde jaar hield men te midden van een bos bij Marksen, met vier of vijfhonderd mensen, een godsdienstoefening, waarbij sommigen gevangen genomen werden, terwijl hun leraar ter nauwer nood ontkwam. Die leraar was waarschijnlijk **Christoffel Smit**, of **Fabricius**, destijds bij de kruisgemeente werkzaam. Hij was een gewezen Karmelitermonnik en breidde met groten ijver de hervorming uit. Men nam hem gevangen en veroordeelde hem ten vure, maar toen bleek het, hoe groot een liefde de gemeente hun leraar toedroeg, en welk een verontwaardiging de vervolgingen verwekten. Op het ogenblik waarop het vonnis zou worden uitgevoerd, onder het aansteken van de houtmijt, hief het volk de 130ste Psalm aan, en er ontstond een hevig rumoer. De helbaardiers gebruikten geweld, maar werden met stenen begroet; zodat zij, gelijk ook de Markgraaf, de Schepenen en eindelijk mede de beul gedwongen werden de wijk te nemen. Intussen viel Fabricius onder de slagen met een ijzeren hamer, en door een ponjaardsteek, door de beul, vóór zijn vlucht hem toegebracht. Kort daarna vond men een met bloed geschreven vers op de markt aangeplakt, waarvan de inhoud was: "dat er te Antwerpen waren, die gezworen hadden, de moord aan Fabricius gepleegd te zullen wreken."

Waar een leraar was gevallen, traden anderen op in zijn plaats. **Peter Gabriël**, uit Brugge gevlucht, zekere **Isenbrandt Balk**, een Vlaming, **Pieter Carpentier**, **Georgius Sylvanus**, **Pierre Loyseleur**, Heer van Villiers en Westhoven, en Caspar van der Heijden, die vroeger uitgeweken, nu teruggekomen was, dienden de gemeente met het Evangelie. Ook vinden wij in 1566, **Herman Modet** of de Strijcker van Zwolle, die vroeger monnik was en daarom voor "een weggelopen religieus" wordt gescholden, die ook op veel andere plaatsen de hervorming uitbreidde en een machtige invloed op het volk had, onder de Duitse predikers.

De Walen verkregen ook voor kortere of langere tijd, leraars van elders. Onder hen waren twee geleerde Spanjaarden, **Cassiodorus de Reijna**, die de verdichte naam van Luc Lecop aannam, en **Anthonius Coranus**, anders Bellerive geheten. Vroeger hadden beide, om des geloofs wil, hun klooster van St. Isidorus bij Sevilla verlaten, en vonden, na langdurige omzwerving, elkander te Antwerpen weder, om er met de Evangelische kennis, welke zij vooral te Bazel, Genève en Londen verkregen hadden,

de gemeente op te bouwen. Van welke geest zij waren, is later bij hun herhaald verblijf te Antwerpen gebleken. In de strijd tussen de Lutherse en de Gereformeerden, betoonden zij zich mannen des vredes. Ofschoon Cassiodorus een Melanchtoniaan was, en De Reijna een Calvinist, bewerkten zij dat hun geestverwanten de voorlezing van Artikel X en XIII van de Augsburgse Confessie voor elke Nachtdaalsviering, als niet strijdig met de inhoud des Evangelies, toelieten. De Reijna heeft zich daarenboven door zijn Spaanse overzetting van het Nieuwe Testament, door een catechismus en andere geschriften grote verdiensten verworven. Van Coranus is nog een brief over aan de voorstanders der Augsburgse Confessie, waarin hij onder andere schreef: "Als de Heere Jezus sijne leerlingen een merkteeken wilde geven, begeerde Hij niet, dat ze de Confessie van Augsburg souden volgen, nochte de Katechismus van Martinus (Luther) of Johannes (Calvinus), maer hij seide: "hieraen sal men bekennen dat gij Mijne discipelen sijt, indien gij malcanderen lief hebt."

Behalve deze beide uitstekende mannen, die toen slechts korte tijd te Antwerpen vertoefd hebben, verkreeg de Waalse gemeente daar in 1566 **Jean Taffin**, van Doornik, die te Genève gestudeerd had en zowel door zijn geleerdheid als door zijn christelijke zachtmoedigheid zich gunstig van anderen onderscheidde. Daarbij de beroemde **Franciscus Junius**, uit een adellijk geslacht van Bourges gesproten, die ook een leerling van Calvinus, en uit Genève geroepen was, tot haar leraars. Onder het dreigendst levensgevaar en met een moed die aan het ongelofelijke grenst, hebben zij der waarheid getuigenis gegeven, en duizenden, die er van lieverlede toe voorbereid waren, bewogen om haar zonder schroom te belijden.

Zo hebben zich de geheime gemeenten der Vlamingen en der Walen, welke laatste meestal vreemdelingen waren, uitgebreid. Ook onder de eerstgenoemden vond de zienswijze van Calvinus langs zo meer bijval. Geen wonder! Het groter deel der leraren kwam uit Emden en Londen, en die van de Walen uit Genève en Frankrijk. Zij verkondigden vooral ten opzichte van het Avondmaal een leer aannemelijker dan de Lutherse; waren verbreiders van de Hervorming, meer dan de Wittenbergse, overeenkomstig met die welke zich reeds vroeger in deze landen had ontwikkeld. Terwijl de vrijheidszucht der Nederlanders, door de vervolgingen opgewekt, hen afkerig maakte van de toegevendheid jegens Rome en de bijkans onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan de regering welke de aanhangers van Luther plichtmatig achtten. Vandaar, dat de laatstgenoemden, die zich stipt hielden aan de Augsburgse Confessie en Martinianen genoemd werden, die streng behoudend waren en van geen vooruitgang weten wilden, zich weldra in een afzonderlijke gemeente verenigd hebben. Zij telde onder hun leden: de Oosterlingen en Duitschers, die in groten getale te Antwerpen handel dreven; veel kooplieden wier tijdelijk belang het meebracht liever de godsdienstvrijheid op te offeren dan de rust der stad in gevaar te brengen; niet weinige rijken die hun goederen voor hun overtuiging niet over hadden; mensen van het behoud die de Calvijnsche nieuwigheden en vooral de somtijds overdreven ijver van sommige Calvinistische leraren vreesden; dezulken, die liever belijders der Augsburgse confessie dan Calvinisten heten wilden, omdat de laatste nog heviger dan de eersten vervolgd werden; en allen die hulp uit Duitsland verwachtten. Hun vergaderingen werden door de meer verdraagzame Calvinisten niet vermeden. Ten gevolge daarvan hadden zij tegen het einde van dit tijdperk twee kerken, zes wettig beroepen leraren en twaalf ouderlingen. Men meende dat zij destijds wel een derde gedeelte van de gehele bevolking der stad uitmaakten.

Ondanks de felste vervolgingen waren er zo onderscheiden geheime Evangelische gemeenten ontstaan en uitgebreid. Bij de toenemende afkeer van Spanje's dwingelandij en de langs zo meer klimmende geestdrift, zien wij de tijd nabij dat men, in de bewustheid zijner kracht, zich niet langer schuil houden, maar openlijk vertonen en aan de snoodste verdrukking de krachtdadigste tegenstand bieden zal.

Van Antwerpen heeft zich de hervorming, met minder of meer gunstige uitslag, ten oosten en noorden naar Brabant, en ten westen naar Vlaanderen uitgebreid.

Brabant en Mechelen

Te Leuven en te Mechelen heeft de hervorming van Luther en Calvinus weinig opgang gemaakt. De universiteit in de eerst genoemde stad gevestigd, belemmerde er de voortgang der verlichting. De Rooms en koesterden er een dodelijke haat tegen de geleerdheid, en lieten er de schriften der Hervormers verbranden. Of wie er, gelijk Sasbout, niet van alle verbetering afkerig waren, gaven aan een Erasmiaanse hervorming de voorkeur boven die van Wittenberg of Genève. Zelfs had daar de inquisitie haar hevigste voorstanders in de hoogleraren Ruard Tapper, Remigius Drutius, Petrus Titelman, Willem Lindanus, Franciscus Sonnius en anderen.

Wie het waagde van de bestaande Kerk af te vallen, werd door die wrede moeder, welke liever haar kinderen doden wilde dan hen tot hogere ontwikkeling te brengen, zonder dralen uit de weg geruimd.

Zo werd **Willem van Zwol**, omdat hij de boeken van Luther gelezen had en onder anderen aan het bestaan van een vagevuur niet geloofde, in 1529 verbrand. De kleine beginselen der hervorming werden er in 1543 door het te gelijkertijd inkerkeren of ter dood brengen van achtentwintig Hervormden, in één slag onderdrukt. 't Was wijzer van hier te vluchten, dan er een gemeente te stichten.

Niet veel beter is het te Mechelen gegaan. In 1555 betreurde **Andreas Thijs** het "dat de reyne leer Christi, also met mensengebode verdonckerd sonde syn in de stad Mechelen, en is somwylen daarteghen beginnen te spreken", maar genoodzaakt geworden om te vluchten, en zijn zonen, later teruggekeerd, zijn als kettters "veroordeeldt en den schoute overghelevert".

Tengevolge daarvan schijnt er eerst tegen het einde van dit tijdperk, een gemeente te Mechelen gevestigd te zijn; immers eerst in 1567 werden haar predikant en enige van haar ouderlingen op het stadhuis geroepen, om hen het houden van godsdienst oefeningen te verbieden.

Te Brussel was wel het licht der hervorming in 1521 door de Augustijnermonniken, die er de marteldood ondergingen, ontstoken, maar het heeft daar nooit zo helder als elders geschenen. In die stad zag men gedurig kettters terechtstellen, zodat er, bij voorbeeld in 1527 "tsestig persoonen eens deels verwezen, eens deels tot boetvaardigheid ontfanghen werden." Daar hield eerst Karel V herhaalde malen zijn hof en later Philips II. Ze was de zetel der landvoogdij en de bloedraad is er gevestigd geworden; daar vooral raadde de voorzichtigheid aan, zich schuil te houden, en gaven niet veel rijken en edelen, die de eer, de goederen en genietingen der wereld daarvoor zouden hebben moeten prijs geven, maar slechts weinige onaanzienlijken, der waarheid getuigenis. Zo is daar in 1544 **Joost Jusberg**, omdat hij het pausdom verworpen had, onthalsd, en **Gilles Tileman**, omdat hij een rijke jonkvrouw het vermaken van haar nalatenschap aan de geestelijkheid had ontraden, verbrand geworden. Desniettemin is er een gemeente ontstaan, want in 1558 zocht zij

"eenen dienaar die haer in de weerde ende in de uutrictinge der sacramenten soude voorstaen." **Gilles Verdikt**, van Hilverseele in Vlaanderen, die, nadat hij tot beter kennis der waarheid gekomen was, **Emdenus** aldaar, en met **Micronius** en andere had omgegaan, die ook in Zwitserland in het Grieks onderwezen was, en mede door zijn geloofsmoed zich aanbeval, werd tot leraar beroepen. Ook nadat hij zijn leven op de brandstapel beëindigd had, heeft de bediening des Woords er in stilte stand gehouden.

Had Hendrik de Wilde reeds vóór Erasmus en Luther optraden, te 's Hertogenbosch, de hoofdstad van het vierde kwartier van Brabant, met goedkeuring van velen, zich tegen de geestelijkheid verzet, geen wonder was het dan, dat de hervorming die van de Antwerpse Augustijnermonniken uitging, er al spoedig begunstigers en aanhangers vond. Zij had er haar eerste martelaren in 1526, maar zonder daardoor onderdrukt te worden. Want in 1533 werd de nieuwe leer in 't openbaar te Vught en te Herlaer verkondigd en verzette zich de overheid van die stad tegen vervolging, als strijdig met haar privilegiën.

Onder hen die hier voor kortere of langere tijd als leraars zijn opgetreden, worden **Herman Stricker, Henricus Bomelius, Georgius Sylvanus, Johannes Andelius en Christiaan Sinapius** genoemd. Zo ontstond er een geheime gemeente die zich van lieverlede uitbreidde en een machtige invloed uitoefende op de geest der bevolking. Dat bleek in 1547, uit de onwil waarmee de burgers de verlichte en welsprekende monnik **Aelbrecht van Kampen** uit hun stad zagen verwijderen; uit de tegenstand welken zij in 1565 aan de benoemde bisschop Franciscus Sonnius boden; uit de grote menigte welke in 1566 naar Hedel, een dorp aan de overzijde der Maas, heenstroomde om er Calvinistische sermoenen te horen; uit de door wel 4.000 mensen bezochte hagepreken te Engelen, te Vught en tot voor de poorten der stad, **waarbij Cornelis van Diest** als leraar optrad, en uit de weigering der gilden om ze te verhinderen. "Laet," sprak men, "die predikatiën beletten, dyen dat behoort te beletten."

Omstreeks deze tijd kreeg de gemeente vijf vaste leraren, **Walraven van Diepenbeeck, Arnoldus Stuiffart, Jacobus Cuylenborch**, een zekere **Godefridus** en een **Johannes** bijgenaamd Rattenvangerken, die op onderscheiden plaatsen predikten. Zij onderhield gemeenschap met de broeders te Antwerpen, had een talrijk consistorie, waarin alleen mannen van onbesproken zeden benoemd werden, en vele, ook aanzienlijke en rijke leden, zodat zij kort daarna aan vier kerken behoefte had.

Dat zij, ondersteund door hen die vooral uit zucht tot staatkundige vrijheid en afkeer van het ketterdoden met hen gemene zaak maakten, destijds "de sterckste waren", is weldra openbaar geworden, in het sluiten der poorten voor de Graaf van Megen, wie de landvoogdes gezonden had, "opdat de zaken van de ouder religie wederomme in uren ouden treyn gesteld worden souden" en "om die van der nijeuwer religie al om de hals te brengen," en in de opdracht van het bevelhebberschap over de gewapende burgers aan Brederode's Hopman, Anthonis van Bombergen, wien Herman de Ruijter heimelyk de stad had binnen gebracht.

En niet slechts in en om 's Hertogenbosch, ook te Breda, waar de Hervormden in 1566 een der stadskerken van Willem I verzochten, te Eindhoven, te Driel, te Batenburg en elders werden godsdienstige bijeenkomsten gehouden. Ook in dit oord kon de tijd van de aanvankelijke zegepraal der hervorming niet meer ver verwijderd zijn.

Limburg.

Verder van de hofstad verwijderd, aan de boorden der Maas, had de hervorming al vroeg ingang gevonden. Jan van Schwartzenberg, ter uitroeiing der ketters door de landvoogdes in 1531 naar Limburg gezonden, ontmoette daar een schare van landlieden uit het schependom Housse, die onder het zingen van psalmen het land doorliepen. "Wij zullen," spraken deze eenvoudige Apostelen der nieuwe leer, "wanneer men ons aanvalt, onze messen niet trekken, maar ons best doen om door ons christelijk leven onze naasten te stichten." Desniettemin liet de drossaard, zonder verder onderzoek, hen allen ophangen.

Het volgend jaar moest een geheel huisgezin uit het Limburgse, vader, moeder en twee dochters, te gelijkertijd het leven in de vlammen verliezen. Evenwel ging men in stilte voort met het houden van godsdienstoefeningen. **Dirk Fabricius en Jean Campan**, uit Luik herkomstig en te Wittenberg opgeleid, onderhielden het christelijke leven aan de rechterzijde van de Maas.

Twintig jaren later kwam **Egidius Synegorus** de Geneefse hervorming er planten. Veel hervormingsgezinde edelen lieten het houden van godsdienstoefeningen onder hun rechtsgebied toe. Olni, Housse, Thoux, Dalhem, Eijsden, Rolduo, Wilre, Franquemont, Bale, Kerpen, Herve en Hodimont worden als vergaderplaatsen genoemd. Welk een christelijke geest de Evangelischen aldaar vervulde is openbaar geworden in de dagen van de beeldstorm, waarin daar nergens de orde is verstoord geworden.

Hoe groot hun getal in 1566 te Limburg was, blijkt uit hun verzoek, waarbij zij, met beroep op hun gehoorzaamheid aan de Koning, smeekten om vrijheid tot openbare godsdienstoefening in de kerk, naar de regel der Augsburgse confessie, naardien hun woningen voor hun samenkomsten te klein geworden waren, en uit de weigering der burgemeesters en schepenen, die met hun huisgezinnen alle de nieuwe leer toegedaan waren, om aan het bevel der landvoogdes tot gevangenneming van alle ketters, gevolg te geven.

De Calvinisten waren er ook talrijk. Zij ontvingen in 1566 de uit Antwerpen gevluchte Junius, die in de kerk te Limburg openlijk optrad, in het open veld bij Soumachne onder het bisdom Luik predikte, en mede te Theux een geheime gemeente vond.

Ook te Maastricht was destijds een gemeente van Hervormden, die **Jan van Heukelom** tot haar eerste leraar had. Men stond er geheel onder de invloed van Antwerpen, en wist altijd in minder dan twaalf uren wat daar gebeurd was. "Het getal der Calvinisten," zoo luidde een bericht in 1567 aan de landvoogdes gezonden, "te Maastricht en aan de overzijde der Maas is zoo groot, dat wij niet weten hoe men hen zou kunnen achtervolgen; want er zijn in de stad wel tweeduizend, en over de rivier nog meer."

In 1568 is een derde gedeelte der bevolking van dit gewest tot levenslange ballingschap veroordeeld.

Vlaanderen.

De hervorming heeft zich almede uit Antwerpen, naar Oost- en West-Vlaanderen uitgebreid.

Te Brugge, destijds de tweede koopstad in de Nederlanden, waar de handel nieuwe denkbeelden aanvoerde en het samenvloeien van mensen uit onderscheiden landen wrijving van gedachten gaf, vond de prediking van de prior van het Au-

gustijnerklooster van Antwerpen, **Jacobus Spreng**, in 1521 slechts bij weinigen ingang. Van waar dat? Die stad was "van Erasmianen vol." Daar leefden mannen als Ludovicus Vives, die zich wel boven veel dwalingen der Kerk verhief, maar haar niettemin getrouw bleef; en Georgius Cassander, die wel erkende, dat de Kerk "gedeformeerd was en gereformeerd moest worden", maar meende dat die reformatie noodwendig door haarzelf in eigen boezem moest worden bewerkt. De geleerden en aanzienlijken waren er van de "Cassandersche lazerije" doortrokken.

Ook onder de geestelijken waren er die hem volgden, en, gelijk heer **Jan van de Castele**, pastoor der St. Jacobskerk, het Evangelie op een meer redelijke wijze dan anderen predikten, zonder de Kerk te verlaten. Daardoor werd er minder behoefte gevoeld aan de reformatie van Luther en wilde men er geen vervolging, maar ook geen afdoende hervorming. Zo bleef Brugge liberaal-Rooms en heeft het bewijs geleverd, dat er van een Erasmiaanse hervorming in de Kerk geen gelukkige uitkomsten te wachten zijn.

Eerst in 1545 heeft **Wouter Deleen** er een kleine gemeente vergaderd, welke bij zijn vertrek naar Londen, waar hij bij de gemeente van vreemdelingen leraar geworden is, spoedig verviel. Zij herstelde zich in 1555 door de arbeid van **Carolus Regius**, wien wij later ook te Gent zullen ontmoeten. Van Antwerpen kwam hij hier, "alwaar terstond bij hem gekomen zijn allen die den Heer liefhadden en hongerig waren naar de gerechtigheid Gods, om Zijn woord te smaken". Hij heeft de gemeente gediend tot dat hij in 1557 zijn prediking met zijn bloed ondertekend heeft.

Na zijn uitgang schijnt er slechts nu en dan door leraren van elders gepredikt te zijn, totdat **Peter Gabriël**, omstreeks 1564 de herdersstaf over de Hervormde gemeente van West-Vlaanderen's hoofdstad opnam. **IJsbrand de orgelmaker** ontving toen de broeders in zijn woning, en er werden ouderlingen en diakenen aangesteld. Maar weldra werd de gemeente uiteen gedreven, en haar leraar genoodzaakt om naar Antwerpen de wijk te nemen. Van daar kwam hij nu en dan zijn geloofsgenoten troosten en stichten, tot dat er een woedende vervolging in het volgende jaar uitbrak. Toen zijn **Boudewijn Domissent** met negentien andere Hervormden, en iets later Willem Hose, die het kind hem geboren "op der Calvinisten maniere" door de predikant van Honschoten had laten dopen, met tweeëndertig anderen gevangen genomen. Twaalf van hen zijn levend verbrand, en de godsdienstoefeningen voor een tijd gestaakt geworden.

In 1566 kwam er verademing. Trots de moordkreet door broeder Cornelis aangeheven, bood de stadsregering de inquisiteur tegenstand, en nu bleek het hoeveel Hervormden er nog overig waren. Omstreeks die tijd was **Jan Munt** hun leraar. Op dringende uitnodiging van hem kwam ook **Franciscus Junius** tot hen. Op dezelfde dag predikte Munt buiten de stad in het Vlaams en Junius in het Frans. Intussen had de regering een nieuw bevelschrift tegen de kettters uit Brussel ontvangen, en 's avonds huiswaarts kerende werden zij die ter preek geweest waren door de stadsdienaars of rakkers aan de poort opgewacht. Munt ging vooruit en werd teruggewezen, en Junius, die hem had laten vooruitgaan, dat ziende, keerde terug om ergens buiten de stad nachtverblijf te zoeken en in de gelegenheid te zijn, om de volgenden dag opnieuw te prediken. Bijna de gehele nacht zwierf hij, omdat ieder vreesde hem te herbergen, in de maneschijn rond, totdat hij eindelijk in een hut werd opgenomen. De andere dag, een Zondag werd het preken hervat, maar door tussenkomst van de overheid gestaakt, en de beide leraren vluchtten naar Damme, waar zij wèl onthaald werden en zich twee dagen ophielden.

's Maandags werd er te Brugge tegen Junius, tegen wie men als vreemdeling de

strengste maatregelen nemen kon, een plakkaat afgelezen, waarbij een som van achthonderd gulden op zijn lijf gezet werd. De stadhouder zelf, de graaf van Egmond, kwam in de stad om de beweging te onderdrukken. Wie zou, bij afwezigheid der leraren, tegenover deze bewindsman de belangen der Hervormden voorstaan, en met raad en hulp hen dienen? Men kwam in de nood tot het besluit, om de vogelvrij verklaarden Junius, als daartoe bijzonder geschikt, terug te roepen en zond hem een bode. Deze vond hem te Damme, juist toen hij gereed stond, om vandaar, zonder nog te weten waarheen, de wijk te nemen; want de stadsregering had hem en zijn ambtgenoot op het raadhuis ontboden, hun gezegd dat het plakkaat, reeds de vorige dag te Brugge afgekondigd en nu nog teruggehouden, de volgende dag ook hier zou worden afgelezen, en hen vriendelijk gedrongen, om vóór die tijd de stad Damme te verlaten.

Nog overleggende waarheen hij, die de taal des lands niet verstond en de weg niet kende, vluchten zou, stond de bode uit Brugge voor Junius en bracht de dringende bede der bedrukte gemeente hem over. En nu liet de moedige man zich bewegen, om liever zijn leven te wagen en te beproeven of hij ongemerkt Brugge zou kunnen binnenkomen, dan dat de goede zaak zou schade lijden. Hij ging met de bode erheen. Op weg erheen trof men een metselaar aan, bezig met stenen te houwen. Van deze verkreeg men, dat hij de klederen van de leraar in bewaring nam en de zijne hem leende. In dat gewaad kwam Junius tegen de avond aan de poort. Door het klinket binnengelaten, moest hij twee wachten voorbijgaan en zou lichtelijk hebben kunnen ontdekt worden, maar de Voorzienigheid beschikte het zó, dat een burger de vermeende metselaar voor een bekende of metgezel aanzag en "*goeden avond! compeer*" toeriep, waardoor alle vermoeden tegen hem bij de wacht weggenomen of voorgekomen werd, en de broeders zich weldra in zijn behouden aankomst mochten verblijden.

Was het wonder, dat mannen zo vol des geloofs er velen voor hun overtuiging wonnen? Nevens het getal Wederdopers nam ook dat der Hervormden zo aanmerkelijk toe, dat men geen twee jaren later, onder het schrikbewind van Alva, hen nauwelijks straffen durfde. "Kostelijke jonkvrouwen en rijke geuzen, edelen, geleerden en kooplieden", Engels en Walen, werden, zoal niet leden der gemeente, dan toch gunstig voor de hervorming gestemd, en verenigden zich weldra tegen de koning van Spanje.

Gent

Ook te Gent was er een hervorming voorbereid door Erasmus, die er veel vrienden had, van welke de vier Utenhoven's zijn beroemd geworden. De rederijders bevorderden er mede, vroeger en later, de hervorming.

"Van 1530 af," melden de Gendse geschiedenissen, "waren er enigen in en om de stad, besmet met de ketterijen van de herdopers of van Luther, want men bevindt dat **Joos de Bakkere**, ridder van Jeruzalem, en Alexander Huibrechts in 1536, om ketterij zijn verbrand geweest en dat veel anderen op anderen jaeren, om die reden zijn gestraft geweest." Geen plakaten konden de voortgang der hervorming keren. In het jaar 1537 hingen wel driehonderd hoorders aan de lippen van **Petrus Brulius**, predikant te Straatsburg, die destijds bij lening de Waalse gemeenten in Vlaanderen en Artois bediende, en in 1565, te Doornik, waar hij met open deuren het Evangelie verkondigde, de marteldood ondergaan heeft.

Bij de wrede vervolging van 1545 bleek het hoeveel Hervormingsgezinden er zich bevonden. Toen zijn er sommigen gemarteld en anderen uitgeweken, **gelijk Marten**

de Cleyne of Micronius, Jan van Utenhove en anderen, wie wij reeds in de gemeente van vreemdelingen te Londen hebben aangetroffen. Ondanks de vervolging, hield de prediking er stand, en schijnt **Petrus Richerius**, voorheen karmelitermonnik en dokter te Parijs, maar van daar om het geloof gevluucht, er in 1545 in de geest van Calvinus het Evangelie te hebben verkondigd.

Ook hebben zich in het jaar 1551 "sommigen verstout, een vergaderinghe te houden buiten de St. Lievenspoorte in een bosch, alwaer zij betrapt zijnde van de baliu van Aelst, bijnaer alle zijn ter doot gebracht."

Een der naar Londen uitgeweken inwoners, **Hoste van Cateleyne**, keerde, na de dood van koning Eduard in zijn vaderstad terug en stierf er in 1555 op de houtmijt.

In die tijd schijnt er een aanmerkelijke verflauwing te hebben plaats gehad. Immers de reeds vroeger genoemde Carolus Regius, na zijn verblijf te Londen en te Emden herwaarts teruggekeerd, achtte zich verplicht "om de broeders aen te spreken en te vermaenen, vermits, wegens de zeer grote vervolging, de liefde van veeler verkout was. Daerom heeft hij hen scherpelijk vermaent, dat zij doch Christus ongeveinsdelijk zouden dienen, en schouwen (schuwen) alle papistische superstitiën gelijk fenijn, zeggende: "dat de Heer niet lijden en kan die op beide zijden mank gaan, en die nog heet, nog kout zijn."

Ook heeft **Guido de Bres** er enige tijd vertoefd, en er zijn werkje "de staf de geloofs" geschreven. Van zulk een man is het te denken, dat hij er nieuwe opgewektheid zal bewerkt hebben; althans het smeulende vuur is er in 1566 ontvlamd. Het ontbrak er toen niet aan leraren, want een van hen begaf zich vandaar naar Rotterdam om er het Evangelie te prediken.

En een achttal zien wij er voor langere of kortere tijd, in de vergaderingen optreden; namelijk **Jan Michaeüs**, wiens geleerdheid geroemd wordt, **Nicasen van der Schuere**, die later door zijn schriften bewees de naam van botterik, hem door Roomse schrijvers gegeven, niet te verdienen, en buiten de St. Lievenspoort predikte; **Jacob Carpentier**, die zich in de kerk der abdij van St. Pieters, op de Driesch buiten de St. Lievenspoort, en op het platte land in de omtrek deed horen; zekere **Rutsemelis**, die mede de landlieden te Melsene de christelijke waarheid ging verkondigen; **Martin Cools**, vroeger karmeliet, die de 28ste October 1566 na het sermoen van achternoens, (na de middag) aan de gemeente de namen bekend maakte der twaalf mannen onder wier opzicht er een kerk voor haar gebouwd zou worden; **Franciscus Junius**, die door de opzieners der gemeente uitgenodigd was, om Gods Woord de Walen in de Franse taal te prediken; en **Herman Modet**, die, na er enkele maanden gearbeid te hebben, naar Antwerpen, van waar hij gekomen was, terugkeerde.

Voor al moge wij niet voorbijzien, dat de beroemde **Dathenus**, van wie wij nog meermalen zullen gewagen, hier in ditzelfde jaar, voor de eerste maal vast predikant geworden is. Geboren te Yperen was hij karmelitermonnik geweest te Poperingen, vanwaar hij zich, na de kap te hebben afgelegd, naar de Paltz begaf, er in 1555 de Nederduitse Hervormde gemeente te Frankfort diende en, na haar verdrijving van daar, die te Frankendaal hielp stichten. Na daar in Mei 1566 zijn Psalmberijming te hebben uitgegeven, keerde hij naar het land van zijn geboorte terug, en reeds in de maand Juli treffen wij daar de man aan "die," naar de getuigenis van een Rooms schrijver, "begaafd was met een zonderlinge welsprekendheid, welke hij door langdurige oefening had verkregen; en die daardoor al spoedig onder de sectarissen de voorrang verkreeg."

Door de dienst van zoveel lofwaardige leraren nam de gemeente te Gent dermate toe, dat de volkrijke stad eerlang geheel voor de Reformatie scheen te zullen gewonnen worden. Haar inwoners weigerden in het volgende jaar bij ede te beloven, dat zij de oude Rooms-Katholieke godsdienst zouden onderhouden. Veel van de geleerdste en aanzienlijkste hunner waren leden der gemeente of heimelijke begunstigers der hervorming, wier kinderen later de zaak der vrijheid hebben gediend. **Jacques Martens** en **Guiljam de Grave**, die bij de inneming van Brielle in 1572 zijn tegenwoordig geweest; **Guiljam van Hembyze** en **Jacques van der Haegen**, die in vervolg van tijd met Willem I briefwisseling onderhouden hebben; **Lodewijk Horenmaker**, die Haarlem in 1573 tegen de Spanjaarden heeft helpen verdedigen, waren allen uit Gent herkomstig en hebben met daden getuigenis gegeven van de geest die er heerste. De gemeente had haar scholen waarin onder anderen de catechismus van Calvinus werd gebruikt, haar consistorianten of ouderlingen en diakenen, van welke velen later de marteldood ondergaan hebben, haar kerkmeesters, en een van haar leden, **Jan Commelijn**, was er ontvanger-generaal der Gereformeerden.

Behalve op de reeds genoemde plaatsen in de omtrek, werd ook te Axel en te Hulst de Hervormde leer door Caspar van der Heyden in 1565 verkondigd. Ook hier nadert blijkbaar de tijd, wanneer men zich, in de bewustheid zijner kracht, openlijk vertonen en aan de sinds lang verkropte afschuw van allen geloofsdwang, vrije lucht geven zal.

Doornik

Onder de geheime gemeenten in Vlaanderen verdient mede die te Doornik een afzonderlijke vermelding. Die stad moge wel de eernaam van: "het Nederlandse Genève" dragen, want nergens was meer geestdrift voor de hervorming, en geen gemeente heeft meer martelaren gehad en meer vluchtelingen die haar overal verbreidden. Metz, Genève, Bazel, Zurich, Heidelberg, Frankendaal, Dantzig, Bremen, Emden, onderscheiden steden van Holland, hebben er die vandaar, om des Evangelies wille gevloeden waren, gastvrij opgenomen en de zegen van hun komst ondervonden. En niettegenstaande de dood en de vlucht van zovelen bleef er een bloeiende gemeente bestaan.

Har eerste grondslagen schijnen door de Augustijnermonnik **Johannes Castilianus** van Antwerpen in 1528 gelegd te zijn Voorts is ons de geschiedenis van haar wording en uitbreiding, gedurende het volgende twintigtal jaren onbekend, maar in 1548 vinden wij er de reeds vroeger genoemden **Petrus Brulius**, die Calvinus te Straatsburg was opgevolgd, en iets later Jean Taffin, als leraren werkzaam.

Te vergeefs is elke poging geweest om er de hervorming, door het godvruchtig sterven van vele martelaren aanbevolen en door de invloed van veel vluchtelingen uitgebreid, te onderdrukken. Geloofsijver, door de onmenselijkste vervolgingen aangevuurd, vervoerde er sommigen, bij voorbeeld **Bertrand le Blas** en **Jan de Lanoy** tot onvoorzichtige en berispelijke daden, maar had tevens ten gevolge dat er, naar het getuigenis van de graaf van Hoorne, van de vijf wijken der stad nauwelijks één is Rooms gebleven.

Behalve te Brugge, Gent en Doornik, waren er in Vlaanderen geheime gemeenten, sinds 1540 te Oudenaarden, dat getuige geweest is van de geloofsmoed van

onderscheiden martelaren.

Te Kortrijk, waar de Augustijnermonnik Hendrik de Vlaming reeds in 1528 het prediken der nieuwe leer met de marteldood boette, en Petrus Dathenus na zijn terugkomst uit Duitsland, het eerst als Hervormd leraar optrad.

Te IJperen, waar zich naar het getuigenis van Roomsen, in 1566 veel Hervormden bevonden.

Te Honschoten, een plaats door twintigduizend lakenwevers bewoond, waar onder anderen **Johannes Herrewijn** in 1560 om zijn geloof is verbrand en **Carolus Eling** in 1562, uit vreeze voor het volk, in stilte werd verdrongen.

Te Duinkerken, waar **Petrus Anodus** en **Carolus Galland** om hun prediken, in 1561 de vuurdood ondergaan hebben.

Te Alost, waar onder meer anderen, **Johannes de Grave** en **Franciscus Soete** in 1565, als ketters zijn onthoofd geworden.

Te Rijssel, 't welk eerst in 1550 enige Hervormden telde en reeds vijf jaren later een bloeiende gemeente had, welke onder de naam van "la Rose" bij de broeders bekend was en vooral in 1566 gruwzame bloedtonelen binnen haar vesten aanschouwd heeft.

Te Armentières waar de gemeente, "du Bouten" geheten, **Cornelis Walraven** van Alost tot haar herder kreeg.

De Vlaanderens waren voor een goed deel voor de hervorming gewonnen, en zo ergens dan was hier haar openlijk te voorschijn treden spoedig te verwachten.

De Zuidelijke grensgewesten.

Minder voorspoedig dan in Vlaanderen, heeft de hervorming in sommige van de zuidelijkste, provinciën van de Nederlanden zich uitgebreid. Het graafschap Namen, het groothertogdom Luxemburg en het land van Luik bleven schier geheel in de duisternis, en slechts in Artois, dat destijds tot deze landen behoorde, en in Henegouwen is het licht opgegaan.

Wie te Arras of Atrecht, de hoofdstad van Artois, de kaars op de kandelaar gezet heeft, meldt de geschiedenis niet. Uit zeer kleine beginselen schijnt daar ongemerkt een gemeente ontstaan te zijn. In 1533 zijn er drie mannen om des Evangelies wil verbrand geworden. De een was **Nicolaas de Schrijver**, op het platte land van Artois, de tweede **Johannes à Pisis** te Atrecht geboren, en de derde **Stephanus Burlet**, een kleermaker, uit Genrick bij Doornik daarheen gekomen.

Vooraf in de grensprovinciën blijkt, dat de hervorming niet aan de staatkunde van Frankrijk haar oorsprong of haar voortgang heeft te danken gehad. Later heeft de beroemde **Adrianus Saraia** de gemeente aldaar enige tijd als leraar gediend.

Ook op het platte land van Artois drong de hervorming door. Het gezin van de griffier **Matthieu Watepatte** te Laventhie was haar toegedaan. Zijn zonen hadden daar sinds lang, door toneelstukken welke zij opvoerden, de dwaalleringen en zonden der Kerk aan bespottung en verachting prijs gegeven. De predikant van Armentières kwam er des nachts prediken, **Jan Cappel**, een passementwerker, las uit Frankrijk medegebrachte onroomse geschriften voor, in hun woning. Ten laatste benoemden zij **Octaviaan Bacourt**, een bekeerd predikheer, tot hun voorganger.

Iets meer is ons van de voortgang der hervorming in Henegouwen bekend.

In 1549 kwamen de huisgezinnen van zekeren **Nicolaas**, in Frankrijk geboren, en van Augustijn, een Henegouwer die enige tijd te Genève vertoefd had, na tezamen in

Duitsland en Engeland rondgezworven te hebben, in deze streken. Zij vonden er te Bergen reeds een kleine gemeente. Immers, "toen zij in den lande van Henegouwen gekomen waren, so badt Augustijn de geleerden man M. Nicolaum, dat sy het kleyn cuddeken des Heeren te Bergen ghingen besoecken, om haer mede te deylen de ghave en de ghenade, die hen van God ghegeven was. So sijn zij tsamen ghecomen in der stadt, daer sij vriendelick van de broeders ontfanghen sijn ; en de ghemeynte is door de goede vermaenighe van meester Nicolaas ghedaen, sehr ghesterckt en ghetroot geworden."

Dit kwam hun duur te staan. Velen van hen die vergaderd waren geweest werden gevangen genomen, **Nicolaas** werd levend verbrand en **zijn vrouw** levend begraven. "In de graft viel sij op haer knien neder ende sprack haer gebedt tot de Heere. Als de scherprechter haer neder soude leggen, begeerde sij een snutdoeck op haer aengesicht te legghen, dwelk gedaen werd. Doen werd haer ligchaem en aensicht met aerde bedekt ende scerprichter spranck op de aerde en stampte met zijn voeten soseer op haeren buick, dat sij haeren gheest de Heere salighlijcken opgaf."

Zo handelde men met haar, ofschoon men haar, indien zij alles beleed, de vrijheid beloofd had.

Een soortgelijk lot is **Augustijn te Beaumont** wedervaren. En, wat zelden voorkomt, hier koos nu nog het gemeen partij voor de geloofsrechtters.

Het voortdurend bestaan der gemeente te Bergen wordt bewezen door de vervolging welke in 1555 tegen haar is aangericht, "omdat sy met malcanderen verghaderinghen hielden om Gods Woort te hooren." Men kwam bijeen, eerst in het huis van goudsmid **Damiaen Witrock** en later in dat der weduwe **Carlier**, wie zulks het leven gekost heeft. Meer anderen hebben er hun belijdenis met hun bloed bezegeld, en is het alsoo aan onkunde omtrent de ware staat van zaken toe te schrijven, dat Angelus Merula in 1557 ter straf daarheen gevoerd, Henegouwen "het woest onwetend Walschland" noemde.

In 1556 werden de Hervormden er weder, in een huis waar zij vergaderd waren overvallen en sommigen hunner gestraft, omdat zij tezamen de Heilige Schriften onderzocht hadden. Wellicht is toen de gemeente aldaar verstrooid.

Schijnt de gemeente te Bergen geen stand gehouden te hebben, van 1560 tot het begin van 1567, was die te Valenciennes, een der grootste steden van Henegouwen, later aan Frankrijk overgegaan, misschien wel de bloeiendste in de Nederlanden, en reeds vroeger waren er veel Hervormingsgezinden die godsdienstige samenkomsten hielden. Omstreeks 1550 is er "eene seer grote vervolginghe geweest in Walsland en insoliderheit in Valencyën."

De slachtoffers van dwingelandij en gewetensdwang waren eenvoudige lieden, bij wie aan geen invloed der staatkunde van Frankrijk, waaraan de hervorming wel eens zonder grond, van de Spaanse zijde werd toegeschreven, te denken valt. Een van die slachtoffers was **Gillot Vivier**, een wever bij Doornik geboren, een ander **Jacob Fabre**, een man van zestig jaren, met zijn **negentienjarige zoon, zijn schoonzoon en zijn dochter**, welker straoefening men tot na haar bevalling uitstelde, nog een andere was "eene eerbare juffrou, **de weduwe van Jacob de Clerck**."

In deze laatste merken wij duidelick de geest op; waardoor de Catharen en hun geestverwanten voortijds in ditzelfde oord, zich kenmerkten. Gelijk deze, had zij een heviger afkeer "van alle papistische gruwelijkheden"; stelde zij geen hoge prijs op de uitwendige godsdienst, maar was het haar genoeg, voor zich zelve, in 't geheim, God naar haar overtuiging te dienen, en wilde zij alleen door een onmiddellijke invloed van zijn geest zich laten besturen. Want voor haar gevangenneming uitgenodigd wordende

om aan de godsdienstoefeningen der onroomsen deel te nemen, weigerde zij zich daardoor in gevaar te stellen van haar vaderland te moeten verlaten, en verklaarde zij daartoe nog door de Geest Gods niet bewogen te worden. Niettemin had zij het voornemen, om in geval zij gegrepen werd, Gods heilige Naam standvastig te belijden, en daarin "is zij alle vrouwen een uutghenomen (uitnemend) voorbeeld geweest"; want "doe sy uytgeleyt werd om de straffe des doodts te lyden, heeft sy se alle (hare lotgenoten) tot bestandigheyt vermaent, bethonende, dat de rechters niet anders en moghten crijghen dan een eeuwighe grouwelyeke knachinghe der conscientien, ""daar wy, "" zeide zij, ""die nu lijden moeten, seer gherust van herten, onse eeuwighe salichheyt versekert zijn"" Doe heeft ze met de anderen Psalmen en lofzangen de Heere ghesongen, ende is also met vrolijcker gemoet tot de vyere ghegaan ende heeft also haren gheest de Heere opgegeven, om Wiens wille sy verbrant wert."

Waar de kracht van het Evangelie zo heerlijk zich openbaarde, moest zich wel de gemeente uitbreiden.

Twee predikanten, **Philips Maillard** en **Simon Faveau**, later gemarteld, dienden de gemeente in 1561. Toen, vier jaren later, de godsdienstvrijheid voor een korte tijd zegepraalde, waren **Guido de Brès** en **Peregrin la Grange** haar leraren. Dermate nam de gemeente in aantal en kracht toe, dat zij, gesteund door de gunst des volks, tegen het verbod der landvoogdes aan, het Avondmaal heeft durven vieren, en dat niet minder dan tweehonderd van haar leden, benevens haar beide leraren, twee ouderlingen en twee diakenen het volgende jaar de marteldood ondergaan hebben.

Citaat uit het prachtige werk van JOHAN DECAVELE:
De eerste protestanten in de Lage Landen.
Geloof en heldenmoed

Uitgeverij Davidsfonds NV Blijde-Inkomststraat 79-81, 3000 Leuven.
Exploitatierecht voor Nederland: Waanders Uitgevers, Zwolle. 2004

Protestantisme in Noord-Vlaanderen
Gereformeerden in Axel, Hulst en Eeklo

In het inleidende hoofdstuk werd reeds uiteengezet hoe tegen het einde van de regering van keizer Karel V de Hervorming in de Nederlanden een nieuw elan kreeg, met een dynamiek die voornamelijk uit Emden in Oost-Friesland, Londen en het gebied aan de Neder-Rijn kwam. Buiten de grote steden spreekt vooral het Vlaamse Westkwartier - met als kerngebied Hondschote-Belle-Nieuwkerke-Nieuwpoort - sterk tot de verbeelding, als haard van een militanten soms gewelddadig protestantisme. Minder bekend is [in Vlaanderen?] dat de Reformatie in die tijd ook in een aantal andere kleinere steden als Oudenaarde, Ronse, Middelburg, Veere, Breda en 's-Hertogenbosch een opmerkelijke verspreiding kende.

In Noord-Vlaanderen zijn Eeklo, Axel en Hulst treffende voorbeelden. Voor die drie stadjes in de schaduw van Gent is er - eens te meer dankzij de archieven van de repressie - tamelijk uitvoerige informatie bewaard gebleven voor de cruciale jaren 1555-1567. De politieke archieven van de stad Gent en de bewaard gebleven verslagen van de synodale en klassikale vergaderingen van de calvinistische kerk laten dan weer toe enig inzicht te krijgen in de ontwikkelingen van de jaren 1578-1584. Aangezien de godsdienststroevelen in die drie Noord-Vlaamse stadjes zowel tijdens het wonderjaar 1566-1567 als tijdens de Gentse calvinistische overheersing vanaf 1578 hoogtepunten kenden, plaatsen we het verhaal in de volgorde van dit boek als overgang van de ene naar de andere cruciale periode.

Zoals voor andere streken al herhaaldelijk is vastgesteld, was het ook hier de intellectuele middenklasse die met haar boekenbezit het terrein had voorbereid. Waarschijnlijk door toedoen van de chirurgijn Pauwels Daelman uit Axel werden kort na 1555 exemplaren binnengesmokkeld van *Der Leecken Wechwyser*, om ze ter plaatse uit te delen aan belangstellenden. Het boek was geschreven door Jan Gerritsz. Versteghe, een voormalige pastoor van Garderen bij Apeldoorn, in de Veluwe (vandaar zijn bijnaam Anastasius Veluanus, letterlijk 'de heropgestane Veluenaar'). Het boek is in een eenvoudige taal geschreven en bevat de vroegste gereformeerde geloofsleer die in het Nederlands is verschenen. Versteghe bestrijdt de katholieke eucharistieopvatting, de oorbiecht, de beelden- en relikwieënverering, het vagevuur, de goede werken, het mirakelgeloof en het gebruik van het Latijn in de eredienst. Heiligenverering en devoties bij afbeeldingen van heiligen zijn afgodendienst, en de kerken moeten dus van heiligenbeelden worden gezuiverd. Het geschrift hekelt verder de bloeddorstigheid van monniken en geestelijken en de onkunde van sommige priesters, die zelfs het Latijn van de psalmen niet verstaan. Het Avondmaal wordt het zekere teken genoemd dat Christus met Zijn bloed voor de mens de zaligheid heeft verworven.

Der Leecken Wechwyser werd hier zo populair dat de Gentse dominicaan Jan de Bundere het nodig vond al in 1556 een tegenschrift op te stellen. Het verscheen het jaar daarop ook in Nederlandse vertaling bij Cornelius Manilius in Gent. Veel van wat we inhoudelijk uit andere bronnen over de nieuwe religie in het Noord-Vlaamse gebied te weten komen, sluit nauw aan bij de voorschriften van Verstege. Zijn Wechwyser zal dan ook het handboek bij uitstek zijn geweest voor de plaatselijke hervormden.

Daarnaast circuleerden er nog meer druksels. Zo is er in Axel sprake van het bezit van 'bibels, testamenten ende andere boucken', of 'Duutsche bibels, id est Vlaemsche bibels'. Hier moet wel gedacht worden aan De Bibel in duyts, beter bekend als de Liesveldtbijbel, of de zogenaamde Deux-aes-bijbel in de bewerking van Godfried van Winghen, allebei gedrukt in Emden. Nog uit Emden kwamen exemplaren van de Catechismus van de reeds herhaaldelijk genoemde Gentenaar Maarten de Cleyne (Micron) en van het **Martelarenboek van Adriaan van Haemstede**.

In Axel, Eeklo en Hulst werden de protestantse boeken voornamelijk aangevoerd via Antwerpen, onder meer door de visverkoper Gelein Brant van (het nu verdrongen) Casuweele in het Land van Saeftinghe en door de koopman Michiel de Clerck van Kaprijke. Nadat die laatste zich metterwoon in Eeklo had gevestigd, organiseerde hij in zijn huis en op de Westmolen conventikels, geheime bijeenkomsten waar werd voorgelezen uit die geschriften. Door zijn arrestatie en zijn bestraffing in 1557 kwam daar een einde aan.

Twee vooraanstaande ingezetenen van Axel waren in hun stad de ijveraars voor het nieuwe gedachtegoed. Naast de zoëven vermelde chirurgijn Pauwels Daelman was er de gerechtsambtenaar Francois Baers, luitenant van de soeverein-baljuw van Vlaanderen en tevens procureur van de plaatselijke vierschaar. Baers werd wegens ketterij op 9 september 1553 voor vijftig jaar uit Vlaanderen verbannen. Al sinds 1560 was hij echter weer in Axel. Pauwels Daelman daarentegen verdween voorgoed van het toneel. Na een interventie van inquisiteur Pieter Titelmans in 1558 nam hij de wijk naar Emden. Na 1560 was hij in Londen, waar hij lid werd van de Nederlandse vluchtelingenkerk. Hij overleed er in 1571.

Het bezoek van de inquisiteur in 1558 was het gevolg van een klacht van de deken van Axel, Hermes Bukenole. Volgens de prelaat veroorloofden enkele van zijn parochianen het zich al geruime tijd openlijk kritiek te geven op de katholieke Kerk en haar eucharistieleer. Na Axel ging Titelmans ook een kijkje nemen in Hulst en Eeklo. Anders dan elders was hij blijkbaar van oordeel dat hij hier met een gematigd optreden het tijt alsnog kon doen keren. Zes verdachten, namelijk Jacob van Houcke, Gelein de Smet, Lucas de Cleene en Cornelis de Ram uit Axel, de baljuw van Hulster Ambacht Jan Bocxtale en Pieter Pauwels Lem uit Eeklo, liepen een straf op.

Tot een stopzetting van de protestantse activiteiten kwam het evenwel niet. Vanaf 1561 werden Eeklo, Axel en Hulst regionale knooppunten in het netwerk van verbindingen tussen zowat alle gereformeerde kernen van Antwerpen en Vlaanderen. Daarvan is al melding gemaakt in het verhaal over het turbulente leven van de kapelaan van Alveringem. De plaatselijke overheden waren niet geneigd om krachtdadig op te treden, integendeel. Het stadsbestuur van Axel negeerde de parochiepriesters die kwamen aandringen op maatregelen. In Hulst was het niet anders. Willem van Pottelsberghe, stadsbaljuw, en Jan Bocxtale, baljuw van Hulster Ambacht, werden zelf van ketterij verdacht. Baljuw Jan Stevins en griffier Lieven Pit van Axel hielden de gereformeerden openlijk de hand boven het hoofd. Laatstgenoemde zou tijdens het

wonderjaar 1566 persoonlijk de calvinistische predikant binnenhalen in Axel en als principaal hoofd van de kerkenraad een voorname rol spelen in de godsdiensttroebelen. De in Axel teruggekeerde justitieambtenaar Francois Baers gedroeg zich opnieuw zonder enige schroom en zelfs uitdagend als protestant. Zijn gelijkgezinden beschouwden hem als *huerlieden hoeft ende raedt*. Ze namen beleefd hun muts af als ze hem op straat tegenkwamen.

Er was trouwens een voortdurend vrijelijk komen en gaan vanuit Emden, de stad waar ook meester Pauwels Daelman naar toe was gegaan. De Gentenaar Francois van der Spurt verwierf op 7 december 1560 het poorterschap van de Oost-Friese stad, maar kwam later in Ursel wonen en gedroeg zich in Eeklo als *grootelicx suspect van heresie*. (=ketterij) De pastoor van Eeklo weet het misprijzen van de kreupele Cornelis Wydet voor kerk, priesters en feestdagen aan het feit dat hij in veel vreemde landen was ge-weest. En ook de protestantse voorgangers van de streek, bijna allemaal afkomstig uit Eeklo, stonden in contact met de gereformeerde gemeente in Emden. Vier van hen belichten we hier nader.

- De eerste is Lowys de Voghele, een afvallige karmeliet van het klooster van Brugge, zoon van Thomas de Voghele uit Eeklo. Na zijn overgang naar het calvinisme koos hij Antwerpen als thuisbasis. Als 'ouderling' in de Antwerpse kerkenraad kwam hij geregeld over naar zijn geboortestad en naar Axel. In 1564 trad Lowys in Emden in het huwelijk. Alhoewel hij door het Emdense consistorie niet bekwaam werd geacht om zelfstandig een gemeente te leiden, werd hij in die functie in april 1565 toch aanvaard in Breda. In de zomer van 1566 zou hij een belangrijke rol spelen in de hagenpreken in de buurt van Eeklo.
- De tweede Eeklonaar, Jan Clayssone, was een koopman van scheerwol die zich, op verdenking van ketterij, eveneens in Antwerpen had gevestigd. Hij leidde in Axel protestantse bijeenkomsten op kerstavond en kerstdag 1562, op 1 oktober 1563 en op Pasen en Pinksteren 1564. Telkens las hij een passage voor uit het Nieuwe Testament en hield vervolgens een vermaning. Hij had het onder meer over 'de hoere van Babilonije'. Tussendoor werden psalmen en andere liedekens gezongen. De vergaderingen hadden nu eens plaats op de Houtmarkt of in het huis van Bernard van Deynse in de Rechtestraat, dan weer in de warande van het Hof Eversbeke en in het buitendorp Beostenblij. Ook Clayssone was in 1566 erg actief in zijn geboortestreek als calvinistische voorman.
- Chirurgijn Jan Lippens, die in 1558-1559 burgemeester was geweest van Eeklo, was op het vlak van religie evenmin onverdacht. Na twee nieuwe ambtstermijnen, nu als schepen, vertrok hij in 1565 naar Emden. Nog hetzelfde jaar keerde hij terug als calvinistisch voorganger in Breda, in het gezelschap van zijn stadsgenoot Lowys de Voghele. In 1566 was hij weer in Eeklo, als onbetwiste leider van de plaatselijke calvinisten.
- Nummer vier was Lauwereyns de Vos, een man die vanaf 1558, op de vlucht voor inquisiteur Pieter Titelmans, ook al enkele jaren in Emden had gewoond en er in de stadskerk het respectabele ambt van diaken voor pas aangekomen behoeftige geloofsvluchtelingen had bekleed. Na zijn terugkeer naar Eeklo, was hij in de jaren 1562-1563 zowat de spil van het reformatische gebeuren in het hele gebied tussen Antwerpen en Gent. Hij trok rondreizende predikanten aan zo van Antwerpen als *van veertich of vichtich tuilen daer boven* en bood in zijn huis in Eeklo de nieuwgezinden een gastvrij onthaal aan.

Het was in De Vos' huis in Eeklo dat Michiel de Clerck van Kaprijke, naar hij in 1563 bekende, ongeveer dertien calvinistische bijeenkomsten had bijgewoond. Nog in huize De Vos maakte de messenmaker Francois Zoete uit Hulst kennis met de reeds genoemde West-Vlaamse predikanten Pieter Hazaert en Jan Hendrickx. Hij introduceerde ze vervolgens bij de Axelse kring in het huis van Bernard van Deynse. Zoete was zelfde voorman van de gereformeerden in Hulst. In zijn huis of in het gasthof De Pellicaen hield hij bijbellezingen, andere keren deed hij dat in de bossen buiten Hulst, in de richting van het huidige grensdorp De Klinge-Clinge. Soms waren er tot dertig toehoorders. Zijn militante optreden zou Zoete later met de dood bekopen.

In Casuweele in het Land van Saeftinghe was het een zekere Marinus die de vergaderingen organiseerde. Op Pasen 1562 hield Lowys de Voghele uit Eeklo er een openbare preek in de kapel. Er was menichte van volcke uit Axel, Hulst en omgeving. Voor zover bekend was dat de eerste openbare predikatie van de calvinisten in Vlaanderen, dus nog vóór de ophefmakende gewapende preek op het kerkhof van Boeschepe in Zuidwest-Vlaanderen in juli van datzelfde jaar.

De aanhangers van de nieuwe leer schrokken niet terug voor scherpe uitvallen tegen de mis. Francois van Houcke eiste luid de afschaffing van de wekelijkse mis van de Sint-Elooisgilde in Axel. Elders vertelde hij dat de eucharistie slechts was ingesteld tot profijt van de priesters. Zij hadden het verhaal verzonnen dat God in het sacrament kwam nederdalen uit de hemel. Het gaat hier integendeel slechts om een gedachtenis, zei hij. Francois Zoete zei tot de klokkenluider van Hulst, die aan de kerkdeur eerbiedig het hoofd boog, dat het brood in het altaarsacrament hetzelfde is als dat in zijn provisiekast. Hij vond het schandelijk dat de parochiepriesters de mensen doen geloven in een *'broodgod' 'die hemselven vonden muysen ende wormen niet en con bewaren'*.

De Eeklose nieuwgezinden lieten hun afkeer van het altaarsacrament blijken door een bord met een symbolische voorstelling van de eucharistie aan de muur van het Zusterhuis te vernielen. Op dezelfde kloostermuur stond op een morgen in augustus 1562 een duivel geschilderd die een ciborie vasthield.

Aan Bauwen Bake, die in de afspanning Den Hazaert in Axel geen wijn wilde drinken, omdat hij nog maar pas had gecommuniceerd, vroeg wijnhandelaar Charles Persoon of hij zijn tanden dan niet bebloed had, aangezien hij volgens het woord van de priesters zijn God had gegeten in vlees en bloed. In Hulst riepen straatbengels de kerkgangers na: *'Ghij gaet nae die Babilioensch hoere'*. Wanneer de processie voorbijkwam, trokken sommige parochianen zich achter gesloten deuren en vensters terug of ze gaven openlijk blijk van hun misprijzen.

Daarbij werd zelfs de platste boertigheid niet geschuwd. Jan de Grave uit Lamsweerde keerde zich ostentatief om en weigerde zijn muts af te nemen. Nicasius Vlassen liet bij het voorbijdragen van de monstrans zijn broek zakken en toonde zijn blote billen.

Toen een priester in Eeklo het heilige oliesel naar een zieke droeg, spotte iemand: *'Heer, compt hier, mijn swijn es sieck, geeft hem 't heijlich sacrament.'*

Klokkengelui voor een uitvaart in Axel was voor de wijnkoopman Lieven Pit niets dan duivels trompetgeschal, want nu de overledene al zijn oordeel had ontvangen, was zijn uitvaartmis toch waardeloos.

Men dreef de spot met de verering van heiligen en hun beelden. Die waren, nog steeds volgens Lieven Pit, maar goed genoeg om aan de galg in Beostenblij op te hangen. Toen een oude vrouw rozen wilde plaatsen bij het beeld van Maria in de kerk van Axel, werd ze weggejaagd door Lucas de Cleene met de waarschuwing zoiets nooit meer te doen.

Volgens Francois Baers was Maria niet de Moeder Gods en was het al abuus dat Christus op de weerelt ghedaelt ofte gheweest zoude hebben.

Er waren parochiegeestelijken die zich bij de hervormingsgezinden aansloten, zoals kapelaan Christoffel in Casuweele en heer Jan de Voocht in Sint-Laurens in het Land van Saeftinghe. Andere priesters kregen het al eens hard te verduren. 's Nachts weerklonken er voor het raam van de pastoor van Eeklo schimpliederen. Zijn collega van Axel kreeg doodsbedreigingen en diens kapelaan werd met messteken verwond door iemand die daarbij uitriep: 'Gij met al uw consorten moet uw bakhuis stoppen, of ge zoudt er uw hoofd weleens kunnen bij verliezen binnen hier en een jaar.'

Iemand anders voorspelde in 1562 het einde van de geestelijkheid en voegde daaraan toe: 'Het is allemaal te doen binnen één of twee jaar.' De komst van de inquisiteur werd met ge-rust gemoed afgewacht, want 'wij zijn voorzien van twee of drie pistolen.' Al in 1563 orakelde Nicasius Vlassen dat de gewelddadige verwijdering van de beelden uit de kerken nakend was.

In dat alles is er een parallellisme waarneembaar met de toenemende driestheid van de gereformeerden in het Vlaamse Westkwartier. In vergelijking met dat gebied, waar gerechtsambtenaren zich niet meer durfden vertonen zonder een sterke politiebewaking, ging het er evenwel nog braaf aan toe en was er veeleer sprake van verbale krachtpatserij. En toch stelden trouwe katholieken zich vragen. Waar was hier dan de 'rechtsstaat', waar bleef de overheid die moest toezien op de toepassing van de plakaten, waarde gedreven inquisiteur die beweerde van niemand bang te zijn? Het heeft er alle schijn van dat vooral de plaatselijke geestelijkheid lang getalmd heeft om hulp van buiten in te roepen. De beide pastoors van Hulst, Marten Barthelemeizuene en Cornelis van Cuelene, maakten zich ervan af door te stellen dat het toch onbegonnen werk zou zijn al hun zeshonderd communicanten op hun rechtgelovigheid te controleren. 'Wat wil je dat we ondernemen', zo stelden ze, 'als zelfs onze hoogste justitieambtenaar, baljuw Willem van Pottelsberghe, zelden of nooit ter kerke komt en de ketters de hand boven het hoofd houdt?' Een jonge aspirant-procureur in Hulst zei sinds zijn aankomst in het stadje nog nooit het plakkaat op de ketterij te hebben weten publiceren. Deken Bukenole van Axel was in 1563 wat moediger geweest door vanaf de preekstoel de ketterij aan te klagen. Het bekwam hem slecht. Het voltallige schepencollege stuurde hem het verwijt toe de stad *grootelyks te hebben geblammeert*.

In Eeklo was de bereidheid van de plaatselijke overheden om de wet te doen toepassen iets groter. Al in mei 1563 werden de raadsheren van het hoge justitiehof van de Raad van Vlaanderen in Gent het stadje binnengehaald om een onderzoek te doen. Ze schreven zestien namen op. Negen ketters werden bij verstek voor vijftig jaar uit Vlaanderen verbannen, twee anderen toonden berouw en zwoeren op een schavot in Eeklo hun dwalingen af. Pas een jaar later, in mei 1564, kwamen de raadsheren in hun functie van vorstelijke commissarissen ook naar Hulst en Axel. In Axel werden vijf personen gearresteerd, twee andere verdachten waren voortvluchtig. In Hulst werden twee vluchtelingen verbannen verklaard. De baljuws Van Pottelsberghe (Hulst) en Bocxtale (Hulster Ambacht) werden uit hun ambt ontzet en gevankelijk naar Gent overgebracht en ook Victor de Grave werd opgesloten. Zwारे straffen bleven uit, en toch had de interventie vanuit Gent een kalmerend effect. De hervormingsgezinden hielden zich voortaan gedeisd. Meer nog, sommige justitieambtenaren toonden nu een grotere bereidheid om de ketterplakaten naar de letter toe te passen.

Dat bleek toen molenaar **Jan de Grave** uit Vremdijk, afkomstig uit de wijk Ekkerghem

in Gent, ondanks zijn banvonnissen toch terugkeerde. In Antwerpen had hij zich aangesloten bij de calvinistische gemeente en er zijn jongste kind laten dopen. Op 17 november 1564 werd hij gearresteerd door de nieuwe baljuw van Hulster Ambacht. Diens voorganger, Jan Bocxtale, zat nog in de gevangenis. Jan de Graves verdere lot is omstandig beschreven in het **Martelarenboek van Adriaan van Haemstede**. De man zat de hele winter lang in Hulst opgesloten in een onverwarmde cel. Sommigen van zijn geloofsgenoten die hem voedsel brachten, werden door de cipier bij de geestelijkheid verklikt. Er werd geen moeite gespaard om hem tot andere gedachten te brengen. De twee pastoors van Hulst en inquisiteur Pieter Titelmans zelf kwamen twistgesprekken voeren. Maar Jan de Grave bleef hardnekkig de ware aanwezigheid van Christus in lichaam en bloed in het altaarsacrament ontkennen en zei dat de goede werken, het vagevuur, de bedevaarten en de heiligenverering tot niets dienden. Zijn vervolgers vroeg hij zich goed te realiseren dat er een dag des oordeels komt, 'alwaer men geen anschau nemen en sal nopende de placcaeten'. Op advies van de Raad van Vlaanderen sprak de wet van Hulster Ambacht op 24 februari 1565 het doodvonnis uit. Omdat de burgemeester voor die dag een groot feest had georganiseerd, werd de terechtstelling een paar dagen uitgesteld. De Grave stierf op 26 februari op de brandstapel op de Grote Markt in Hulst.

De zaak kreeg nog een staartje. Procureur-postulant Jan de Kueeckere, die op verzoek van de wet van Hulster Ambacht als advocaat van De Grave een verdediging op geschrift had gesteld, werd door de Raad van Vlaanderen op het matje geroepen en op 22 mei 1565 tot een boete veroordeeld. Het was volgens de plakkaaten immers verboden ketters tijdens hun proces bij te staan. Ook brouwer Jan Willemets zat een tijdje gevangen omdat hij tijdens de executie de wethouders hun wreedheid verweten had. 'De man spreekt van niets anders dan van God,' zo zei hij, 'denkt toch om uzelf, zullen de plakkaaten u zalig maken?'

Na de vervolgingen van 1564 werd het stil rond de Hervorming in de streek. Sprekend nochtans was tijdens het gerechtelijke onderzoek de dringende vraag van de spijtoptant Bauwen Bake om zijn getuigenis toch alleszins geheim te houden 'om-me niet te commene inde indignatie vande zulcke danof datter groote menichte es binnen Axele'.

Wie zich wegens de strenge repressie enige jaren bedekt had gehouden, kwam in de zomer van 1566 weer openlijk met zijn overtuiging naar buiten. De politieke instabiliteit in het land, de opschorting van de plakkaaten en de sociaal-economische malaise gaven daartoe aanleiding. Het wonderjaar kreeg ook voor de drie Noord-Vlaamse steden wel een zeer letterlijke inhoud.

Nieuwgezinden uit Axel, Hulst en Eeklo werden in juli 1566 gesignaleerd op de hagenpreken bij en in Eeklo, in Waarschoot, op de wijk Sint-Pieters-Aalst buiten Gent en in Petegem bij Deinze. De toehoorders werden er aangespoord terug te keren tot het zuivere geloof en de afgodsbeelden te vernietigen. Einde juli preekte men reeds op de markt in Eeklo. Op 9 augustus passeerde een belangrijke groep calvinisten met hun predikanten uit Gent, op doortocht naar Brugge, rond de middag Eeklo. Hoewel het vrijdag was, werden ze er door geloofsgenoten op een gratis maaltijd met ham en varkensvlees onthaald. De schalkse dichter Jan Onghena uit Gent ontpopte zich als kundige organisator. Hij was het die aldaer 't volck deed zitten ende omme niet t'eten. De kreet '*vive le gueulx*' klonk door de straten. Net toen de groep aanstalten maakte om verder te trekken, begon het plots hard te regenen. De predikanten en hun gevolg

gingen schuilen in de kerk en begonnen daar te preken. Daardoor achtte de pastoor van Eeklo zijn kerk geprofaneerd. Hij wilde er pas weer mis in lezen nadat ze opnieuw was gewijd.

Op 10 augustus brak de Beeldenstorm uit in het huidige Frans-Vlaanderen. Tien dagen later werd er in de kerken van Antwerpen gestormd. Vanuit de metropool kwam het bericht dat er op zaterdag 24 augustus een predikatie zou zijn in Axel en de maandag daarop in Hulst. De boodschap was duidelijk: de beide stadjes waren eveneens aangeduid voor een beeldenbreking. Uit nog andere gegevens blijkt dat de Beeldenstorm in Hulst vooraf was beraamd door twee om hun geloof verbannen Hulstenaars, Jacob Huyssens en Francois Zoete, in Axel door de rijke wijnkoopman en griffier van de schepenbank Lieven Pit.

Intussen was er in Eeklo op 23 augustus - volgend op het nieuws dat er na Antwerpen de vorige dag ook in Gent hevig was gestormd - al enige spanning geweest. Een aantal opgehitste Eeklonars liep met sinistere bedoelingen te hoop bij het klooster van de grauwezusters Onze-Lieve-Vrouw-ten-Doorn in de Zuidmoerstraat. Niet zonder enige moeite wist de baljuw ze uit elkaar te drijven. Ook bij de parochiekerk stonden een paar aspirant-beeldenbrekers klaar, onder wie de al herhaaldelijk ge-noemde Michiel de Clerck. Maar buiten het vernielen van enkele beelden op het kerk-hof slaagden ze niet in hun opzet. Enkele katholieken onder leiding van kerkmeester Arnout Bruusterman hadden tijdig de juwelen en kostbare ornamenten in veiligheid gebracht en de kerk gesloten. Op zondag 25 augustus waren er geen missen.

Met de hulp van enkele gewapende geloofsgenoten uit Eeklo, dezelfde die de vorige dag tevergeefs geprobeerd hadden de beelden in hun eigen stad te breken, brachten de gereformeerden van Axel op de aangekondigde zaterdag 24 augustus predikant Gaspard van der Heyden vanuit Antwerpen in hun stad. Hij predikte er 's ochtends en 's middags op het kerkhof. Ook hier waren er op zondag 25 augustus geen missen in de Sint-Pieterskerk. Op het normale uur van de hoogmis predikte Van der Heyden opnieuw op het kerkhof. Er waren nu ook toehoorders uit Eeklo, Hulst, Sas van Gent, Beoostenblij, Zuiddorpe, Zaamslag, De Klinge en Sint-Jansteen. Na de preek trok een dertigtal personen onder leiding van Lieven Pit de kerk binnen. Nadat ze de deur achter zich hadden gesloten, voerden ze systematisch hun opzet uit. Ze braken alle beelden, de glasramen, de altaartafels, de kruisen en het sacramentshuis. Van de preekstoel kapte Jan Verschoot enkel de beelden af. Het was klaarblijkelijk de bedoeling het 'gereinigde' meubel te behouden voor een toekomstig gebruik van de parochiekerk als protestantse preekkerk. Enkele bladen van het misboek werden uitgescheurd. Later werden er in Zaamslag kruiden en poeders verkocht in zakjes waarop Latijnse liturgische teksten stonden! Vervolgens werd er in het klooster van de grauwbroeders gestormd.

Na de middag zetten groepjes beeldenbrekers hun vernielingswerk voort op het omliggende platteland. In Zaamslag hadden de kerkmeesters vooraf het schilderij van het hoofdaltaar willen wegnemen, maar het werd hen verboden, 'want het moet al ontstucken werden ghesmeten'. In Beoostenblij werd onder gejoel het beeld van Sint-Jan boven op dat van Maria gelegd, de gezichten naar elkaar gekeerd. Jan van Overbeke nam de geconsacreerde vaten uit het tabernakel, met de spottende opmerking dat de priesters met de gewijde olie de getrouwde vrouwen betoverden. Op zijn boerderij zag men later het holle Christusbeeld van het Heilig-Kruisaltaar, dat er om-

gekeerd dienst deed als varkenstrog. Ook de kerken van Vremdijk en Zuiddorpe werden niet gespaard. Het gros van de iconoclasten trok evenwel naar de cisterciënzerinnenabdij van Ter Hagen. Het sacramentshuis, de altaren, het orgel, de beelden en gebrandschilderde ramen werden er duchtig bewerkt. Aangezien de avond was gevallen, besloten de beeldenstormers de nacht in de abdij door te brengen. Een groot eet-festijn werd op touw gezet, met de voorraden uit keuken en kelders.

Het bericht van de gebeurtenissen in Axel en omgeving was intussen binnengelopen in Hulst. De magistraat stuurde een delegatie naar Gaspard van der Heyden om hem te doen afzien van zijn aangekondigde komst. De predikant zei afwijzend dat alles al onveranderbaar was gepland. De waardevolste ornamenten, die alle zo goed als gloednieuw waren na de grote kerkbrand van 1562, werden in veiligheid ge-bracht. In allerijl werden de schuttersgilden van Sint-Joris, Sint-Sebastiaan en Sint-Christoffel onder de wapens geroepen, maar de opkomst was zo gering dat er niet te denken viel aan gewapende weerstand. Ook in Eeklo was tevoren een beroep op de schutters van de plaatselijke Sint-Sebastiaans- en Sint-Jorisgilde tevergeefs geweest, aangezien de meeste gildebroeders begunstigers bleken te zijn van de nieuwe religie.

Op maandagmorgen 26 augustus trokken de beeldenstormers onder leiding van Lieven Pit naar Hulst. Vooraan marcheerde een twintigtal gewapende mannen in slagorde, de vrouwen en predikant Gaspard van der Heyden volgden op wagens. Onderweg kregen zij versterking uit Hulst, Eeklo, Saeftinghe en Beostenblij. Bij het naderen van de stad droeg Lieven Pit de leiding over aan de Hulstenaar Jacob Huysens. De predikant werd ingehaald door een aantal burgers van Hulst en gebruikte samen met de plaatselijke calvinistische kopstukken het middagmaal in de afspanning De Zwaan. Om drie uur hield hij een predikatie bij het schuttershof van Sint-Sebastiaan. Vervolgens wees hij een dertigtal mannen aan om onder leiding van Cornelis Matthyssone, lid van het consistorie, de beeldbraak te doen. Vooraf was de deelnemerslijst nog eens voorgelegd aan het stadsbestuur. Het mocht de namen van slecht aangeschreven personen eventueel schrappen. In de Sint-Willibrordkerk werden daarop het prachtige sacramentshuis, het grote kruisbeeld, enkele altaarstukken, heiligenbeelden en andere kerkornamenten vernield. Ook in het grauwbroederklooster werd het weinige dat daar na de brand van 1562 nog was overbleven kapotgeslagen. Maar het zusterghasthuis en de gasthuiskerk bleven gespaard. Daags na de Beeldenstorm ging Pieter Janssens, een oud-schepen, met enkele andere Hulstenaren bij de burgemeester de sleutel van de parochiekerk vragen om wat daar nog intact was alsnog te verwijderen. Ook hier was het blijkbaar de bedoeling de calvinistische predikaties in een gezuiverde kerk te houden. Maar de burgemeester gaf de sleutels niet.

Predikant Van der Heyden keerde 's avonds terug naar Axel. Hij bleef daar nog enkele dagen. In Hulst werd hij niet meer binnengelaten. Op de valreep echter was ook in Axel de kans verkeken om nog langer binnen een wettelijk kader te preken. In die stad was er pas op 24 augustus voor het eerst gepreekt. Nu was er net de dag tevoren door landvoogdes Margaretha van Parma een akkoord gesloten dat de predikaties toeliet buiten de steden, maar dan enkel op die plaatsen waar tot en met 23 augustus was gepredikt. Eeklo, waar al op 11 en 15 juli en 9 augustus een predikatie had plaatsgehad, viel binnen het akkoord, Axel en Hulst erbuiten. Van der Heyden legde zich hierbij neer en vertrok op 30 augustus dan maar terug naar Antwerpen. De Axelse gereformeerden haalden evenwel al 's anderendaags een andere predikant binnen,

namelijk Balthasar Annosius, een voormalige dominicaan uit Brugge. Die man had de naam nogal roekeloos te zijn en zich niets van wettelijke bepalingen aan te trekken. Illegaal begon hij in Axel te preken op de Botermarkt en in Hulst buiten de muren op Maalstede.

In juli of augustus 1566 waren er in Axel en Hulst eigen kerkgemeenten met een consistorie opgericht. In Axel vergaderde de kerkenraad samen met predikant Annosius in het huis van Bernard van Deynse in de Rechtestraat. Lieven Pit was er *het principael hooft* van. Het Hulsterse consistorie vergaderde bij meester Jan de Voghele. Toen het eind september kouder begon te worden, werd zowel in Axel als in Hulst een leegstaande zoutkeet gehuurd en van preekstoel en zitbanken voorzien. In Eeklo blijkt er geen consistorie te zijn geweest. Wel kwamen de calvinistische kopstukken daar geregeld bijeen in de huizen van Jan Lippens en Thomas de Voghele. De godsdienstige bijeenkomsten werden gehouden op het erf van Jacob de Potbackere en vanaf half november binnen, in een daartoe aangepast lokaal in de Brugsestraat, tussen Eeklo en Raveschoot. De vergaderingen hadden plaats op zondag en ook op donderdag, dat was - en is nog steeds - de wekelijkse marktdag in Eeklo.

In de nadagen van de Beeldenstorm bleven in de drie steden de verhoudingen tussen katholieken en protestanten slecht. Calvinistische dopen en begrafenissen gaven telkens aanleiding tot scheldpartijen. Vooral in Axel was de spanning soms te snijden. De eerste preek van de pastoor sinds de troebelen, in de onbeschadigde kapel van het Axelse hospitaal op 8 september, werd al verstoord door schepenen Jan Struvinck en diens broer Geert. Ze maanden de parochieherder aan het oude geloof te verlaten en waarschuwden hem dat het tabernakel met de hosties - ze noemden het de 'broodschapraai van de priesters' - weldra zou worden gesloten. De arrestatie van Francois van Houcke en diens broer Jacob op 17 oktober 1566, op beschuldiging van deelname aan de Beeldenstorm, leidde tot gevaarlijke onlusten. Met de kreet 'vive les gueulx' - de leus was in juli ook al in Eeklo gehoord - en onder het uiten van doodsb bedreigingen tegen de baljuw, de priesters en de katholieken werden de arrestanten met geweld uit de gevangenis bevrijd. Men zond een vraag om hulp naar de rebellen van Jan Denijs die voor Terneuzen in de Westerschelde voor anker lagen. Er zouden plannen hebben bestaan om hen op 19 oktober de priesters te doen vermoorden, het stadhuis en de kerk te laten innemen en de katholieken uit de stad te verdrijven. De baljuw trok met die alarmerende berichten naar Gent en kreeg vandaar de 'Rode Rokken', de ruiters van de heer van Backerzeele, nagestuurd. Ze vernielden in Axel de inboedel van het consistoriehuis en van het protestantse vergaderlokaal in de zoutkeet.

Predikant Annosius zocht nu zijn toevlucht in Zuiddorpe en vestigde zich vervolgens in Hulst. De magistraat van Hulst evenwel wenste de onrust die in het naburige Axel had geheerst niet te zien overslaan naar zijn stad. Op zijn beurt riep hij veertig ruiters uit Gent en twintig soldaten onder de baljuw van het Land van Waas te hulp. Die militairen kwamen op 10 november aan. De volgende dag werden hier eveneens de preekstoel en de banken op de Grote Markt verbrand en de zoutkeet verzegeld. Balthasar Annosius vertrok naar Gent. Met hem gingen verschillende gemeentelieden weg. Enkelen wisten zich slechts met groot levensgevaar, zwemmend over de gracht van de stadswallen, in veiligheid te brengen.

Voor velen van hen was vanaf het najaar van 1566 de realiteit bitter. Onder be-

scherming van vijftig soldeniers in Hulst en half zoveel in Axel werd een begin gemaakt met de bestraffing van de verantwoordelijken voor de troebelen. Aldus werd in de beide steden brutaal een punt geplaatst achter amper vier maanden betrekkelijke geloofsvrijheid voor de gereformeerden.

Eeklo was al die tijd nog buiten schot gebleven. Zoals reeds vermeld waren ingevolge het akkoord van 23 augustus de preken daar immers legaal. Chirurgijn en oud-burgemeester Bertelmeus de Voldere en oud-burgemeester Jan Lippens waren de leiders van de calvinisten. Tot de meest vooraanstaande aanhangers behoorden verder brouwer Erasmus Parisis, graanhandelaar Gelein Coppens, Jacob Lambrecht, zoon van een ex-schepen, grootgrondbezitter Arnout Sanders uit Boelare, Thomas de Voghele, vader van predikant Lowys de Voghele, Lieven de Vos, Antoon de Rijcke, Zeger Wittewronghele en Daneel Wante. Diaken voor de ondersteuning van behoeftige geloofsgenoten was Jan de Hondt. Filiep Weyns, alias Cramere, bezorgde de boeken. Hans de Zwarteruutere was de boodschapper van de hervormden. In het eerste gedeelte van de winter konden ze al met al tamelijk ongemoeid hun vergaderingen houden in hun gebouw in de Brugsestraat.

Veel consternatie verwekte op 5 februari 1567 de komst van de graaf van Egmont naar Eeklo in zijn functie van gouverneur van Vlaanderen. Op een vergadering in het stadhuis distantieerde Egmont zich van de toelating die zijn stadhouder, de heer van Backerzele, destijds aan de hervormden had gegeven en sprak nu een krachtig verbod uit. De laatste predikatie had plaats op 16 februari. Kort daarop werd ook hier het preekgebouw gesloopt. Vanaf die tijd was de toestand in Eeklo niet meer anders dan in Axel en Hulst. In de drie Noord-Vlaamse stadjes leek een uiterst turbulente periode definitief te zijn afgesloten. Er volgde nog slechts kommer en kwel voor in totaal 245 personen uit de streek van Axel en Hulst en voor 120 mensen uit Eeklo die meer of minder actief bij de troebelen betrokken waren geweest.

Op 1 mei 1567 vond op de Grote Markt in Hulst de eerste terechtstelling plaats. De messenmaker **Francois Zoete**, een banneling die in augustus 1566 was teruggekeerd en een rol had gespeeld in de organisatie van de Beeldenstorm in zijn geboortestad, eindigde onder het beulszwaard. Einde mei 1567 kwamen de 'Rode Rokken' uit Gent naar Eeklo. In het bijzonder hadden ze de opdracht de personen uit Eeklo die op 24 augustus 1566 predikant Gaspard van der Heyden binnen Axel hadden helpen brengen, te arresteren. Een aantal geviseerden wist zich tijdig in veiligheid te brengen. Vier mannen, onder wie Jan van den Spiegehele en **Jan van der Meulen**, de beide schoolmeesters van Eeklo, werden in de nachtelijke razzia aangehouden. Voor Jan van der Meulen betekende dat het einde. Zijn geleerde collega Jan van den Spiegehele werd ter berechting overgeleverd aan het justitiehof van de Raad van Vlaanderen in Gent. Hij kwam echter vrij en reisde daarop naar Londen, waar hij zich aansloot bij de Nederlandse vluchtelingenkerk. Later, in oktober 1578, zou hij vanuit Yarmouth terugkeren als calvinistisch predikant in Gent. In 1584 werd hij predikant van Brouwershaven.

In Hulst werd enkele maanden na Francois Zoete ook **Joos de Naghele** terechtgesteld. De Axelaren Danneel de Creeckeke en Pieter de Prince werden bij vonnis van de Raad van Vlaanderen in Gent ter dood gebracht. Nog meer vaart werd achter de berechting gezet na de oprichting van Alva's Raad van Beroerten. Van 1567 tot 1574 werden in totaal elf Axelaren geëxecuteerd: negen in hun geboortestad en twee in Gent. In Hulst

werden op 19 juli 1568 acht personen tegelijk terechtgesteld op de Grote Markt. Nog vijf andere Hulstenaren en iemand uit Lamsweerde werden eveneens in Hulst terechtgesteld; verder nog twee Hulstenaren in Antwerpen, één in Vilvoorde en twee op een onbekende plaats. Anderen kwamen er met lijfstraffen of geldboeten van af. De meesten evenwel, in totaal 62 uit Axel en Hulst samen, werden bij verstek verbannen verklaard. Een andere strafmaat was voor hen niet meer mogelijk, aangezien ze uit schrik voor de repressie al veiliger oorden hadden opgezocht. Sommigen van die ballingen, zoals baljuw Willem van Pottelsberghe uit Hulst en Bernard van Deynse uit Axel, sloten zich aan bij het rebellenleger van Jan van Marnix, heer van Toulouse. Van Deynse zou later een belangrijke rol spelen in het leger van de watergeuzen.

In Eeklo begonnen de terechtstellingen op 28 juni 1567. De beul die op diezelfde dag in Axel Francois Baers en Hector de Zuttere had gegegeld alvorens ze verbannen werden, kwam naar Eeklo om er schoolmeester Jan van der Meulen op te hangen aan een boom tussen Eeklo en Raveschoot. De Gentse kroniekschrijver Marcus van Vaernewyck geeft het relaas van de verhoren die aan het doodvonnis waren voorafgegaan.

Jan van der Meulen zei gezien zijn kreupelheid niet in staat te zijn op een andere manier dan als schoolmeester aan de kost te komen voor zijn grote gezin. Twee dingen werden hem in het bijzonder ten laste gelegd: het verstrekken van logies aan predikanten in zijn huis en het niet laten dopen van zijn jongste kind. Naar zijn zeggen wachtte hij op een gelegenheid om het kind te laten dopen 'in vlaemsche, zoo dat elc verstaen mochte, zoo die ministers deden die daer ghepreect hadden'. Hij viel uit tegen afgoderij met houten en stenen beelden en tegen de mis in de kerk, gebruiken die enkel ingesteld waren om de gierigheid en de verdorvenheid van de priesters te bevredigen. De kerk diende volgens hem voor niets anders dan om er het Woord Gods aan het volk te verkondigen, tot God te bidden en Hem te dienen.

Op 3 juli 1567 rukten de 'Rode Rokken' uit Gent opnieuw met slaande trom Eeklo binnen, als ultieme afdreiging tegen al wie het nog zou wagen in protestantse vergaderingen samen te komen. In de daaropvolgende maanden en jaren werden nog 69 vonnissen uitgesproken tegen Eeklonaars.

De calvinisten **Jacob Mattheus** en **Geraard Teerlinck** werden onthoofd in Eeklo, drie anabaptisten kwamen op de brand-stapel terecht, alle overige verdachten waren al gevlucht en werden bij verstek verbannen verklaard, met beslaglegging op hun bezittingen.

Het laatste spoor van repressie was de arrestatie en terechtstelling van **Jan de Buck** in Axel in 1574. Er is van hem een brief uit de gevangenis aan zijn vrouw en zijn ouders bewaard, waarin hij het relaas doet van zijn verhoor op de dinsdag na Pasen. De pastoors van Axel en Beostenblij hielden met hem een godsdienstgesprek in aanwezigheid van de voltallige magistraat. Verschillende geloofspunten kwamen aan bod, zoals het vagevuur, de biecht, de eucharistie, het doopsel en de vier andere sacramenten. Op de vraag of hij geloofde dat Christus in het brood van het Avondmaal lichamelijk aanwezig was, antwoordde hij: 'Als ik het brood bij het juiste gebruik van het Avondmaal geniet en de beker des Heren drink, omvang ik de Here Christus geestelijk en niet vleselijk.' Kinderen moeten niet gedoopt worden met uitgedachte zaken, zoals kaarsen, zout, speeksel en duivelbezwering. Tegenover het gezalfde priesterschap stelde hij dat volgens de leer van Petrus alle gelovigen priesters zijn van het koninkrijk van Christus. In het oog van de dood zei hij dat volgens Christus'

Woord men niet degenen moet vrezen die het lichaam doden, maar wel Hem die de macht heeft ziel en lichaam te verderven in de hel, waar er geweent en tandengeknars zal zijn. Op 25 april 1574 werd Jan de Buck opgehangen.

Ongetwijfeld behoren de gebeurtenissen in de drie Noord-Vlaamse steden tot de meest intrigerende in de geschiedenis van het opkomende calvinisme en van de godsdienstberoerten van 1566-1567. Hier waren het zeer uitgesproken de maatschappelijke middengroepen die de hele beweging hebben gestuurd. Niet de upper ten, maar evenmin de armoedzaaiers waren de gangmakers, wél kooplui, ondernemers, zelfstandige ambachtslieden, overheidspersonen zoals burgemeesters, schepenen en baljuws, uitoefenaars van intellectuele beroepen, onder wie alle chirurgijns van de drie steden en de beide schoolmeesters van Eeklo. Wat heeft hen tot zulke revolutionaire houding bewogen? Over de intellectuele openheid van een geletterde en zelfbewuste middengroep hadden we het reeds. Ze stelden kritische vragen naar de fundamenten van hun geloof en wensten af te rekenen met inhoudloze praktijken als beeldenverering, bedevaarten, processies, zondagsmis, biecht en communie, allemaal gebruiken waarvan de betekenis door het toenemende formalisme erg wazig was geworden. Vervolgens was er het charisma van de plaatselijke voormannen en van welbespraakte predikanten. Door hun woord, door het nieuwe van hun argumentatie en de aantrekkelijkheid van de daarin vervatte geloofsleer hebben ze velen ertoe aangezet hun weg te zoeken buiten de katholieke Kerk. Op de religieuze hunker entte zich de sociaal-economische ontevredenheid. Men kan bijvoorbeeld goed vaststellen dat het met de economie van Axel en Hulst vanaf 1560 steil bergafwaarts ging. De markt- en havenfunctie kende een inzinking, met de zoutnering was het ellendig gesteld. Pogingen om de stadseconomie nieuw leven in te blazen, onder andere door het stimuleren van de wol- en zijdenijverheid, waren niet succesvol. Waren de laagste bevolkingsklassen de eerste slachtoffers, dan was er ook voor de middenstanders een plotse bedreiging van de zo veilig gewaande bestaanszekerheid. Het is niet zonder betekenis dat zowel in Axel als in Hulst een verlaten zoutkeet werd gebruikt voor de gereformeerde diensten en dat daar de helft van de zoutzieders bij de religietroebelen betrokken was. De ontgoocheling over de gang van zaken bij een zelfbewuste en geestelijk geëmancipeerde middenstand heeft de wervingskracht van het nieuwe zeker begunstigd.

Een grondige ommekeer werd ingeluid door de machtsgreep van de calvinisten in Gent in de herfst van 1577. De gebeurtenissen van 1566, met hagenpreken, Beeldenstorm en publieke uitoefening van het calvinisme, begonnen zich te herhalen. Wel waren de omstandigheden anders, ook het tempo, en was het resultaat tenslotte veel ingrijpender dan tijdens het wonderjaar. Het initiatief ging uit van de twee sterke mannen van Gent, jonker Jan van Hembyze en de heer van Ryhove. Ze streefden ernaar hun stad zoals in de Middeleeuwen weer een leidende rol te doen spelen in Vlaanderen. In de ogen van Hembyze moest Gent dat doen als ondernemende koopmansstad en als een 'nieuw Genève', aan het hoofd van een calvinistische republiek die geheel Vlaanderen zou omvatten. Een na een zouden dan de meeste Vlaamse steden spoedig het hoofd moeten buigen voor de ambities van de Arteveldestad.

In januari 1578 trok jonker Karel de Gruutere, heer van Croovelde, met 35 ruiters naar Hulst om de stad in het Gentse kamp binnen te halen. Onmiddellijk werd de hoogste macht in Hulst toevertrouwd aan een college van negen notabelen, een regime

vergelijkbaar met dat van de Gentse Achttienmannen. Op verzoek van Gent kwam in maart de beruchte geuzenkapitein Bernard van Deynse terug naar zijn geboortestreek, als bevelhebber van een compagnie voetvolk. Hij zou de daaropvolgende jaren een krachtige steunpilaar zijn van het Gentsgezinde regime van de Negen-mannen in Hulst. Op 4 mei 1578 volgde de overrompeling van Eeklo. De schepenen, de pastoor en de koster van Eeklo en de schepenen van Lembeke werden gevankelijk naar Gent overgebracht. Onmiddellijk werd ook hier een nieuw, aan Gent onderdanig bestuur geïnstalleerd.

Op zijn beurt kreeg Axel op 24 juni 1578 een Gentse bezettingsmacht en een bestuur naar Gents model opgelegd. De Gentse kapitein Jacob Myeghem ging zich hier aan verschrikkelijke brutaliteiten te buiten. De baljuw en de griffier van Axel, Jacob Roelandt en Martin Musaert, die zich naar zijn mening niet snel genoeg schikten naar de Gentse intenties, bracht hij begin november 1578 gevankelijk naar Gent over. Vlak voor ze de stad bereikten, in het gehucht Meulestede, liet hij de beide arrestanten met messteken afmaken en beroven. Ze werden heimelijk begraven, maar enkele dagen later werden hun naakte lichamen door een hond bovengehaald. De lijkschouwer telde respectievelijk 26 en 23 messteken. Er werd een aanhoudingsbevel uitgevaardigd tegen de kapitein, maar bij beslissing van Jan van Hembyze werd hij daarop buiten vervolging gesteld. Cynisch verklaarde de Gentse voorschepen dat de Axelaren hun gerechte straf hadden gekregen, aangezien ze in Menen contacten zouden hebben gehad met Emmanuel van Lalaing, baron van Montigny, met het oog op de uitlevering van Gent en Axel aan de vijandige katholieke Malcontenten. Op 29 november 1578 kon Myeghem ongehinderd zijn kapiteinsfunctie in Axel weer opnemen.

Ook op religieus gebied volgden de drie steden spoedig het voorbeeld van Gent. De hetze tegen de biddende orden in Gent, die een climax bereikte toen bekend werd dat een aantal minderbroeders en augustijnen zich in hun kloosters aan homoseksualiteit hadden schuldig gemaakt, sloeg over naar andere plaatsen. In een volgende verhaal gaan we uitvoeriger in op die spectaculaire gebeurtenissen. De gardiaan van het minderbroedersklooster van Hulst stond eveneens onder verdenking. Hij werd naar Gent gevoerd en er op de pijnbank gelegd, naar bleek op bevel van voorschepen Jan van Hembyze, die daarmee bereikte dat een welbespraakte katholieke predikant het zwijgen werd opgelegd. Alhoewel er geen waterdichte bewijzen waren van zijn schuld, bleef de gardiaan nog maandenlang in de kerker opgesloten.

Bruut geweld was er ook in Eeklo. Op 25 juli braken Gentse soldaten binnen in de kerk. De celebrerende priester werd van het altaar weggesleurd en mishandeld. De hele inboedel werd kort en klein geslagen. Gedurende enkele maanden gebruikten de calvinisten de kerk als preekkerk.

In de wijde omgeving van Gent was sinds het najaar van 1578 de openlijke uitoefening van het katholicisme volkomen gestaakt. Op 28 augustus 1578 werd de abdij van Ter Hagen in Axel grondig vernield door Gentse soldaten en burgers, met de commentaar dat daar toch alleen maar schandelijke afgoderij werd bedreven. Vanaf februari 1580 werden de goederen verkocht. Hetzelfde gebeurde in Hulst met de bezittingen van de minderbroeders en van de abdij van Boudelo, waarvan de kloostergebouwen in Sinaai zelf volkomen werden verwoest. In Eeklo maakte muntmeester Cornelis van Hooghendorp van Brugge in oktober 1578 de volledige kerkschat te gelde. Vervolgens werden de klokken naar beneden gehaald en uiteindelijk werd de hele parochiekerk ontmanteld, tegelijk met de refter van het naburige Zusterhuis. Een

soortgelijk lot was enige weken later de parochiekerken van Hulst en Axel beschoren. De motieven waren ook van militaire aard. Het metaal en de klokspijs had men nodig voor het vervaardigen van wapens, terwijl het ontmantelen van de kerken moest beletten dat de vijand ze zou innemen en gebruiken als versterking.

Onder impuls van Gent werd tegelijk werk gemaakt van een grondige godsdienstige reorganisatie. Al op 7 april 1578 schreef het Gentse consistorie naar de vluchtelingenkerk in Londen dat het vanuit verschillende Vlaamse steden, met name ook uit Hulst en Eeklo, overstelpt werd met vragen om calvinistische predikanten. 'Als gij kandidaten kent,' zo luidde de opdracht, 'stuur ze onmiddellijk, want den ougst is groot, ende de aerbeyders zyn weynich.' Op de meeste plaatsen in de wijde omgeving van Gent werd een gereformeerde kerkgemeente opgericht en moest de pastoor de plaats ruimen voor een bedienaar des Woords. In Eeklo sprak men van 'de ghemeeynte der suuver en reformeerden religie binder stede ende vrijhede van Eeclo'. Lowys van der Veste, die binnen de Eeklose kerkgemeente het ambt van 'ouderling' bekleedde, was aanwezig op een vergadering in Wervik op 10 mei 1578 met het oog op de samenstelling van een delegatie van de Vlaamse calvinistische klassen (een classis of klasse is ietwat te vergelijken met een katholiek decanaat) naar de synode van Dordrecht. Op 29 en 30 juli was er een klassikale vergadering in Gent. Er was daar naast Eeklo ook al sprake van de kerkgemeente van Axel. In de daaropvolgende maanden groeide het aantal calvinistische gemeenten zo sterk dat er een verdere opsplitsing kwam. Eeklo vormde nu samen met Lembeke, Waarschoot, Kaprijke, Zomergem, Adegem, Sint-Laureins, Ursel en Watervliet een afzonderlijke classis. Een andere classis omvatte de kerken van Hulst, Axel, Assenede, Boekhoute en Ertvelde.

We geven hierna een lijst van de verschillende predikanten in de drie Noord-Vlaamse stadjes, met vermelding van hun herkomst en - indien bekend - hun latere levensloop, nadat ze weer vertrokken waren. We zien vele namen de revue passeren. Hun komen en gaan kunnen we vrij goed volgen aan de hand van bewaard gebleven verslagen van de klassikale vergaderingen. Zulke vergaderingen werden regelmatig gehouden om de gemeenschappelijke problemen van nabijgelegen gemeenten bij de uitoefening van het kerkelijke bestuur te bespreken en te regelen.

Eeklo en Hulst kregen op 29 juli 1578 allebei hun eerste predikant. Die van Hulst was de reeds vermelde voormalige chirurgijn Jan Lippens uit Eeklo. Na de godsdiensttroebelen van het wonderjaar was hij naar Wezel in Westfalen gegaan. In 1569 werd hij daar predikant van een Nederlandse gereformeerde gemeente van zo'n vierhonderd leden, die door zijn toedoen tegenover de lutherse stadskerk geleidelijk uit de clandestiniteit wist te treden. In 1572-1574 was hij predikant in Dordrecht. En nu werd hij dus beroepen in Hulst.

De gemeente van Eeklo verzekerde zich van de diensten van Michiel Panneel. Hij was afkomstig uit het Westkwartier. Onder het bewind van Alva was hij naar Engeland gevlucht, waar hij predikant was van de Vlaamse vluchtelingen in Ipswich en vervolgens in Norwich. Door toedoen van Gaspard van der Heyden, die we in 1566 al hebben zien optreden in Axel en Hulst, kwam hij in november 1577 terug als predikant naar Middelburg. Het was die laatste gemeente die hem acht maanden later uitleende aan Eeklo. Hij verbleef hier enige tijd met zijn gezin, onder meer met zijn bejaafde zoon Jan, geboren in Norwich, die in 1591 zou gaan studeren aan de universiteit van Heidelberg. Panneel blijkt tegelijk in Brugge werkzaam te zijn geweest, zeker

tot 1581, toen hij definitief terugging naar Middelburg. In de herfst kreeg Eeklo een voltijdse vaste predikant. Van november 1578 tot november 1579 was dat een zekere Filiep Andries. Bij zijn aankomst verwelkomde het stadsbestuur hem met twee kannen wijn. Hoewel hij geen hoge opleiding had genoten, was hij erg populair bij de gemeenteleden om zijn welsprekendheid. 'Ouderling' Lowys van der Veste van de kerkgemeente van Eeklo promoveerde in 1579 tot predikant van Lembeke. In Eeklo zelf waren er in 1579 en 1580 nog diverse andere predikanten werkzaam, namelijk een zekere Francois Pauli, de ex-pastoor van Oostburg Robrecht de Riddere en Pieter Wante. allicht familie van de Daneel Wante die we al in 1566 bij de calvinistische kopstukken van Eeklo hebben ontmoet. Pieter werd gedeeld met Watervliet, waar hij zijn vaste standplaats had. Van 10 juni 1580 tot de val van de stad begin oktober 1583 was Jan van Noorthout de residerende predikant van Eeklo. Tevoren had hij dezelfde functie al uitgeoefend in Sint-Anthoniepolder bij Dordrecht en in Tielt. Hij overleed in 1588 als predikant van Streefkerk bij Dordrecht.

Evenmin als in Eeklo bleef de eerste predikant van Hulst lang op zijn plaats. Reeds op 11 oktober 1578 werd hij afgelost door Jan Struyve. Toen die op zijn beurt in oktober 1580 wegging, kwam Theodorus Siligius. Diens opvolger sinds mei 1582 was Theodoor Verhaer. De man had in 1578 de intentie gehad een calvinistische gemeente te stichten in Aalst, maar aangezien die stad al na korte tijd in handen van de katholieke Malcontenten viel, had hij een nieuw werkterrein gezocht in Tholen in Zeeland. Vandaar kwam hij naar Hulst.

Axel heeft het langst moeten wachten op een vaste predikant. Op 23 november 1578 richtte het consistorie van Gent een dringende smeekbede aan de collega's in Londen ten voordele van Axel. 'De plek is tamelijk groot en vermaard,' zo schreven ze, 'maar de inwoners zijn woeste ende ron, zodat een fijnzinnige en kundige leraar daar met grote vrucht zou kunnen werken ten bate van de Here Christus.' Op kerst-avond 1578 had Axel eindelijk zijn predikant in de persoon van Arnold de Steur. Hij was niet een deskundig iemand uit Londen zoals gevraagd, maar een eenvoudige man uit Zwijndrecht bij Dordrecht. Na zijn aankomst in Vlaanderen had hij aanvankelijk moeilijk kunnen kiezen tussen Roeselare en Axel. Hij bleef in Axel tot 6 oktober 1579. Zijn opvolger was Christoffel van den Bulcke.

Nadat Axel en Hulst door het verraad van Servaas van Steelandt, hoogbaljuw van het Land van Waas, op 30 oktober 1583 in handen van de Spanjaarden waren gevallen, vertrokken hun predikanten Christoffel van den Bulcke en Theodoor Verhaer naar Zeeland.

Uit de verslagen van de klassikale vergaderingen blijkt dat niet enkel Eeklo, Axel en Hulst, maar zowat alle dorpen in Noord-Vlaanderen vanaf einde 1578 of in de loop van 1579 over een eigen predikant beschikten. De overgrote meerderheid van de bedienaren des Woords hier waren Vlamingen die reeds een rol hadden gespeeld in de calvinistische beweging van de jaren zestig, maar na 1567 als geloofsvluchtelingen elders hun toevlucht hadden moeten zoeken. Toen de geuzen zich in 1572 meester hadden gemaakt van grote delen van Holland en Zeeland, hadden ze in die noordelijke gewesten al praktijkervaring opgedaan.

De nieuwe calvinistische gemeenten in Noord-Vlaanderen gingen vanaf 1578 dan ook vooral in de buurt van Middelburg en in de streek van Dordrecht op zoek naar kandidaat-predikanten. Het consistorie van Gent was tegelijk motor en maatstaf van alle kerkgemeenten in Vlaanderen. Met zijn groot gezag richtte het zich ook tot

plaatsen in het buitenland, met de hoop daar onder Vlaamse geloofsvluchtelingen nog meer geschikte kandidaten te vinden. Men vond inderdaad gegadigden in het emigrantenmilieu van Emden, Frankenthal in de Palts, Wezel, Londen, Norwich en Ipswich. Op andere plaatsen waren er parochiepriesters die zonder al te veel scrupules naar de nieuwe religie overgingen. Zo iemand was Adriaan de Schuytere van Bassevelde, die aldus gewoon op zijn standplaats kon blijven. Robrecht de Riddere, pastoor van Oostburg, zagen we reeds als calvinistisch predikant naar Eeklo gaan. Vóór hun aanvaarding werden de nieuwelingen door de classis op hun rechtgelovigheid geëxamineerd en moesten ze bij aankomst op hun standplaats een 'propositie', een soort proefpreek, houden voor de verzamelde kerk-gemeente. Op de meeste plaatsen was er ook een calvinistische schoolmeester.

Maar overal verliep de organisatie vrij moeilijk. Zoals al uit het overzicht van de drie stadjes bleek, was er een groot verloop van predikanten, mede tengevolge van de karige verdienste, vaak zelfs zonder het uitkeren van elementair leefgeld. Oorzaak waren de aanhoudende vijandelijkheden en niet het minst ook geldgebrek. De Gentse oorlogskas - gespijsd door de opbrengst van de verkoop van aangeslagen kerkelijke goederen - waaruit naast de oorlogvoering zelf, ook nog het onderhoudsgeld voor predikanten en schoolmeesters moest worden betaald, was immers bijna voortdurend leeg.

Over het eigenlijke reilen en zeilen van de gelovige gemeenschap in Eeklo, Axel en Hulst tijdens deze op politiek en militair gebied erg moeilijke periode weten we eigenlijk niet zoveel. Het register van de armenrekeningen van Eeklo bevat enkele gegevens over de gebruiken binnen de gemeente. Elke zondag had er een ghemeyne vergaderinghe plaats, en vaak een tweede op donderdag. Vlak voor de grote feestdagen was er telkens een plechtigheid voor de geloofsbelijdenis. Op de hoogdag zelf was er een Avondmaalsviering. Er staan uitgaven genoteerd voor het aankopen van psalmboeken voor behoeftige geloofsgenoten. Het armenfonds betaalde zelfs een keer een overtocht naar Engeland.

Veel vragen op de classisvergaderingen hadden betrekking op problemen met de overgang van katholiek naar protestant of omgekeerd. Op de vergadering van 29 juli 1578 in Gent vroeg Eeklo hoe men moest omgaan met personen die in 1566-1567 gereformeerd waren geweest, nadien tot het pausdom waren teruggekeerd en zich nu weer bij de calvinistische gemeente wilden aansluiten. Het antwoord was dat een publieke schuldbekentenis volstond.

Axel vroeg op 7 mei 1579 of men kinderen ook buiten de predikatie kon dopen. 'Men moet', zo luidde het antwoord, 'dit gebruik geleidelijk afbouwen en erin de preek dikwijls op hameren dat dit eigenlijk niet kan.' Predikant Christoffel van den Bulcke van Axel zat met een prangende vraag betreffende de kwaliteit van de mensenziel.

Aan de classis van 1 augustus 1579 in Beostenblij vroeg hij of ze in jonge kinderen even wijs en verstandig is als bij volwassenen. Het antwoord was: 'Neen, nemaer datse toeneempt.'

In Hulst was er een probleem met Dirk Nut, die het ambt van 'ouderling' in de gemeente waarnam. Zijn vrouw was niet alleen katholiek, maar ze was ook wegens een lichaamsgebrek niet in staat tot de huwelijksdaad. Aangezien dus zijn huwelijk niet voltrokken was, had Dirk in Antwerpen zijn oog laten vallen op een jong protestants meisje. In die stad was reeds een eerste huwelijksaankondiging openbaar gemaakt. De vraag was nu of men de huwelijksaankondiging ook moest doen in Hulst, met het risico dat er daardoor schandaal zou ontstaan. De classis besloot

voorzichtigheids halve het geval voor onderzoek voor te leggen aan drie of vier wijze personen van onbesproken levenswandel. Over de uitslag is later niets meer meegedeeld.

Een zeldzame keer, als een conflictsituatie compleet uit de hand liep, vernemen we iets over de verhoudingen tussen katholieken en protestanten. Einde juli en begin augustus 1578 was er in Eeklo felle ruzie tussen de protestanten, die bezit hadden genomen van de kerk, en de katholieken, die ze terug wilden. In Hulst probeerden verschillende ingezetenen na het aanvaarden van de Religionsfrid door de stad Gent begin 1579 (hierop wordt verder nog ingegaan) de uitoefening van de katholieke eredienst te herstellen. Tevergeefs. Welsprekend is het smeekschrift dat de gereformeerden van Axel en Axel-Ambacht in 1583 naar de schepenen van Gent stuurden. 'Alhoewel gij alle papistische en bijgelovige oefeningen verboden hebt,' zo begonnen ze hun klaagbrief, 'blijven de papisten hier doorgaan met het dopen van kinderen en het inzegenen van huwelijken, zowel overdag als 's nachts. Het is hun verboden school te houden, en toch doen ze het, waarbij ze de jeugd aansporen om onze gemeenteleden uit te dagen. Katholieke jongelui worden opgehitst om tijdens de predikaties rond de kerk te lopen onder het roepen van scheldwoorden als keercdieven, keercroovers. En er is nog meer. Pauwels de Pau beroemt zich erop dat hij de eerste zal zijn om de protestanten te helpen doodslaan. Jacob Clauwaert heeft gezegd dat hij zijn beste paarden wil lenen om de gereformeerde kopstukken naar de galg in Beoostenblij te voeren en dat hij graag uit eigen zak de strop zal betalen waarmee ze daar zullen worden opgehangen. Baljuw Jan van de Mare onderneemt niets om de ongeregeldheden te belletten. Ondanks het strikte verbod tijdens de predikatie te drinken, schenken, roepen of tieren laat hij zomaar begaan. Nu de baljuw toch gevangen zit in Antwerpen, ware het wenselijk hem te vervangen door een ghetrauwe patriot, bijvoorbeeld meester Adriaan Damman.'

Met hun keus grepen de Axelaren alleszins te hoog. Adriaan Damman, heer van Bystervelt, was op dat ogenblik niemand minder dan de rector van de Latijnse school in Gent. Maar ook los daarvan was Gent toch niet meer in staat zich nog veel om de religieuze noden in de buitengebieden te bekommeren. Voortaan moesten immers, tegenover de dreiging van het Spaanse leger van de hertog van Parma, alle beschikbare middelen worden ingezet voor de verdediging van de stad. Vanuit Roeselare wisten Parma en zijn Spaanse kapitein Christoffel de Mondragon met hun leger van tienduizend soldaten op 18 oktober 1583 het stadje Eeklo in te nemen. Ze vestigden er hun hoofdkwartier. Vier dagen later werd Sas van Gent veroverd. Na het verraad van Servaas van Steelandt, hoofdbaljuw van het Land van Waas, vroeg Hulst wanhopig nog militaire hulp uit Gent. Die kwam er niet meer. De overgave die het Land van Waas, Beveren, Saeftinghe, Sint-Jansteen, Hulst en Axel op 31 oktober 1583 gingen aanbieden in het Spaanse kamp in Eeklo betekende ook daar het einde van de calvinistische godsdienstuitoefening.

Al in november 1583 werden in Eeklo en in Hulst de katholieke diensten hervat. Axel viel op 17 juli 1586 weer in handen van het Statenleger. De protestantse gemeente werd onmiddellijk heropgericht, maar het duurde nog tot 1590 vooraleer de stad opnieuw een predikant had. Door de aanhoudende vijandelijkheden in dat gebied aan de frontlijn geraakten Eeklo, Axel en Hulst grotendeels ontvolkt. Een schuchter herstel trad pas omstreeks 1596 in. In Eeklo werden alle sporen van het calvinisme systematisch - en definitief - uitgebannen. In Axel en Hulst had de wisselende krijgskans tot gevolg dat de religieuze situatie er nog vele decennia onduidelijk bleef.

**Overgenomen uit het MARTELARENBOEK van
Adrianus Haemstedius, predikant te Antwerpen**

Jan de Grave

[JAAR 1565.]

De Heilige Geest spreekt door de mond van de profeet Joël: "Ik zal in de laatste dagen, zegt de Heere, uitstorten van Mijn Geest over alle vlees, en uw zonen en uw dochteren zullen profeteren," enz. Broeders, deze voorspelling werd nu volkomen en bijzonder in die tijden vervuld. Want wij zien duidelijker, dat het goddelijke Woord, dat hier vroeger aan weinigen was geopenbaard, nu zeer rijkelijk wordt verkondigd in alle landen en onder alle volken der wereld. Zodat wij terecht met de apostel mogen uitroepen: "Hebben zij het gehoord? Ja toch, hun geluid is over de gehele aarde uitgegaan, en hun woorden tot het einden der wereld." Maar niet allen zijn het Evangelie gehoorzaam geweest. Waarlijk, wij beleven de dagen, waarvan de Heere Christus Jezus gesproken heeft dat het Evangelie des koninkrijks verkondigd wordt in de gehele wereld. Want in alle koninkrijken, landen, steden en dorpen wordt nu de zuivere leer der waarheid zo openlijk gepredikt, dat allen, van de meeste tot de minste, naar de goddelijke belofte God kunnen zien en Zijn wil leren kennen. Ja, de kennis van Zijn Woord is nu zo rijkelijk uitgestort, dat ook vele verborgen schatten der Goddelijke wetenschap, die in vorige eeuwen verborgen waren, de mens wonderbaarlijk zijn geopenbaard. Ieder, wie hij ook zij, groot of klein, arm of rijk, edel of onedel, geleerd of ongeleerd, kan nu van God horen, en Zijn wil leren kennen, indien hij zijn oren en ogen niet voor de waarheid wil toesluiten; want God laat nu volgens Zijn Woord zonder enig bedeksel prediken, zodat het licht voor alle mensen schijnt, en voor niemand bedekt is dan voor hen, die verloren gaan, in wie de God dezer wereld de zinnen verblind heeft. Vele landen, die buiten de kennis van God waren, en sedert vele eeuwen onder het pausdom als verdronken lagen, in alle onwetendheid en blindheid van het hart, heeft God met de kennis van Zijn Woord in deze tijden laten beschijnen, waar nu de leer des duivels is verdreven, en de lieden in de zuivere waarheid en de waren godsdienst met ijver worden onderwezen. Die zijn volk niet waren, heeft God door Zijn genade, tot Zijn volk en eigendom aangenomen, en hun, die Hem niet kennen, is Hij bekend geworden. Waar wij heengaan, in welk land het ook zij, overal vinden wij godvrezende lieden, mannen en vrouwen, wier harten en ogen door de kennis van het goddelijke Woord zijn verlicht. En, al zijn er ook intussen, door de werking des satans, gruwelijke en bloedige vervolgingen uitgebroken, tot verduistering en onderdrukking der waarheid, zo is echter daardoor de prediking van het Evangelie niet gestuit; integendeel, zij heeft veel meer alle landen bezocht, het licht ontstoken en velen bekeerd.

Want, toen de kennis van het goddelijke Woord tot enige landen was doorgedrongen, en velen het pausdom lieten varen, zoals in Duitsland, Engeland, Schotland, Oost-Friesland, Frankrijk en vele andere omliggende landen en steden, wat hebben toen toch de machtige tirannen met al hun bloedvergieten uitgericht, dan juist dat daardoor de harten der mensen hoe langer zo meer tot liefde der goddelijke waarheid werden opgewekt? Ik bid u, wie heeft kunnen verhinderen, dat Gods Woord in die landen zou verkondigd worden? Ten spijt der wereld zal het Evangelie van Gods Zoon de gehele wereld door worden verkondigd, voor het einde der wereld daar zal zijn. Hoe vijandig de koningen zich daartegen ook verklaren, kan God toch door enige middelen de

harten der mensen verlichten en genade geven, opdat Zijn waarheid vrijmoedig onderwezen en aangenomen worde, zoals wij nu in de genoemde landen duidelijk zien, waar tiet nu geoorloofd is het zuivere Woord van God te prediken, en godzalig daarnaar te leven. Zo heeft het de Heere ook behaagd om onze verblinde Nederlanden reeds u.durende enige jaren te verlichten met het licht van Zijn Woord, en over velen, die geruime tijd in de schaduwen des doods gezeten hadden, het licht Zijner kennis te laten schijnen. Waar de valse leringen van de roomsen antichrist de beklagenswaardige gewetens zovele jaren hebben gekweld, is nu het geluid van het goddelijk Woord gehoord, en de waarheid door velen aangenomen. Wie zou kunnen meedelen, hoe menigeen in deze Nederlanden, die in de kennis van de goddelijke wil onderwezen werd, de pauselijke dwalingen en zijn valse synagoge heeft verlaten? En, ofschoon er ook nu en dan een kruis te dragen viel en vervolgingen ontstonden om de waarheid, zo is echter daardoor het Woord des Heeren meer en meer aan het licht gekomen, zodat er bij ons geen dorpje te vinden is, waar de bazuin en de prediking van het goddelijke Woord niet is gehoord. Ja, vele geringe, eenvoudige en onwetende lieden, die nauwelijks lezen of schrijven konden, werden in de wetenschap der Heilige Schrift zo begaafd, dat zij de wijste en kundigste leraren der pauselijke schoten gemakkelijk konden overwinnen. Ik zwijg nog van enige vrouwen, maagden en jongelingen, die zulke gaven van allerlei geestelijke kennis ontvingen, dat ieder met recht zich daarover verwonderde.

Daarenboven weerstonden zij vele en velerlei verdrukkingen op mannelijke wijze, en weerstaan die nog dagelijks, zoals men elk ogenblik zien kan. Daarom kunnen wij de Heere onze lieven God nooit genoeg danken, dat Hij zich verwaardigt in deze tijd Zijn aanschijn over onze landen te laten lichten en de groten en kleinen zijn heiligen wil openbaart. Geloofst moet zijn naam worden tot in eeuwigheid. Amen.

Toen nu het licht der waarheid allerwege in Vlaanderen ontstoken was, en het Woord des Heeren in vele plaatsen en streken van dat land gepredikt werd, zoals reeds overvloedig in dit boek is meegedeeld, en wel niet zonder wrede slachting en bloedvergieting der christenen, begon het vuur van het Evangelie ook te ontbranden te **Axel, Hulst en omstreken**, waar enige eenvoudige lieden het Woord des Heeren met alle ijver aannamen.

Onder anderen was er een zekere Jan de Grave, geboren te Eckergem, bij Gent, een molenaar van beroep, die te Hulst woonde. Hoewel hij een onwetend, eenvoudig en ongeleerd man was, betoonde hij zich toch in de leer en de weg der zaligheid zeer ijverig, en liet hij de gruwelen van het pausdom geheel varen, zodat hij in het minste van de leer en de valse diensten der roomse synagogen iets wilde weten. Zelfs toen zijn vrouw zwanger was, reisde hij om alle bijgelovigheden en besmettingen van het pausdom te ontvliesen, met haar naar Antwerpen, en liet zijn kind daar in de christelijke gemeente dopen. Door deze en anderen ijver, die hij in zijn wandel met God en de behartiging van zijn dienst toonde, werd hij eindelijk door de mispriesters te Heinsdijk, waar hij woonachtig was, zeer gehaat, want de duisterlingen konden het heldere licht der zon niet verdragen. Doch Jan, die het gevaar voorzag, dat daaruit volgen zou, en die liefde had tot de godzaligheid, vatte het voornemen op de pausgezinde plaats zijner woning te verlaten, en een andere, waar hij godzalig wandelen kon, te zoeken. Aldus vertrok hij, met zijn vrouw en vier jonge kinderen, naar Antwerpen, teneinde daar of elders, naar voorlichting van de broeders zich neer te zetten, en zijn brood op eerlijke wijze te verdienen. Aangezien hij al zijn goederen nog achtergelaten had, reisde hij niet lang daarna weer naar de streek Hulsterambacht,

teneinde te beproeven, of hij nog enige zijner bezittingen, tot onderhoud van zijn huisgezin, kon verkrijgen. Doch de satan, die een vijand is van alles wat goed kan heten, kon niet verdragen, dat deze man aan zijn tirannie en duisternis ontvloeden was, en begon terstond door zijn handlangers zijn woede aan hem te openbaren. Want ziet, niet lang daarna, toen Gijselbrecht Rabat, schout van Huisterambacht, de komst van Jan vernomen had, reisde hij op de 17e November 1564, omstreeks drie uur des namiddags, te paard naar de molen van Hulsterambacht, de Lancksweedemolen genaamd, die aan de abt van Baudeloo toebehoorde. Toen de schout daar gekomen was, riep hij: "Zeg eens molenaar, maalt gij het zestiende vat? Jan zei: "Ja schout, ja." De schout vroeg andermaal: "Bent gij daar Jan?" "Ja," antwoordde Jan. "Kom dan spoedig naar beneden," zei de schout. "Gaarne," antwoordde Jan. Toen Jan beneden gekomen was, nam de schout hem gevangen, en bracht hem als een zachtmoedig lam ongebonden naar Hulst, waar hij hem in de gevangenis plaatste. Onderweg vroeg de schout naar zijn geloof. Jan antwoordde: "Ik geloof van ganser harte alles, wat God mij in Zijn heilig Woord geleerd heeft, niet meer en niet minder."

De volgende dag verscheen er een christelijke broeder, die dit vernomen had, in de gevangenis, om te weten hoe en langs welke weg Jan de Grave daar gevangen zat. Hij vernam de toedracht der zaak van een anderen gevangene, aangezien Jan in een verborgen hol zat. Toen Jan de gevangenneming, zoals die had plaats gehad, had meegedeeld, zei deze christelijke broeder: "Waarlijk, ik zie niet, hoe gij hieruit zult geraken. Ten andere hebt gij een jonge vrouw en vier jonge kinderen, wat mij zeer leed doet." Hierop zei Jan: "Vrouw en kinderen heb ik deze nacht uit mijn hart verwijderd en aan de Heere, Die hen verzorgen zal, geheel aan bevolen; zodat ik de naam des Heeren vrijmoedig hoop te belijden. Maar, lieve broeder, ik bid u, wees mijner gedachtig in uw gebeden tot de Heere, en zeg, dat de gemeenten overal voor mij bidden."

Tijdens zijn verblijf in de gevangenis gaf hij zich op vurige wijze tot bidden en het aanroepen van de goddelijke Naam over, daar hij inwendig gevoelde, welk een zware strijd hem wachtte. Want behalve zijn harde gevangenschap, die hem naar het vlees zeer kwelde, gevoelde hij van buiten en van binnen grote aanstoot, verdriet en velerlei aanvechtingen, die hem aan de tegenwoordige strijd en de beleden waarheid zochten te onttrekken. Onder dit alles nam hij, die bij zichzelf geen hulp vond, de toevlucht tot de Heere, Die hem ook door Zijn Geest hulp, vroomheid en moed gaf, welke niet door kruis en lijden, niet door honger en dorst, noch door enige bedreigingen der pausgezinden kon worden overwonnen. De vijanden der waarheid, die nimmer van het bloed der christenen verzadigd zijn, namen terstond alle wrede middelen te baat, om hem afvallig te maken, en verzwaarden zijn gevangenschap met velerlei verdrukkingen. Want vooreerst benamen zij hem alles, wat tot gemak en dienst van het leven behoort, wat men anders echter de boosdoeners, waaraan zij zich ook hebben schuldig gemaakt, altijd nog vergunt, en behandelden hem als een dier. Bovendien gaven zij hem zo weinig te eten en te drinken, ja, lieten hem dikwerf geruime tijd zonder enige spijs en drank, alsof zij het er op toelagden hem te laten verhongeren, om hem also tot verloochening der waarheid te verleiden, of door zulk een wreedheid te doden.

Nadat **Jan de Buxtale**, de andere gevangene, van wie boven gesproken is, naar de uitspraak van de rechters, was losgelaten, leed Jan de Grave, daar hij nu alleen in de gevangenis zat, zulk een honger, als nauwelijks iemand verdragen kan. Want op de

plaats, waar hij zeer zeker bewaard werd, kon niemand, die hem enige onderstand zou willen toereiken, op tien of twaalf voet nabij komen, dan de goddeloze gevangenvaarder en zijn onbarmhartige dienstbode. Deze gaven hun grote verwondering te kennen, dat er nog iemand gevonden werd, die zulk een mens, ofschoon hij altijd even zachtmoedig en vriendelijk tot hen sprak., nog enige dienst of barmhartigheid wilde bewijzen. Wij willen niet eens spreken van de onlijdelijke dorst, waardoor de gevangene zo gekweld werd, dat hij gedwongen was, tot enige lafenis, zijn eigen water te moeten drinken. Zulk een onmenselijkheid moest de gevangene geruime tijd van de pausgezinden verduren.

Doch de Heere verzachtte deze wreedheid enigermate, want niet lang daarna werd er een boosdoener, Willem Tabbaert genaamd, gevangen genomen en in dezelfde kerker gesloten. Toen het enige christelijke lieden vergund werd deze Willem te bezoeken, vonden zij een middel om de genoemde Jan de Grave enige bijstand te verlenen. Zij namen een lange stok, en gaven hem die, om er datgene mee te bereiken, wat hem door enigen, die daar kwamen, zou gegeven worden. Maar, helaas, dit duurde niet lang. Want, toen de gevangenvaarder dit bemerkte, belette hij dit, en ging bovendien naar de priesters, en noemde allen op, die de gevangene enige bijstand hadden verleend, waaruit geen geringe vervolging ontstond. En, toch waren zij met deze wreedheid, die al erg genoeg was, nog niet tevreden, maar gebruikten nog andere middelen, die niet minder onlijdelijk en gestreng waren, en zochten de onschuldige man in zijn gevangenschap op allerlei wijzen te bezwaren.

Want, niettegenstaande de grote, strenge en onlijdelijke koude van de winter, zoals nog niemand in zijn leven ondervonden had, was het hem niet geoorloofd bij het vuur te komen, wat echter de straatschenders en moordenaars in geen land en stad werd geweigerd. Toen de strengheid van de winter aanhield, ging de vrouw van deze gevangene, met Victor de Grave zijn broeder, tot Hubrecht Dulle, burgemeester in Hulsterambacht, en klaagde over de vreselijke onmenselijkheid, die men jegens haar man pleegde.

"Al had mijn man," zei zij, "een moord gedaan, zo behoorde men toch enig medelijden met hem te hebben." Doch, luistert nu welk een dol en woedend antwoord deze arme bedrukte vrouw van de genoemde Hubrecht Dulle kreeg. Hoort toch, zeggen wij, welke troost deze vrouw ontving.

"Wat, acht gij," zei hij, "uw man, die een boos ketter is, beter dan een moordenaar of andere boosdoener? Hij moet zijn valse gevoelens, waarin hij geheel verward is, laten varen." Met dit antwoord vertrok de vrouw, die zeer bitter weende, met haar jong kind, dat zij bij de hand leidde.

Daarna ging zij naar mr. Elinck van Steelandt, en deed daar dezelfde klacht. Door het klagen van de vrouw en de onmenselijke wreedheid, die hij van ieder vernemen kon, bewogen, vermaande hij de gevangenvaarder, die zijn neef was, mondeling of met een brief, dat hij de gevangene genadiger moest behandelen, dat hij anders daarin zou voorzien, en zond de gevangene uit medelijden wat spijs en drank. Doch de gevangenvaarder werd daardoor niet bewogen, ook zouden de priesters, op wier bevel en inblazen hij deze wreedheid jegens de gevangene pleegde, dit niet hebben toegelaten. Aldus was de gevangene al de tijd zijner gevangenschap, die niet kort was, in zijn hol dag en nacht zonder vuur. Wie zou kunnen bedenken, veel minder uitspreken, welke vreselijke onlijdelijke koude hij in al zijn leden verdragen heeft? Het was zeer te verwonderen, dat hij niet van koude in de gevangenis stierf. Doch helaas, zijn ledematen waren eindelijk zo jammerlijk bevroren, zoals wij later nog

meer zullen horen, dat hij nauwelijks gaan of staan kon. Hoewel dit moeilijk was voor het vlees, riep hij, onder al deze ellende, de naam des Heeren steeds vurig aan, en volhardde met alle standvastigheid goedsmoeds in de waarheid. Maar broeders, let er nog eenmaal op, welke vijanden der waarheid en ongenadige tirannen de pausgezinden zijn. Merkt toch, welke strenge vervolgers zij zijn van allen, die zich van hun synagoge afscheiden, en zich aan een christelijk gezelschap en godzalig leven overgeven. Maar, gedankt zij God en geprezen zij Zijn naam, dat deze gevangene, door al hun wreedheid, niet van het geloof geweken is, maar hoe langer hoe vuriger werd, tot schande van zijn vijanden en grootmaking van de goddelijke Naam.

Daarom dwalen de satan en zijn handlangers zeer, als zij door honger en dorst, koude en naaktheid, eindelijk door kruis en lijden, de leer van het Evangelie en de vrome christenen zoeken te overwinnen en uit te roeien. Want de waarheid, zoals wij zien konden, kan door generlei verdrukking en lijden verduisterd of ten ondergebracht worden; maar zij wordt door kruis en lijden het meest bevorderd en verheerlijkt; insgelijks, hoe meer de ware christenen in het vlees gekrenkt, bezwaard en geprikkeld worden, hoe vromer zij strijden, hoe vuriger zij worden, hoe meer zij arbeiden om de genoemde strijd aan te binden en te overwinnen. Dan eerst, als zij de nood gevoelen, beginnen zij, met vuriger harten tot de Heere te roepen en te vluchten, en van Hem hulp, troost en bijstand te begeren. Want al zijn wij van nature zo ijdel, dat wij nooit van hart Gods hulp inroepen, Hem aanhangen, op Hem steunen, om Zijn hulp en troost bidden, of waarachtig op Hem vertrouwen, dan als wij enige verdrukking moeten verduren. Evenals de voorspoed, rust en vrede van dit leven slaperigheid tot God en Zijn dienst veroorzaakt, alzo worden wij door lijden tot God en Zijn waarheid getrokken. Wij zien dan allereerst, wat wij van onszelf zijn, namelijk, arme, zwakke en ellendige mensen, die hulp noch kracht in onszelf hebben; waarom wij gedrongen worden tot God onze toevlucht te nemen. Wanneer nu de gelovigen in het vlees derwijze door lijden worden beheerst, zoeken zij Gods wil te volbrengen, want zij steunen op Hem, en houden zich van Zijn troost verzekerd, als zij zich aan alle verdrukkingen voor de naam Gods onderwerpen; want dan zoeken zij niet, wat het vlees bekoort of behaaglijk is, maar wat Gods naam en eer aangaat en eindelijk wat hun zielen redt. Dit leert de Bijbel overal, maar vooral leren dit de psalmen van David, die de Heere ten tijde der benauwdheid met allen ijver aanriep: "Ik heb," zegt hij, "tot de Heere geroepen in mijn benauwdheid, en Hij heeft mij verhoord." Als wij niet weten, wat wij doen moeten, dan heffen wij onze ogen en handen tot God, Wiens ogen de gehele aarde doorlopen, en kracht geven aan allen, die met een volmaakt hart op Hem betrouwen. O, welzalig is dan het kruis voor alle christenen, ja nuttig en noodzakelijk, want zij worden daardoor gedrongen om vroom in de waarheid te volharden.

Daarom gaat het met de christelijke kerk nooit beter op aarde, dan wanneer zij met kruis en vervolging door de Heere word bezocht. En nooit gaat het slechter met haar, of immers zorgelozer, dan wanneer zij, van het uitwendige kruis bevrijd, in rust en vrede des levens verkeert. Door het kruis toch worden wij tot liefde der waarheid en godzaligheid opgewekt; maar door rust en vrede worden wij dikwerf flauwhartig en slaperig in de dienst des Heeren; ja, daardoor, wat wij God moeten klagen, vervallen wij dikwerf tot diepe onachtzaamheid jegens de goddelijke waarheid en tot alle wulpsheid en darterheid des levens.

Dat dit waar is, kunnen wij leren van de kerk van Israël; want, zolang zij door hun vijanden benauwd werden, dienden zij de Heere met ijver, en wandelden oprecht voor Zijn ogen. Doch, toen zij van hun vijanden waren verlost, en met vrede en voorspoed

door God gezegend werden, hoe schandelijk hebben zij toen de wet des Heeren hun Gods verlaten, en vervielen zij tot alle schandelijkheid des levens.

Dit kunnen wij ook zeer duidelijk bemerken aan de christenen in de Nederlanden, die, zolang zij onder kruis verkeerden, zeer vurig waren in de dienst van God, doch, toen zij in openbare gemeenten, waar geen vervolging wegens Gods Woord plaats had, woonden, werden zij, helaas, menigmaal flauwhartig, en hun oude vurigheid werd in goddeloze slaperigheid veranderd. En, terwijl zij aldus vrijheid genoten, en zich aan ledigheid en rust overgaven, kwam de satan, die nooit slaapt, en wekte de werkeloze harten op tot onderlinge twist, gekijf en scheuring, waardoor de toestand der kerk meer werd verwoest dan door uitwendige vervolging en kruis. Helaas, dit is maar al te waar bevonden in enige vrije gemeente van onze tijd, die om luttele redenen, waaraan voordeel noch zaligheid verbonden was, door onderlinge tweedracht der broeders, jammerlijk beroerd, gekweld, bedorven, verscheurd en verstrooid werden. En dit werkt van de satan, die altijd een vijand van God en van Diens kerk is, door enige zonderlinge, hardnekkige en moedwillige geesten, tot grote schade en verderf van de heilige waarheid. En, wat meer is, zulke woelige en kwaadwillige lieden zijn in de gemeenten van het kruis ook wel te vinden, die in de tijd des vredes, wanneer de Heere intussen zijn gemeente rust geeft, hun twistzieken aard betonen. Terwijl de tirannen een weinig rusten, zaaien deze oproerige geesten hun verderfelijk zaad, zoals ketterij, haat, nijd, achterklap, leugens, lasteringen, tweedracht en dergelijke, waardoor zij de vrome christenen zoeken te bezwaren, en de toestand der gemeente te verderven. Maar daarin openbaart zich des duivels list, die door zulke koristen en samenrotters de kerk van God dan het meest komt bezoeken, wanneer hij die door het uitwendige kruis niet bezoeken kan noch mag. Door zulke lieden, ofschoon zij christenen willen zijn, wordt de kerk van God meer schade en schande aangedaan, dan door de menigvuldige verdrukkingen in het leven. Zo verkeerd kunnen de mensen, ondankbaar als zij zijn, de goede vrede en de zegeningen des Heeren gebruiken. En, terwijl zij door de vijanden der waarheid niet vervolgd noch gekweld worden, kwellen zij elkaar tot ontstichting van velen. Hiervan is de vrede en voorspoed in het leven menigmaal de oorzaak, niet op zich zelf beschouwd, maar wegens de boosheid der mensen, die door de vrede, die overigens goed is, tot alle goddeloosheid worden gedreven, en daarom is de vrede dikwerf veel schadelijker dan openbare vervolging. Door het kruis groeit en bloeit de kerk van God, ja zegeviert heerlijk; maar door de vrede, die overigens een zegen van God is, lijdt zij dikwerf de nederlaag en verzwakt hoe langer zo meer. Evenals de dappere en grootmoedige soldaten, die in de strijd gewond zijn, door hun bloed te zien vloeien, te vuriger strijden, zo zien wij ook de ware christenen dan het vurigst, en worden dan gedwongen de trage handen en slappe knieën op te richten, wanneer zij van alle zijden worden aangevallen. En zo ging het, om tot ons verhaal terug te keren, in waarheid ook met deze gevangene. Want, hoe meer de vijanden van het geloof hem met honger en dorst, koude en naaktheid in het vlees kwelden, waardoor zij hoopten hem van het geloof afvallig te maken, hoe mannelijker hij volhardde in de waarheid. Gelijk het God behaagde Zijn dienaar met het kruis te beproeven, heeft het Hem ook behaagd door hem, die slechts een arm, ellendig, zwak en veracht mens was, al zijn vijanden te overwinnen. Want, al worden ook de godzaligen, volgens de leer van Panlus, verdrukt, zo worden zij toch niet benauwd; al worden zij ook twijfelmoedig, zo worden zij toch niet mismoedig; al worden zij vervolgd, zo worden zij niet verlaten; al worden zij neergeworpen, zo worden zij niet verdorven; want de Heere is hun tot hulp en tot een sterk schild, waarop zij hun hoop stellen en onbeweeglijk blijven als de berg Sion. Dat gevoelde

deze gevangene in zijn nood, waarom hij te recht met Paulus uitriep: "Wie zal mij scheiden van de liefde Gods, die daar is in Christus Jezus, onze Heere."

Toen hij geruime tijd had gevangen gezeten, en standvastig volhardde in het geloof, kwam de genoemde Victor de Grave, de broeder van Jan, met zijns broeders kinderen tot hem in de gevangenis, en zei: och, lieve broeder, zie hier onze jonge kinderen. Ontferm u toch over hen, al moest gij dan ook een weinig tegen uw geweten spreken. Jan antwoordde: "Ga weg van mij, satan, want gij hindert mij. Is het niet genoeg, dat gij uzelf aan de duivel hebt onderworpen en Christus verloochent; wilt gij mij daartoe ook brengen? Ga weg van mij, want ik wil uw bozen raad niet volgen."

Behalve dit groot verdriet en de verzoeking van zijn broeder, weerstond hij nog vele en velerlei kwellingen van enige vijanden van het geloof en lasteraars van God, die hun best deden om de gevangene van het ware geloof te verleiden tot de leer van het pausdom. Onder anderen kwamen tot hem twee bijzonder valse leraars, genaamd de heer Marten Bartholomeusz en de heer Kornelis van Kealen, pastoors te Hulst, die hem wegens zijn geloof ondervroegen. Deze verleiders beijverden zich naar oude gewoonte, om met hun verderfelijke leer de goddelijke waarheid te wederleggen. Maar, aangezien hij een eenvoudig en ongeleerd man was, en geen gaven bezat om al hun ingewikkelde redenen te ontzenuwen, hield hij geen uitvoerige en scherpzinnige twistgesprekken met hen, maar antwoordde beknopt en gepast, dat hij niet anders wilde geloven dan wat in de Schriften van het Oude en Nieuwe Testament vervat was. Zij spraken daarover en ondervroegen hem, en, zo goed hij kon, heeft hij dit in een brief aan de christelijke gemeente te Antwerpen geschreven, die wij hier laten volgen.

"Genade en vrede van God onze hemelse Vader, door onze Heere Jezus Christus, zij met u allen, lieve broeders in de Heere.

Lieve broeders in de Heere, hoe jammerlijk de vijanden van het geloof met mij handelen, hebt gij reeds gehoord, waarom het onnodig is daarover te schrijven. Maar door de genade des Heeren, door Wie ik alles kan verdragen, ben ik nog gebleven bij de waarheid, die ik geleerd heb van de dienaren Gods, en hoop, dat de Heere mij daarin versterken zal tot het einde mijns levens. Ik begeer dus anders niets, dan dat God, Mijn hoogste en opperste Vader, mij bekrachtigt, opdat ik mijn pelgrimstocht mag volbrengen tot Zijn heerlijkheid. Voorts bid ik, dat Hij mij, arm mens, aanneemt, aanziet en bijstaat tegen de grimmige satan, die mij zozeer benauwt en kwelt, als ik nooit zou kunnen beschrijven.

Weet ten andere, lieve broeders, dat de heer Kornelis en de heer Marten bij mij geweest zijn, om mij aangaande mijn geloof te ondervragen, aan wie ik dus antwoordde: aangezien gij naar mijn geloof vraagt, wil ik u dat, zoals Christus mij bevolen heeft, bloot leggen; want ik schaam mij Christus en zijn Woord niet, dat ik tot zaligheid ontvangen heb. Maar, aangezien ik een eenvoudig en ongeleerd man ben, en niet geoefend om de grond en de bedoeling van mijn hart, zoals ik wel willen zou, uit te spreken, wil ik u zonder lang omwegen belijden, waarop ik mijn geloof gebouwd heb.

- Vooreerst geloof ik met mijn gehele hart de tien geboden van God, waarin mij God Zijn volmaakte wil en alles, wat ik doen of laten moet, duidelijk leert. Hiernaar ben ik begonnen mijn leven in te richten, en begeer daarnaar al de dagen mijns levens te wandelen.
- Ten tweede geloof ik, zonder enige twijfel, aan de twaalf artikelen des christelijken geloofs, waarin vervat is alles wat nodig is ter zaligheid te geloven.
- Ten derde geloof ik het gehele Oude en Nieuwe Testament, dat door de heilige

Profeten en Apostelen geschreven en ons nagelaten is, om de wil van God en de weg der zaligheid te leren kennen. Dit alles dan en al wat hiermee overeenkomt, geloof ik uit de grond van mijn hart, en niets anders dan dat.

Doch uw menselijke en uitgedachte leringen, die gij ons, in strijd met de heilige Schrift, zoekt wijs te maken, neem ik niet aan, maar vervloek die met de heilige Paulus omdat gij ons die ook niet met het Woord van God kunt bevestigen."

Hierop zeiden de valse profeten: "Jan, gij moet geloven alles wat de heilige roomse kerk, die niet dwalen kan, leert en gebiedt."

"Ik geloof niets," antwoordde ik, "wat de mond des Heeren niet gesproken heeft. Want er staat geschreven, dat hij vervloekt is die tot de wet des Heeren iets toedoet of afdoet, zodat daaruit verstaan kan worden, dat Gods wet volmaakt is zonder uw menselijke leringen."

"Gij moet hoe langer hoe meer geloven," zeiden zij, en begonnen inwendig toornig te worden en zeiden: "Wat praat gij toch, gij onwetend en ongeleerd mens. Gij hebt geen verstand. Als gij niet gelooft, dat Christus met vlees en bloed in het sacrament is en in de mis, dan hebt gij een verkeerd en vals geloof."

"Och," zei ik, "dat geloof ik in het geheel niet, want de Schrift leert dit nergens."

"Gij moet het toch geloven," zeiden zij, "want de heilige moeder de kerk gelooft het, en de oude leraars leren het."

"Ik heb niet zulk een leer, die niet vervat is in de heilige Schrift, niets te maken, want Paulus leert het mij anders: "al kwam er," zegt deze, "een Engel uit de hemel, die een ander Evangelie verkondigde, dan ik u verkondigd heb, die zij vervloekt."

"Zij vroegen ook, of ik niet geloofde in een heilige kerk.

Ik antwoordde: "Ik geloof dat er een heilige kerk is.

Daarna vroeg de heer Keulen, of men ook de jonge kinderen mocht dopen.

Ik antwoordde toestemmend, want dat hun de doop zowel toekwam als de volwassenen."

"Waar is uw kind gedoopt?" vroeg hij.

"In de christelijke gemeente" zei ik. "Waar is die?" "Te Antwerpen."

Toen vroeg de heer Keulen andermaal, of ik niet geloven wilde, dat Christus met vlees en bloed in de mis was.

Ik zei: "Ik geloof, dat Christus, volgens de twaalf artikelen des geloofs, opgevaren is naar de hemel."

Hierop zei de heer Marten: "Gij boze ketter, staat er niet geschreven: dat is mijn lichaam?"

"Ja, maar er staat ook:" "Ik ben de wijnstok, de weg" en dergelijke; en daarom is Christus geen wijnstok en geen weg. Daarom moet men ook deze plaats; "dat is mijn lichaam," geestelijk verstaan, zoals Johannes in het zesde hoofdstuk duidelijk verklaart, als er staat: Het vlees is niet nut. De woorden, die Ik tot u spreek, zijn geest en leven." Elders staat ook geschreven: Maar de Allerhoogste woont niet in tempelen met handen gemaakt, en wordt ook door mensenhanden niet gediend."

De pastoor antwoordde: "Gij liegt, gij ketter, dit staat er niet geschreven; het ware beter, dat gij u met uw molen bemoeide, dan hierover te spreken."

Hierop zei ik: "Ik zal het u uit mijn Bijbel bewijzen; of laat er een halen, dan zult gij het alzo zien."

Hierop zei de genoemde Jan Boxtale tegen de pastoors in het Latijn: Laat een Bijbel halen;" wat men terstond deed. Toen Boxtale ernstig naar deze plaats zocht, vond hij die, zoals ik gezegd had. De priesters werden beschaamd en zeiden: " Het moet anders verstaan worden; gij hebt er geen verstand van." Zij begonnen te schelden en zeiden: Indien gij uw geloof niet wilt laten varen, zal het slecht met u aflopen."

Ik antwoordde: "Wanneer ik voor de waarheid moet lijden, zal mijn loon groot zijn bij de Heere."

"Zo," zeiden zij, "gij wilt dus uw geloof niet laten varen; men zal er u toe dwingen. Weet gij niet, dat de overheid macht heeft u te doden?"

"Zij heeft geen macht," zei ik, "dan van God; en, wanneer zij onrechtvaardig oordeelt, weet dan, dat zij door God zal geoordeeld worden."

Toen zwollen zij op van woede, dreigden mij met de dood, en lasterden de waarheid op gruwelijke wijze. Wij spraken nog over vele andere dingen, doch ik kan u alles niet schrijven. Eindelijk verklaarde ik hun, dat ik in mijn geloof wilde volharden, want dat zij mij geen beter konden aanwijzen. Aldus vertrokken zij. Ik wachtte hen echter spoedig terug, en weet niet, wat zij nog met mij zullen doen. Doch ten allen tijde zal ik op de Heere vertrouwen en Zijn naam belijden."

Nadat de geloofsrechter van Vlaanderen, Petrus Tielmanus genaamd, die steeds als een briesende leeuw rondliep, zoekende, wie hij zou mogen verslinden, de gevangenschap van Jan de Grave vernomen had, kwam hij te Hulst om de gevangene te ondervragen; doch zijn komst had plaats op uitnodiging, raad en verlangen van de priesters aldaar. Want, toen ieder klaagde over de onmenselijke wreedheid, die de gevangene werd aangedaan, ontboden de priesters, die vreesden, dat hun handelingen aan het licht zouden komen, hem, opdat hij de gevangene, die zij door hun wreedheid niet aan het wankelen konden krijgen, met het vuur zou overwinnen, en alzo een einde aan de zaak maken. Aldus werd de gevangene, op de 21e en 22e Januari van het genoemde jaar, bij de schout en zijn dienaren gebracht in de Zwaan, waar de burgemeester en beambten van Hulsterambacht met de tirannieke geloofsrechter vergaderd waren.

Daar werd hij voor een groot vuur geplaatst, waar hij overmatig zweette, en zeer flauw werd, en wel omdat hij uit een zeer onreine gevangenis, waar hij grote honger en koude geleden had, was gekomen. Toen nu de gevangene als een onschuldig lam onder deze goddelozen hoop, die tegen hem vergaderd was, geplaatst was, begon de geloofsrechter de ondervraging op de volgende wijze: "Jan, aangezien wij hier vergaderd zijn om te horen, wat gij gelooft, vraag ik u: hoe denkt gij over de roomse kerk en de leringen van de paus?"

Waarop Jan antwoordde: "Mijn geloof heb ik bij herhaling beleden zonder enige geveinsdheid. Ik herhaal, dat ik mij alleen aan Gods Woord houd, en steun op de grond der Profeten en Apostelen en niet op enige menselijke leringen, die daarin niet vervat zijn of daartegen strijden. Derhalve, mijn heren, kunt gij uit het Woord des heren bewijzen, dat mijn geloof, hetwelk ik beleden heb, verkeerd of enigermate tegen de waarheid strijdt, dan wil ik het laten varen en een ander omhelzen; maar, kunt gij dat niet doen, waarom houdt gij mij dan gevangen en zoekt mij te doden?"

"Gelooft gij niet," vroeg de geloofsrechter, "dat God in vlees en bloed, zoals Hij van Maria geboren was, en zoals Hij gewandeld, gestaan en aan het kruis gehangen heeft, in de mis tegenwoordig is en bovenal als men de hostie opheft?"

"Och neen, in genen dele," zei Jan "want dat zou tegen Gods Woord zijn en tegen de waarheid der heilige Schrift; want er staat geschreven: "De God, Die de wereld gemaakt heeft en alles, wat daarin is, deze, zijnde een Heere van de hemel en der aarde, woont niet in tempelen met handen gemaakt." En zoals God bij de Profeet zegt: "De hemel is Mijn troon, en de aarde is de voelbank Mijner voeten; waar zou dat huis zijn, dat gijlieden Mij zoudt bouwen? en waar is de plaats Mijner rust? Aangezien dan onze God, Die hemel en aarde niet omvangen kan, in geen tempelen, met banden

gemaakt, besloten kan worden, en door mensenhanden niet gediend wordt, hoe kunt gij Hem dan in een stukje brood of in uw ciborie besluiten? Dat dit waar is, kunt gij zelf in mijn Testament, dat ik hier heb, zien," en hij gaf hem het Testament over.

Nu werd de geloofsrechter zo toornig, ontsteld en woedend, dat hij het Testament van Jan, dat nochtans met goedkeuring was gedrukt, in het vuur wierp. Het werd echter door een van de beambten uit het vuur gehaald.

Doch de geloofsrechter, hoe langer zo meer in woede jegens de gevangene ontstoken, begon als een bezetene en uitzinnige te razen, en riep: "O gij valse profeet, gij helse ketter, gij schelm, gij boef," en gaf hem meer dergelijke schandelijke namen, als of dit bewijzen tegen hem waren, en zei: "Ik zou u in het aangezicht kunnen slaan;" en hief zijn vuist op, met de bedoeling de gevangene een slag te geven. Doch een van de beambten, die de grote woede van de geloofsrechter zag, verhinderde dat en zei tot hem: "Sla de man niet, men zal hem recht laten wedervaren."

Toen de storm een weinig bedaard was, zei de geloofsrechter: Hoe, gij boef, wilt gij niet geloven, dat de Heere uw God in het sacrament is? Hoort toch, wat deze ketter zegt! Welaan, gij snode ketter, gelooft gij niet aan de zeven sacramenten?"

"Ik geloof alleen," zei Jan, "in God, Die Mijn Schepper, Bestuurder en Onderhouder is. En aangaande de zeven sacramenten geloof ik, zoals de Schrift ons daarvan onderwijst."

"Gelooft gij niet, dat er een vagevuur is, waar de zielen gezuiverd moeten worden na de dood?"

"Ik zou dit graag geloven," zei Jan, 'indien gij het mij bewijzen kon uit Gods Woord; anders geloof ik, dat het bloed van Christus ons reinigt van alle zonden."

Toen sprong de kettermeester van woede op en zei: " Wat zal ik van deze deugniet zeggen Daarna vroeg de geloofsrechter hem "Gelooft gij niet, dat de mens een vrije wil heeft? Dat de mens door goede werken de hemel kan verdienen? Dat de heiligen voor ons bidden? Dat naar de bedevaart gaan goed is, en dergelijke zaken meer?"

Jan antwoordde hierop: "Ik geloof alleen aan Gods Woord en aan geen menselijke leringen."

"Betreft het dan Gods Woord niet, wat ik vraag? hernam de geloofsrechter. "Betuig het met de heilige Schrift, en ik zal het geloven."

Hier begon de geloofsrechter enige vergiftige woorden aan te halen uit de valse boeken van de paus en andere schrijvers, teneinde zijn vragen te staven, die echter zo kinderachtig, walgelijk en lomp waren, dat Jan het beneden zich achtte iets daartegen in, te brengen, daarop niet wilde antwoorden, stil zweeg, en hem alleen liet praten, zoveel hij wilde. De geloofsrechter zwol van woede op, knarste op de tanden en zei: O, gij boze Calvinist, gij duivelse ketter, gij boef, gij hebt een zwijgende duivel in u. Ja, ja, ik zal hem wel verbannen."

Daar het zeer koud was, had men in de kamer, waar men vergaderd was, een groot vuur aangelegd, en nu dreigde de geloofsrechter Jan daarin te werpen, en zei: "Wordt gij niet bevreesd? Men zal u in dit vuur werpen en u laten verbranden, als gij uw geloof niet laat varen."

Jan antwoordde zeer zachtmoedig: "Voor dit vuur ben ik zo bang niet, maar ik vrees veel meer het eeuwige vuur, dat nimmermeer kan worden uitgeblust, en welks rook opgaat van eeuwigheid tot eeuwigheid."

Toen de geloofsrechter de onoverwinnelijke standvastigheid van de gevangene zag, sprak hij over hem, in tegenwoordigheid van de beambten en allen, die daar tegenwoordig waren, het eeuwige doodsvonnis uit, en gaf hem, die uit de schoot der roomse kerk gevallen was, met lichaam en ziel aan de duivel over." "Dat oordeel," zei

Jan, "komt alleen God toe, en daarom bekommer ik mij om uw oordeel niet."

Toen nu de burgemeester zag, dat de geloofsrechter met al zijn bedreigingen en bittere woorden de gevangene eer verbitteren dan bekeren zou, viel hij op een andere manier, namelijk met vleierende woorden, de gevangene aan, en zei: "Ik bid u, Jan, laat u toch bewegen."

Jan zei: Mijnheer de burgemeester, bid niet tot mij, maar bid God, dat Hij u verlichte in het ware geloof, opdat gij u niet stoot aan de hoeksteen, welke Christus is, en uw handen niet bevlekt aan de leden van Christus."

Hierop zei de geloofsrechter: "Gij verduivelde ketter, uw woorden zijn niets dan valse gevoelens en enkel verharding."

Jan antwoordde zachtmoedig: "God weet het, of ik niet verlang te leven volgens de zuivere waarheid van het Evangelie."

Toen nu deze vrome getuige van Christus de waarheid aldus standvastig beleed en voorstond, en de beambten zagen, dat hij noch door schone woorden, noch door bedreigingen des doods van zijn geloof was af te brengen, gaven zij hem aan de dienaren over. Deze bonden en boeiden hem zo wreed, dat hij, door pijn gedrongen, uitriep: "O, lieve mannen, boeit mij zo stevig niet, want al mijn leden zijn zo jammerlijk bevroren, dat ik u zal moeten vast houden als ik met u zal willen gaan; weest daarom niet bevreesd, dat ik u zal ontlopen."

Als hij nu aldus, tussen de dienaren gebonden, geleid werd naar de gevangenis, stond de schout in de gang van het huis, die weende en zei: "Och lieve Jan, ik bid u, laat toch uw geloof varen en men zal u loslaten." Het was zeer te vermoeden, dat de schout tegen zijn geweten zondigde, zoals men er velen vindt, die, helaas! veel liever vrienden van de koning zijn, dan naar de waarheid horen en die aannemen. Maar deze veinzerij, al wordt de mens daardoor verblind, zij kan toch de ogen van God niet bedriegen; maar God zal eenmaal het bloed van Jan de Grave van zijn handen eisen, wat hem duur zal te staan komen.

Toen Jan zag, dat de schout weende, zei hij vriendelijk tot hem: "Schout, ween niet om mij, maar schrei en bid tot de Heere, dat Hij u uw misdaad vergeve."

Daarna werd Jan weer naar de gevangenis gebracht, waar zijn dagelijkse portie bestond uit twee dunne stukken roggebrood met een weinig stinkende boter, en water tot zijn drank, wat voor het grootste gedeelte vuil water was. Toen Jan weer in de gevangenis zat, riep hij de naam des Heeren aldus aan: *"O mijn Heere, mijn God, ik dank U, dat Gij mij, arm mens, versterkt en mij mond en tong voor mijn vijanden gegeven hebt, en bid U mij tot het einde toe te bekrachtigen tot Uw eer. Amen."*

Wie zou zich niet terecht verwonderen over de grote volharding van deze man, in wie de Heere, hoewel hij een arm, zwak vat scheen, zulk een overvloedige kracht van lijdzaamheid en wijsheid gegeven had, die niemand kon overwinnen. Hij toch was een ongeleerd, eenvoudig en veracht mens, en sprak niet zeer vlug, zodat niemand, naar mensenoordeel, zodanige moed van hem zou hebben verwacht. Doch de Heere zijn God, op Wie hij vertrouwde, gaf zijn dienaar kracht en wijsheid, ver verheven boven vleselijke wijsheid en kracht, waardoor hij de vreselijke monsters en reuzen der pauselijke synagoge beschaamde, versloeg en overwon. Waarlijk, de Heere, Die getrouw is in Zijn beloften, heeft dat gewerkt, en het is wonderbaar in onze ogen. Christus zegt daarvan: "Ik dank U, Vader! Heere van de hemel en der aarde! dat Gij deze dingen voor de wijzen en verstandigen verborgen hebt, en hebt dezelve de kinderkens geopenbaard. Ja, Vader, want alzo is geweest het welbehagen voor U."

Aldus spreekt de Heere ook door de profeet "De wijsheid zijner wijzen zal vergaan, en

het verstand zijner verstandigen zal teniet gedaan worden. Waar is de wijze? waar is de schriftgeleerde? Waar is de onderzoeker dezer eeuw? Heeft God de wijsheid dezer wereld niet dwaas gemaakt?" Daarom zeg ik met Paulus: "Want het dwaze Gods is wijzer dan de mensen; en het zwakke Gods is sterker dan de mensen. Maar het dwaze der wereld heeft God uitverkoren, opdat Hij de wijzen beschamen zou; en het zwakke der wereld heeft God uitverkoren, opdat Hij het sterke zou beschamen; en het onedele der wereld en het verachte heeft God uitverkoren, en hetgeen niets is, opdat Hij hetgeen [iets] is teniet zou maken, opdat geen vlees zou roemen voor Hem. Opdat [het zij], gelijk geschreven is: Die roemt, roeme in de Heere."

Daarom laat de Heere dikwerf de vrome en moedige, die als een pilaar in de waarheid schijnt gegrond te zijn, schandelijk vallen; en die naar de mens gesproken, zwakke en ellendige mensen schijnen, richt Hij door Zijn arm op, opdat zij zien zouden, dat al onze vroomheid niet bestaat naar onze wil en uit kracht der mensen, maar alleen uit God.

Daarom, lieve broeders, laat ons vrijmoedig in de waarheid blijven, en ons verzekerd houden, dat God ons, wanneer wij om Zijn naam moeten lijden, zal versterken, besturen en alles over ons beschikken naar Zijn welbehagen. Hoe eenvoudig, ongeleerd en veracht wij ook zijn, willen wij nochtans geloven, dat God ons, naar Zijn belofte mond en wijsheid geven zal, die niemand zal kunnen tegenstaan. Hij zal, zoals de Profeet zegt, de vermoeiden kracht geven en overvloedige sterkte de zwakken. En wederom: die op de Heere wachten zullen lopen en niet moe worden; zij zullen wandelen en niet mat worden. Daarom zegt de Heere: Gij Israël, Mijn knecht Jakob, die Ik verkoren heb; gij zaad Abrahams, dat Ik vergaderd heb van het uiterste der aarde, vreest niet, want Ik ben met u. Wijkt niet van Mij, want Ik heb u versterkt en geholpen en omvangen door de rechterhand van mijn gerechtigheid. Ziet, zij zullen beschaamd worden, die tegen u strijden. Zij zullen zijn, als die niet zijn, en de mannen, die tegen u strijden, zullen vergaan. Want rik ben de Heere Uw God, Die u bij de hand vat, zeggende: "Vreest niet, want Ik ben Uw helper. Wil niet vrezen, gij wormpje van Jakob, gij die in Israël gedood werd; want Ik heb u geholpen, en Ik ben Uw Verlosser, de Heilige Israëls." Laat ons dan, die de Heere kennen, klimmen op de hogen berg, en in Sion de wet des Heeren verkondigen. Laat ons onze stemmen met kracht verheffen en aan Jeruzalem prediken; en laat ons niet vrezen, ziet, de Heere Uw God zal in kracht komen, en Zijn arm zal de overhand nemen; ziet, Zijn loon s met Hem, en Zijn arbeidsloon is voor Zijn aangezicht."

Toen nu deze vrome getuige der waarheid drieëntwintig weken gevangen gezeten, en zijn geloof voor de priesters, de kettermeester en de overheid beleden had, brachten de beambten van Hulsterambacht de belijdenis en de ondervraging van zijn geloof naar Gent over, om volgens het gevoelen en de raad van geleerden, zoals men de heren van het gerecht noemde, zogenaamd de rechtszaak in behandeling te geven. Maar, hoe dit is toegegaan laat ik ieder raden, en het einde zal het openbaren; want deze lieden zijn voor het merendeel zo behept met gierigheid en eerezucht, dat de blinden beter de kleuren dan zij de waarheid kunnen beoordelen. En, ofschoon er enige onder schuilen, die niet ontbloot zijn van kennis der waarheid, ja, zelfs niet van grote wetenschap van Gods Woord, zo is nochtans van zulke lieden, die zo diep in vleselijke wellusten en hovaardij des levens zijn verzonken geen bevordering noch bescherming van de waarheid te wachten; nog daargelaten hun te grote vrees, geveinsdheid en onverzadelijke begeerte naar hoge en voordelige ambten, waarom zij menigmaal, teneinde het hof te behagen, de waarheid voor een stuk brood veil hebben, en zich

schuldig maken aan het vergieten van het bloed der onschuldige christenen. In deze gerichtshandel bewezen deze heren maar al te zeer hun oude aard; want, helaas, ook zij spraken het doodsvonniss over de gevangene uit, volgens het bevel van zijn koninklijke majesteit, en bekommerden er zich niet om, hoe zwaar zij tegen de geboden Gods zondigden, wat zij eenmaal moeten verantwoorden. Toen nu de beambten, met de priesters, monniken, de kettermeester en de rechtsgeleerden het over het bloedvergieten van de gevangene eens waren, bekrachtigden zij het doodsvonniss, en bepaalde zekere dag voor de uitvoering van het vonnis.

Toen de zaak zover gebracht was, sprak ook de schout, als naar gewoonte, zijn eis jegens de gevangene uit. De redenen waarom hij de eis deed, waren deze: *Dat Jan beleden had, dat Christus niet was met vlees en bloed in de mis; dat het verkeerd was de heiligen te vereren en hun beelden in de kerk te plaatsen; dat ter bedevaart gaan afgoderij was, en dergelijke meer.*

Op grond daarvan besloot ook hij, dat de gevangene moest worden verbrand. Daarna beval hij, in overleg met de beambten, dat de gevangene een advocaat zou nemen, die zijn verdediging en verantwoording op zich zou nemen. De gevangene deed naar het bevel van de beambten, liet zijn antwoorden door een advocaat opstellen, waarin de genoemde artikelen, die de schout als ketterij veroordeeld had, werden bewezen goed en katholiek te zijn, met vele en onderscheidene getuigenissen der heilige Schrift.

Doch verneemt nu welke beloning de goede advocaat voor zijn werk ontving.

Nadat de beambten deze verdediging hadden ingezien, ontboden zij de advocaat, vielen hem op harde wijze aan, en vroegen hem, waarom hij deze verdediging gesteld en geschreven had. De advocaat antwoordde: "Mijn heren, de gevangene heeft mij dit bevolen, en daar ik uw bevel gevolgd heb, om namelijk de gevangene ten dienste te staan, heb ik deze verdediging opgesteld." De burgemeester met zijn beambten waren zeer vertoornd, en zeiden tot hem: "Hoe komt gij zo vermetel?" En na veel woordenwisseling bevalen zij de advocaat aan de rechtbank vergiffenis te vragen. De advocaat antwoordde als boven: "Op uw bevel heb ik de gevangene bijgestaan; en ook alles, wat er door mij is gezegd zijn openbare en duidelijke getuigenissen der heilige Schrift, zoals men in de Bijbel zien kan. Waarom zou ik dan vergiffenis vragen? De burgemeester bedreigde hem zeer, en zei, dat hij er wel verder van horen zou; wat ook gebleken is. Want terstond diende de burgemeester met de priesters en de kettermeester zijn aanklacht in bij de raad van Vlaanderen, waarbij hij de advocaat zwaar beschuldigde, zodat hij werd ingedaagd, om, op verbeurte van leven en bezittingen, te verschijnen en zijn verdediging in persoon de raad voor te dragen. In één woord, de zaak kwam zover, dat de advocaat, niettegenstaande zijn goede verdediging en tussenkomst van invloedrijke vrienden, door de heren van het hof werd veroordeeld, om in de openbare vierschaar te Hulst een ontterende schuldbelijdenis af te leggen en de rechters op de knieën om vergiffenis te vragen, en bovendien te betalen de som van vierentwintig Karolusguldens ten behoeve van de verbrande kerk te Hulst.

Ziet nu eens, geliefde lezers, welke verblinde en onverstandige lieden onze raadsheren zijn, die hen, welke de onschuldige beschermen, met zware geldboeten straffen; doch God, Die een Rechter is, zal de goede advocaat een beter loon geven.

Niet lang hierna, op Zaterdag namelijk, de 24ste Februari, kwam, op bevel van burgemeester en beambten van Hulster-ambacht: de beul van Antwerpen, Couzijnken genaamd, te Hulst, om het vonnis op de genoemde dag aan de gevangene te

voltrekken. Maar, aangezien de burgemeester des Zondags een grote maaltijd wenste te houden, zo had dit 's zaterdags, wegens de voorbereidselen van de maaltijd, niet plaats, en werd de zaak tot Dinsdag uitgesteld. Toen nu het feest van Hubrecht Dulle, dat hij met de beambten en anderen twee dagen achtereen in alle dronkenschap en liederlijke overdaad hield, voorbij was, kwam des Dinsdags morgens de schout met zijn dienaren in de gevangenis, om de martelaar naar het rechthuis te brengen. Toen Jan zag, dat het uur van scheiden daar was, kuste hij zijn medegevangene, nam vriendelijk afscheid van hem, en zei: "Vaarwel mijn broeder, vaarwel; de tijd van mijn opoffering is nabij."

Zodra de dienaren binnen kwamen, bonden zij hem, en leiden hem als een geduldig lam naar het stadhuis, in gezelschap van twee grauwe monniken, die hem terstond aanvielen en vroegen, hoe het hem ging. Jan zei: "De Heere hebbe dank; Hij maakt het goed met mij."

"Maar gelooft gij niet," zeiden zij, "aan de heiligen?"

"Neen," zei Jan, maar ik geloof in de enige, almachtige en eeuwige God, Die hemel en aarde geschapen heeft."

Andermaal vroegen zij: "Gelooft gij niet, dat Christus met vlees en bloed in de mis is?"

"Christus," zei Jan, "is in de hemel, vanwaar Hij komen zal om te oordelen de levenden en de doden."

"Och, arm mens," zeiden zij, "dat gij niet geloven wilt, dat God almachtig is." Zij vroegen en prevelden nog veel meer, niet zonder woede in hun gelaat. Doch Jan zweeg stil, en hief zijn hart en ogen naar de hemel.

Toen nu de pausgezinde Farizeeën en de schriftgeleerden met de schout en beambtenwaren vergaderd, beraadslaagden zij op listige wijze, en geboden de dienaren zich daarnaar stipt te gedragen. Zij bepaalde namelijk, dat zij scherp zouden toeluisteren, en zo er iemand was, die iets ten goede van deze gevangene of uit de Schrift spreken zou, dat zij die, wie hij ook ware, terstond in de gevangenis zouden werpen.

Intussen zocht de schout met zijn dienaren zeer ijverig hout en stro, waarmee de martelaar zou worden verbrand, wat zij nauwelijks vinden konden, daar niemand hun tot dit doel hout of stro wilde verkopen. Eindelijk verscheen er een boer met een vracht hout, die de schout dwong zijn hout op de markt te lossen. Er was echter nog een zwaarigheid, want de schout kon niemand krijgen, die een gat in de paal wilde boren, waaraan de lijder zou worden geworgd. Om het vonnis te kunnen uitvoeren, was de burgemeester verplicht de paal naar een wagenmaker te laten brengen, die verzocht werd er terstond een gat in te boren, omdat, zoals hij zei, het dienen moest om een leuning in een paardenstal te maken.

Terwijl zij bezig waren om voorbereidselen te maken, kwam er een zekere Jan Willaerts, brouwer, die aan Jan de Poorter, die ook beambte was, vroeg: "Wat moet hier worden verricht? Moet deze Jan de Grave sterven? Gedurende mijn gehele leven heb ik nooit iets kwaads van hem gehoord of gezien; bovendien spreekt hij niet dan over God."

Daarop antwoordde Antonis Geerlof, die daar tegenwoordig was: "Dat is waar; hij is een onschuldig lam, maar volgens het bevel moet hij sterven."

Jan Willaerts hernam: "Maar zullen de beambten hun vonnis met dit bevel kunnen goed maken?"

Jan de Poorter hield zich stil, ging terstond naar de beambten van Hulsterambacht, en

deelde alles mee, wat de brouwer gezegd had. Terstond werd deze man, op bevel van de beambten, gehaald, en in de gevangenis, die Jan de Grave verlaten had, gezet, waar hij geruime tijd, op zijn eigen kosten en tot zijn verdriet, geduld moest oefenen.

Ziet, aldus werden allen, die de waarheid en de goede gunstig waren, door de wereld beloond. Ofschoon er geen vrees bestond, verzamelden toch de priesters met de beambten zich in de kerk want de bozen vrezden altijd wegens hun kwaad geweten.

Na geruime tijd, omstreeks twaalf uur des voormiddags, toen de burgemeester en de beambten van Hulsterambacht in de vierschaar zaten, werd de lijder voor hen gebracht, om zijn doodsvonnis te horen. Toen de gevangene daar stond, opende hij vrijmoedig, als door de Heilige Geest versterkt, zijn mond, en vermaande, in het bijzijn van al het volk, dat daar samengekomen was, de heren zeer ernstig, dat zij de zaak goed moesten onderzoeken en een rechtvaardig oordeel vellen zouden, en zei plechtig: "Mijn heren, gij allen moet eens voor de Rechterstoel van Jezus Christus verschijnen, zoals ik heden voor u sta, waar ieder rekenschap zal moeten geven van zijn daden; weest dus voorzichtig in hetgeen gij doet."

De burgemeester viel hem in de rede, en zei spijtig tot hem: "Weet gij anders niets te zeggen? Wij hebben met wijzere mensen gesproken dan gij bent."

De gevangene hernam: "Ziet wel toe, wie gij veroordeelt, en wat gij doet; want ik verklaar u, dat mijn geloof rust op de grond der profeten en apostelen, en ik bekeer daarin te leven en te sterven."

"Dit zoekt gij nu," hernam de schout, "het arme volk wijs te maken."

"Welaan dan", zei de gevangene, "ik heb geen ander geloof; doet naar uw welgevallen."

Naar ouder gewoonte, vermaande de schout de beambten, om het vonnis te vellen en uit te spreken. De burgemeester verklaarde, dat het goed zou zijn over hem en zijn metgezellen uit te spreken, wat de schrijver zou voorlezen. Aldus werd het vonnis op de volgende wijze gelezen:

"Beambten ontvangen hebbende de raad van geleerden, alsook de vele inlichtingen van onze geestelijken, en bovenal van de geloofsrechter van deze streek, hebben bevonden, dat deze Jan de Grave, molenaar, geboren te Eckergem, of hoe hij anders heten mag, een voorstander is van het valse geloof, en zich verklaart tegen ons christelijk geloof, vooral waar deze Jan zegt, dat God niet waarlijk is in de mis in vlees en bloed, dat heiligen in de kerk te plaatsen, ter bedevaart te gaan, afgoderij is, en meer andere verfoeilijke gevoelens tegen ons geloof; zo veroordelen wij hem om te worden verworpd en zijn lichaam verbrand, en daarna aan de paal te worden gesteld op het galgenveld van deze stad; voorts zijn goederen, meubelen, enz, waar die ook gevonden worden, verbeurd te verklaren, ten bate des konings."

Nadat dit vonnis gelezen was, zei de veroordeelde lijder met een verheugd gelaat: "*Ik dank U, o Heere, mijn God, dat Gij mij waardig hebt geacht voor Uw naam te lijden.*"

Daarna werd de gevangene naar de beul geleid, die tot hem zei: "Als gij veel wilt praten, dan zal ik u met deze bal de mond stoppen."

De gevangene antwoordde: "Ik zal liever zwijgen."

Maar, beminde lezer, wij moeten hierbij ook niet vergeten de schandelijke daden en handelingen van de pausgezinden, waarbij men hun goddelozen en bloeddorstige aard zeer duidelijk kan zien. Daar de gevangene zich bijzonder met de lezing van het Nieuwe Testament had bezig gehouden, daarin zeer was geoefend, en aan hetzelfde zijn twistgesprekken met en tot beschaming van de priesters en de geloofsrechter veel

ontleend had, hing de beul, op bevel van de beambten en het inblazen der priesters, de gevangene zijn Testament om de hals, om met hem te worden verbrand. Hieruit ziet men duidelijk, dat de pausgezinden niet alleen de christenen, maar ook Gods Woord zoeken uit te roeien; doch dit zal hun geen van beide gelukken.

Eindelijk werd de lijder, als een onschuldig lam, zeer haastig naar de brandstapel gebracht, die op de markt door de beul gereedgemaakt was. Wie kon zonder tranen aanzien, hoe jammerlijk de gevangene al hinkende naar de brandstapel liep! Hij was toch, zoals wij boven hebben verhaald, zo naar het lichaam verzwakt, wegens de onlijdelijke koude, die hij in de gevangenis verduurd had, dat hij niet lopen kon; en vooral wegens het afvriezen van de tenen zijner voeten. Toen hij, zo spoedig hij dit hinkende doen kon, naar de strafplaats ging, vermaande bij het volk tot de waarheid, en bad ieder, die door dit licht werd beschenen, in de waarheid te volharden. Hij bad ook voor zijn vijanden, aldus: *"O lieve barmhartige en hemelse Vader, vergeef het toch mijn vervolgers, wat zij mij aandoen voor uw goddelijke Naam! O God, verlicht hen met de ware kennis van Uw Woord!"*

De schout reed te paard als een briesende leeuw, opdat hij zijn woede te beter zou tonen, en riep op bittere wijze tot de lijder: "Men heeft het u dikwerf genoeg gezegd." De martelaar zei: "O mensen, dit geschiedt voor de waarheid. Ik bid u, blijft toch in de waarheid!"

De schout kon de grote vrijmoedigheid van de lijder niet verdragen, en schreeuwde tot de beul: "Haast u, haast u, doe uw dingen."

De gevangene ging zelf in de hut, plaatste zich vrijwillig aan de paal, en vroeg bovendien of hij goed stond.

"Ja Jan," zei de beul, "gij staat goed," en deed hem een strop om de hals. Toen de gevangene aan de paal stond, riep hij niet luide stem *"O Heere God, o hemelse Vader, ontferm u over mij! O barmhartige Vader, ontvang mijn geest!"*

Aldus ontsliep deze vrome getuige van Christus, terwijl bij de naam des Heeren aanriep, in de Heere, en bezegelde met zijn bloed de belijdenis zijns geloofs, op de 27^e Februari 1565.

Nadat deze godzalige martelaar zich had opgeofferd, gingen de beambten, met enige pausgezinden, zich verlustigen ten huize van Hubrecht Dolle, hun burgemeester, waar zij zich als dieren aan het overmatig gebruik van spijs en drank overgaven. De burgemeester was met het bloed van deze martelaar nog niet verzadigd, maar braakte onder deze goddeloze hoop vele hoogmoedige woorden tegen God en Zijn Woord uit, en blaasde dreiging en moord tegen de discipelen des Heeren.

Maar de Heere, die het bloed van zijn heiligen kan wreken, liet de dood van zijn dienaar niet lang ongewroken aan de bloeddorstige burgemeester. Op zekere tijd namelijk, en wel op de 7^e Augustus, toen de genoemde burgemeester fris en gezond van Antwerpen, waar hij een zilveren schaal met drinken gewonnen had, te paard naar huis keerde, werd hij onderweg van de spraak beroofd, en stierf op de 10^e van genoemde maand, op St. Laurensdag. Aldus eindigde deze bloeddorstige tiran zijn leven, niet zonder opmerkelijke bestraffing des Heeren.

Men zei, dat hij zulk een verklaard vijand van het Evangelie was, dat hij daarvan geen woord horen of verdragen kon. Ja, hij zei dat het zonde was tegen zulke christenen een woord te spreken. In één woord, op de dag voor hij sprakeloos was, sprak hij vreselijke bedreigingen jegens enige vervolgde christenen uit, en zei, dat hij hen doden zou. Doch de Heere verhinderde zijn goddeloos voornemen. Hem zij lof tot in de eeuwigheid!

Jan de Buck

[JAAR 1574.]

In Februari van het jaar onzes Heeren en Zaligmakers Jezus Christus 1574, werd Jan de Buck te Axel, in Vlaanderen, wegens de belijdenis van het evangelie gevangen genomen. Toen hij enige tijd in de gevangenis had vertoefd, en de tijd zijner verlossing wachtte, vond hij gelegenheid een brief aan de gemeente te schrijven, waarin beknopt wordt verhaald de voornaamste behandeling van al zijn geloofszaken, die hij met zijn tegenstanders in de gevangenis had, zoals uit de volgende brief genoegzaam blijkt.

"Genade en vrede zij u van God de Vader en onze Heere Jezus Christus, Die ons gegeven is, opdat Hij ons zou verlossen van deze boze wereld, tot prijs van Zijn hemelse Vader en de zaligheid onzer zielen. Amen.

Ik groet u zeer, mijn lieve vrouw en kinderen en ook mijn lieven vader, moeder en alle christenen. Gijlieden moet weten, dat ik op Dinsdag na Pasen voor twee pastoors gebracht werd, van wie de een die van Axel was en de ander die van Bostenblijje. Met hen waren de burgemeesters, schepenen en stadhouder; en, terwijl ik tussen de twee pastoors geplaatst werd, vroegen zij mij, of ik wel te moe was.

Ik antwoordde, dat ik zeer goed gestemd was, en dat ik verwachtte de verlossing van mijn lichaam uit dit jammerdal en de vergeving van mijn zonden door onze Heere Christus. Van mijn zijde vroeg ik de pastoor, of hij hierover anders dacht.

"Neen," antwoordde hij, "want wij moeten allen zalig worden door Jezus Christusonzen Heere."

Voorts vroeg hij naar mijn gevoelen over de voornaamste artikelen van ons algemeen christelijk geloof: "Hij is gekruisigd, gestorven en begraven."

Daarop antwoordde ik, dat Christus Jezus voor al onze onreine zonden een vloek aan het kruishout geworden is, zoals geschreven staat: "Vervloekt is een iegelijk, die aan het hout hangt." Ik betuigde, dat ik van niemand dan van mijn Zaligmaker Jezus Christus kwijtschelding en vergeving van zonden wenste, van Hem, Die het Lam Gods is, dat de zonden der wereld wegneemt, en dat hij vervloekt is, die op mensen vertrouwt.

Hij vroeg mij, wat ik verstond onder de "nederdaling naar de hel".

Ik antwoordde: "De neerdaling van Christus naar de helle is ongetwijfeld de allerdiepste vernedering van Christus, zodat Hij door Zijn onuitsprekelijke benauwdheid, smarten, verschrikking en helse pijn, waarin Hij in Zijn gehele lijden, maar vooral aan het kruis verzonken lag, mij van de helse pijn en benauwdheid verlost heeft. Er bestaat dus geen voorburg der hel, maar er zijn slechts twee wegen, de een ten eeuwige leven, de andere ten doden."

Hij vroeg mij, waar de aartsvaders waren voor de geboorte, het sterven en de opstanding van Christus.

Ik antwoordde: "In de hemel, zoals onze Heere Christus dat leert Matt. 8: "Velen zullen komen van Oosten en Westen, en zullen met Abraham, en Izak en Jakob aanzitten in het koninkrijk der hemelen." Nog zegt Christus in Johannes 8: Uw vader, heeft met verheuging verlangd, opdat hij Mijn dag zien zou, en hij heeft hem gezien, en is verblijd geweest." Dit getuigt Christus ook in de gelijkenis van de rijke man en Lazarus; zo ook bij Zijn verheerlijking op de berg Thabor, waardoor de discipelen Petrus, Jakobus en Johannes gezien werden Mozes en Elias; toen Petrus zei: Heere, het is goed, dat wij hier zijn, zo Gij wilt, laat ons drie tabernakelen maken, voor U een, voor Mozes een en voor Elias een."

Daarna vroeg hij mij, of ik niet geloofde, dat Christus vleselijk en lichamenlijk in het avondmaal onder het brood was.

Ik antwoordde, dat ik, zo waarachtig als ik het brood bij het rechte gebruik van het avondmaal genoot, en de beker des Heeren dronk, de Heere Christus geestelijk met een waar geloof en niet vleselijk ontving; want Christus zegt tot de Kapernaümiëten: "Het vlees is niet nut; de woorden, die Ik tot u spreek, zijn geest en leven."

Daarna vroeg hij mij, of ik niet geloofde, dat de jonge kinderen moeten gedoopt worden.

Ik antwoordde toestemmend, en wel vooral volgens de instelling van Christus en der apostelen, hen dopende in de Naam des Vaders, des Zoons en des Heilige Geestes, zonder uitgedachte zaken daarbij, zoals kaarsen, zout, speeksel en duivelbanning; aangezien de kinderen der gelovigen heilig zijn, die, volgens de leer van Paulus, in de dood van Christus gedoopt zijn. Want Christus zegt: "Derzulken is het koninkrijk der hemelen."

Hij vroeg ook naar de zeven sacramenten.

Ik antwoordde, dat ik er, volgens de getuigenis der Heilige Schrift, slechts twee erkende, namelijk de doop en het avondmaal des Heeren. Wat uw vijf andere sacramenten aangaat, zei ik, die gij naar uw welgevallen, buiten Christus' bevel, verzonnen hebt, en de armen lieden om uw gewin verkoopt, deze erken ik in het geheel niet.

Daarna vroegen zij mij, hoe ik over het huwelijk dacht. Ik antwoordde, dat God in het begin man en vrouw geschapen heeft; daarom zal de mens zijn vader en moeder verlaten, en zijn vrouw aanhangen, en deze twee zullen één vlees zijn.

Daarop zei hij: "Paulus zegt tot de Corinthiërs, dat het beter is te trouwen dan te branden;" en wilde daarmee zijn uitgedachte sacramenten bewijzen.

Ik antwoordde daarop: "Een iegelijk wachte zich dan voor de gruwelijke zonden der onkuisheid en hoererie, want Paulus zegt, dat wie dit doen, het rijk van Christus en God niet zullen beërven."

Hij vroeg mij: "Doe ik dit dan? Ik antwoordde, dat mij dit onbekend was, en dat hij het voor zich het beste weten zou, of hij die bedreef of niet.

Daarna vroegen zij mij, of ik afstand wilde doen van mijn geloof, en terugkeren tot de roomse kerk, in welk geval zij voor mij wilden spreken.

Ik antwoordde daarop, dat ik in geen dele mijn Zaligmaker Jezus Christus, Die mij zo duur met Zijn bloed gekocht heeft, verlangde te verzaken, want Hij zegt: "Wie Mij belijden zal voor de mensen, die zal Ik ook belijden voor Mijn hemelse Vader, Die in de hemelen is;" want zo ik Hem verloochen, zal Hij mij ook verloochenen. Daarom hoop ik, door Gods genade, mijn enige Zaligmaker getrouw te blijven, en het geloof tot het einde te behouden. Hij toch zegt: "Vreest niet voor degenen, die het lichaam doden, maar vreest veel meer Hem, Die machtig is beide ziel en lichaam te verderven in de hel, waar wening der ogen en knersing der tanden zal zijn. Doet daarom met mijn lichaam al wat de Heere u toelaat; mijn ziel beveel ik mijn Schepper, en zij is in de hand mijns Zaligmakers Christus. Wij moeten Hem meer gehoorzaam zijn dan de mensen, want Paulus zegt: "Zo gij met Christus opgewekt bent, zoek de dingen, die boven zijn, waar Christus is, zittende ter rechterhand Gods. Bedenkt de dingen die boven zijn, niet die op aarde zijn; want gij bent gestorven, en uw leven is met Christus verborgen in God."

Toen zeiden zij: "Wij zoeken ook Christus na te volgen."

Ik vroeg hem, of hij dan ook bekende een pastoor of herder te zijn, die zijn schapen naar behoren weidde, volgens het bevel des Heeren.

Hij antwoordde: "Wij zijn ook mensen, doch wij zitten op de stoel van Mozes. Doe

naar onze woorden en niet naar onze werken."

Daarop vroeg ik: "Behoort gij dan tot het geslacht der Schriftgeleerden en Farizeeën, waarvan onze leer Christus gesproken heeft? Christus beveelt Zijn discipelen, zich voor hun zuurdesem te wachten, aangezien Hij zegt: "Wee u, gij Schriftgeleerden en Farizeeën, gij geveinsden, want gij sluit het koninkrijk der hemelen voor de mensen, en gij gaat er niet in, en, die er zouden ingaan, verhindert gij. Wee u, gij Schriftgeleerden en Farizeeën, gij geveinsden, want gij eet de huizen der weduwen op, en dat onder de schijn van lang te bidden, daarom zult gij te zwaarder oordeel ontvangen. Wee u, gij Schriftgeleerden en Farizeeën, gij geveinsden, want gij omreist zee en land om een Jodengenoot te maken, en, als hij het geworden is, maakt gij hem een zoon der hel, tweemaal meer dan gij bent.

Daarna ondervroeg hij mij aangaande het koninklijke priesterschap van Christus, waarvan zij zich *gezalfde priesters* noemen.

Ik antwoordde, dat volgens de leer van Petrus, wij allen priesters zijn van het koninkrijk van Christus, als hij zegt: "Gij zijt een uitverkoren geslacht, een koninklijk priesterschap, een heilig volk, een verkregen volk, opdat gij zoudt verkondigen de deugden Desgenen, Die u uit de duisternis geroepen heeft tot Zijn wonderbaar licht."

Hierbij zal ik het nu laten; wel had ik nog meer te schrijven van mijn belijdenis, doch mij ontbreken papier en inkt, welke laatste ik van kolen en speeksel heb moeten maken, aangezien ik die niet heb kunnen verkrijgen. Hiermee beveel ik u de Heere en het Woord Zijner genade aan, Die mij, om Zijns heiligen Naams en mijner zaligheid, in het ware geloof volstandig beware. Amen."

Toen nu deze vrome getuige van Christus zes weken in de gevangenis had gezeten, werd hij, terwijl zijn mond op wrede wijze gesloten was, naar Axel voor de vierschaar gebracht, om het doodsvonnis te ontvangen. Hij werd veroordeeld om met een touw aan de galg opgehangen en verworgd te worden, welk vonnis hij met een verheugd gemoed ontving. Hij loofde God met zijn geest onder grote volharding van het geloof, en offerde aldus, als een getrouw navolger van Christus, Gode Zijn Schepper met vreugde zijn ziel op, in het jaar 1574.

DE KERKELIJKE SITUATIE IN HET BRUGSE VRIJE IN 1581

door D. van der Bauwhede

overgenomen uit:

De Nationale Synode te Middelburg 1581.
Calvinisme in opbouw in de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden.
Werken uitgegeven door het Koninklijk Zeeuwse Genootschap de Wetenschappen
Middelburg 1981.

A. DE POLITIEK-RELIGIEUZE TOESTAND IN EN RONDON BRUGGE

De periode 1580-1581 was voor Brugge en het Vrije een tijd van onrust en gedurig gevaar, veroorzaakt door de aanvallen van de Malcontenten. Keer op keer moest de stad, waar ze steeds op gemunt waren, beveiligd worden; daarom werden ook tal van verdachte personen verplicht Brugge te verlaten. Toen op 2 september 1580, van 's Prinsenwege, de magistratuur in hervormde geest vernieuwd werd, traden de wetsheren tegenover de stedelijke roomse bevolking nog met een zekere tolerantie op. Zo besloot de magistraat, op 24 mei 1581, dat "elch mochte messe doen in zyn menaeze, ende trauven, ende nyet meer dan met cleene vergaederynghe, ende och doepen met leetter volch".

Dit was slechts een tussenoplossing, want in de loop van de volgende maanden "vyerdit noch gebrochen zommege cercken, ende zoe vyerdt och vercocht eet landt, ende huusen ende renten, van de pryesters".

Buiten de stadsmuren liet men nog openbare samenkomsten van katholieken toe, zoals te Koolkerke, waar in de maand mei 's morgens van 7 tot 8 uur voor de boeren, en van 9 tot 10 uur "voer de ghehuude lyeden van der steede" gepreekt werd. Maar op 5 juni werden deze samenkomsten verboden.

Juni en juli 1581 waren als de pest voor Brugge en het omliggende land.

De Malcontenten hadden het "Ghuezenleegher" grote schade toegebracht en kwamen op 7 juni voor de poorten van Brugge. Daar deze "paternosterknechten" grote invloed uitoefenden op de Brugse rooms-gezinden, liet de magistraat de poorten sluiten en sloot "een avys op de pryesters". Terstond was het ten strengste verboden roomse samenkomsten te houden in kerken, kloosters, gasthuizen, private huizen. "noch in gheen secreten plaetsen te prekene och nyet, nochte doepen, nochte trauwen".

Daarbij kwam nog dat alle priesters die de laatste vier jaar te Brugge gekomen waren, onmiddellijk de stad dienden te verlaten. Het was voor de roomse geestelijkheid verboden erediensten te houden of zieken bij te staan; dit werd toevertrouwd aan "de mynersters dye mijnheeren daertoe stellen zouden".

Op 10 juni 1581 maakten de hervormden de Jacobijnenkerk (Predikherenkerk) klaar, "om huerlyeder presse". Naast dit kerkgebouw waren hen reeds de Sint-Donaas-, de Sint-Walburga-, de Sint-Salvators- en de Sint-Jacobskerk toegewezen. Ook de Carmelietenkerk werd "hudt groete quathey" ingenomen.

De haat en tevens de vrees voor de Waalse benden was zo groot dat bij hallegebod (19

juni 1581) een beloning van "drye hondert carolys guldens" afgekondigd werd voor al wie verraders kon aanbrengen, "al vaery een van de zelste". Opnieuw werd een kerkgebouw, Sint-Gillis, door de hervormden ingepalmd en men was van plan dit ook te doen met de Augustijnenkerk. Alle gebouwen voor de eredienst van de stad Brugge waren nu, op één na, de Onze-Lieve-Vrouwekerk, in handen van de hervorming.

Maar op 25 juni sloegen de Malcontenten opnieuw toe. Deze keer te Male en te Vogelzang, gelegen in de onmiddellijke nabijheid van de stad. Dit had als gevolg dat veel plattelandsbewoners uit het Vrije, die niet gevangen genomen waren, naar de stad vluchtten om bescherming. Toen de mare dat de Prins van Oranje aan de Spaanse kroon Breda had moeten prijsgeven, "vaerof dye van Anvercpen drouve vaeren", Brugge bereikt had, werden als représaille "vederomme vel hondert mannen hudt Brugghe met een bryeveke" de stad uitgestuurd. De "Vaelen" hielden niet op hun haat op Brugge uit te werken. Op de tweede dag van juli hadden ze het gemunt op "veel bleckeryen buter poerte", waar ze al het lijnwaad in beslag namen.

Weer moesten "veel catelycken lyeden" op 4 en 5 juli de stad, voor zonsondergang, verlaten. Uit vrees dat de stad door de Walen zou belegerd worden, monsterde de Brugse krijgsraad alle weerbare mannen. Op 6 juli trok het aangeworven leger naar Gistel, 's anderen-daags naar Oedelem en op 23 juli naar Roeselare, niet onderdoende, in plundering en baldadigheden, voor de Walen.

Behalve de roomsgezinden die de stad hadden moeten verlaten, vertrokken nu ook veel Bruggelingen vrijwillig. Van toen af aan werd alles wat met het rooms-katholicisme te maken had, verboden! Dit uitte zich reeds op 24 juli, toen bij hallegebod, "naer costume van de perdemaerdt", het feest van Sint-Jan niet door zou gaan; "ende myn heeren dye gheboet den clocludere dat hy de clocke zoude luen ten heenen, om dat het ghemente sanderdachs gheen mersdach houden en zoude, om dat zy zouden wercken"; zij die katholiek waren, werkten niet....

Op 5 augustus werd een, vooral voor de kerk, belangrijk hallegebod geproclameerd: "dat een hyghelyck zoude hem gheredt maecken om eet nachmael te ontfanghen, jehens den IX° dach van hoerst". Tevens vroeg men te bidden, opdat "duc dAllensoen zoude indt landt gheraeken, ende dat zy zouden vycitoryhe hebben jehens de Vaelen". Enkele dagen later' werden dan de dekens van alle ambachten met de legeroversten van de stad op "den Burch voer de clocke achte" verzameld om deze geproclameerde biddag te houden⁴. Processiegewijs trokken ze naar de Sint-Salvatorskerk "om te hoeren de presse ende te nachmaele". De "prosessche" was "ghordeneerd van Capede den menyster". Tijdens deze eredienst werd besloten dat "den byddach" zou gevierd worden net als het Paasfeest, elk jaar opnieuw. Terwijl het volk en alle notabelen en krijgslieden zich in de kerk bevonden, "tot dat de mynestere Capydo, den fondatuer van desen mesdach", de dienst beëindigd had, waren de stadspoorten gesloten en de muren streng bewaakt.

De dag daarop diende "de cousestoryhe" een aanvraag aan "mynheeren van der weedt ende van de crychraedt" in, om ook de Onze-Lieve-Vrouwekerk, "dyt vas de laesie kercke van Brugghe dye noch onghebroecken vas" in gebruik te nemen, teneinde "daer in och te pressen". Bij wijze van stemmen had men enkel bij de hervormingsgezinden om mening gevraagd.... Vijf dagen later werd hun dan ook de toelating gegeven, "ende zy dedent al vercoepen al dat zy costen ghecryghen". Diezelfde dag, 15 augustus 1581, "Onse Wrauwe dach aelfhoerst", lieten de heren van de wet de "werchclocke" luiden, opdat normaal zou gewerkt worden, tevens werd bij wet bevolen te "luden de werckclock op alle heelych daghen, aposteldaghen". Deze

beslissing bracht enorme beroering teweeg, daar bij hallegebod van 24 juni 1579, "een zeeker lybertheyt" afgekondigd was betreffende het vieren van "heelych daghen".

Luiden de klokken niet meer op de "heiligendagen", dienst zouden ze nog doen ter gelegenheid van blijde tijdingen; want op 2 augustus kwam een "poerst te Brugge" dat "duc d'Allensoen vas ghecommen bynnen Camerycke", zonder tegenstand ondervonden te hebben van het leger der Malcontenten "dye daer zoe langhe voeren gheleghen hadde".

Ondertussen was men reeds druk bezig ook de scholen te "hervormen". Trouwens op de particuliere synode te Gent (8 maart 1581) werd Capito, samen met Johannes Bollius en D. Saravia, aangeduid om bij de overheid "ordentelycke te ondersoucken, dat de dorpe ende dierghelijcke plecken" van "scholasters" voorzien zouden worden'.

Op de Nationale Synode te Middelburg stelde men ook het probleem "hoe men schoolmeysteren examineren sal" aan de orde. De synode besliste dat vooral de classis zou opletten "wat best hier in te doene ende by der Ouerheyt te vercrijgen sal sijn, op dat getrouwe ende bequame personen in dien dienst gestelt werden".

Vanaf augustus 1581 vond te Brugge deze schoolhervorming plaats. De "meyskens schoele in de Heezel straete" kwam als eerste aan de beurt. Verder werden in de stads-armenscholen gereformeerde leerkrachten, om de kinderen de beginselen der hervorming in te prenten, aangesteld. Ook in het Brugse Vrije werkte men aan deze zaak. Zo liet te Moerkerke "Clays Ployaert, scholaster, leser ende voorsanger der kercke", 2 lb. 18 sch.par. inschrijven voor "vier bancxkens in de schole".

Tot dan toe had de stad Brugge, één van de Vier Leden van Vlaanderen nog geen duidelijk standpunt ingenomen ten opzichte van de Spaanse kroon. Dit gebeurde pas op 2 september 1581, toen de "heeren van der wedt" de koning van Spanje tot vijand van de Nederlanden verklaarden. Alle soldaten, klerken en bevelhebbers in de krijgsdienst werden gedagvaard om een nieuwe eed af te leggen, "ende cuenyncks volck te veeren ende te nyete te doene, met goet ende met bloet, ende eet roems relygye of te gaene"

Dit bracht een enorme opschudding bij de bevolking teweeg¹⁴, doordat op 4 oktober "zommeghe dekens" weigerden in te gaan op deze verklaring, zódanig dat men deze dwingelandij introk, "vreesende eenen oploeft van het ghemeente".

Ondertussen bleven de activiteiten van de Malcontenten ook niet achterwege; "bueter vaeghens ende de caers" en alles wat naar de stad, uit het Vrije, ter verkoop gevoerd werd, sloegen ze aan, "ende naemen de lyeden ghevanghen, ende deden gheven rentzoen".

"Alder heelych dach", 1 november 1581, zorgde opnieuw voor "troubeien". De magistraat liet de "werchclocke" luiden en iedere handelaar was verplicht zijn "vynckel" open te houden¹⁶. Met deze stedelijke verordening waren de rooms-katholieken niet akkoord en kwamen "secretelycke" samen in de "Synte Nycolaeus straetze". Deze eredienst werd abrupt onderbroken door soldaten van het stadsgarnizoen, die de priester voor de burgemeester brachten.

Was de viering van Allerheiligendag verboden, op 3 november liet de magistratuur proclameren dat "hyghelycke hem zoude ghereedt maeken" om op 5 november "te gaene ofte ontfanghen eet nachmael, ende bytdach te houden, ende dyen dach te vyeren, ende gheen werch te doene, noch nyet te vercoepen, noch op de maert te vandelen, op groete boete". De kroniekschrijver voegde er aan toe: "dese mestdach es inghesteldt van Cabedo den menyster".

Niettegenstaande de steeds meer toenemende aanvallen van de "Vaelen", die half

november tot bij Sluis kwamen en ook slaags raakten met "de soldaten ten Damme", luidden de feestklokken, in 1581, nog eens • over de stad. Dit ter gelegenheid van de "tydinghe" dat "duc d'Allenson zoude ghetraudt zyn met de coneghynne van Hynghelandt".

"Ende zy presten in de prohecercken"....

B. HET KERKELIJK LEVEN IN HET BRUGSE VRIJE, 1581

Zoals blijkt uit de politiek-religieuze situatie ten jare 1581, had de hervorming te Brugge en in het Vrije, ondanks de erger wordende problemen met de Malcontenten, haar streven bereikt. Zeker te Brugge, maar daarom niet minder op het platteland. Dit blijkt dan vooral uit de acta van de klassikale vergaderingen die tijdens dit jaar plaatsgrepen. Zoals de stad Brugge, in politieke en juridische aangelegenheden, veel invloed uitoefende op de magistratuur van het Vrije, zo ook het Brugse consistorie op de kerkelijke gemeenten binnen haar classis. Het was a.h.w. het centrum van waaruit de vooruitgang der hervorming, "in den lande", georganiseerd en verzekerd werd. Meermaals werd er beroep gedaan op de Brugse kerkenraad, vooral ook betreffende het schrijnend tekort aan predikanten, zoals bijvoorbeeld op de klassikale vergadering in hun eigen stad op 28 februari 1581, waarop Damme hun om een predikant vroeg'. Dit probleem, de vele vacante gemeenten, waarmee men te kampen had eiste organisatie. Dit blijkt uit de solidariteit die er heerste onder de gemeenten. Veelal viel het voor dat een gemeente, van een predikant voorzien, haar leraar twee zondagen in de maand afstond aan de dichts bijgelegen vacante plaats.

Soms viel het voor dat door de politieke situatie in andere gedeelten van het land, predikanten vluchtten en hun diensten aanboden aan een gemeente in een andere classe. Zo had Oostkerke, "door haerlieder ouderlynck" op de klassikale vergadering te Aardenburg, 5 september 15802, Mattheus Macreel beroepen.

De classis heeft dan ook Macreel i.v.m. dit beroep aanhoord en uit zijn verklaring bleek dat hij voordien als predikant "onder het Ypersche classis" gediend had, maar, daar de kerken er door de Malcontenten verwoest waren, was hij, "an sijn vorighe ghemeente niet verbonden", vertrokken. De vergadering willigde dan het beroep op hem gedaan, door Oostkerke, in; en besloot dat hij daar blijven zou totdat de Ieperse classis haar reactie zou bekend maken; "ende als dan sal hy de saecke refereren tottem classem". Hij beloofde dit te doen. Maar acht maanden nadien, op de vergadering te Westkapelle, 9 mei 1581, had hij nog steeds geen attestatie bekomen, noch van zijn classis, noch van zijn gemeente die hij voorheen gediend had, "van wegghen den krijch ende der wreetheyt der vianden". Doch, omwille van "het goet ghevoelen dat die broederen van hem hebben", werd hij als lid van de classis Brugge aangenomen.

Ook gebeurde het dat een classis, ressorterend onder een andere particuliere synode, een zeker recht kon uitoefenen op een predikant uit een classe welke niet onder hun synode fungeerde. Zo iets kon voorvallen wanneer die predikant reeds eerder een gemeente gediend had in hun classe en misschien, onder de vorm van een contract, uitgeleend was voor een bepaalde tijd aan een gemeente buiten hun synode. Zo'n zaak viel voor met Jan Ghys en de gemeente Oostende enerzijds en de classis Zuid-Beveland anderzijds.

Deze classis besloot op haar vergadering, "ghehouden tot Cruninghe den 9° febr. 1581", dat Jan Ghys "den dienst des Woorts betreden sal in Yrsicken, op welk bevel hij dan ook inging. Maar op een tweede "extraordinaire" samenkomst van de classis,

deze keer op verzoek "van die van Oosteynde", gehouden op 21 maart 1581, "die ernstighen aenghouden opden persoon van Jan Ghys", werd "verordineert ende toeghelaten dat Jan Ghys de beroepinghe van die van Oosteynde sal nácomen", vermits Oostende "eenen anderen sullen beschicken tot Yrsicken inde plaetse van Jan Ghys".

Doch dit was niet alles! De permutatieregeling voorzag ook dat de vervanger van Ghys eerst moest ter plaatse zijn "eer Jan Ghys sal moghen vertrecken". Daarbij werden de onkosten, gemaakt voor het sturen van een nieuwe predikant, ten laste gelegd "van die van Oosteynde ende niet van de staten van Zeelant". Blijkbaar is het de gemeente Oostende gelukt aan deze voorwaarden tegemoet te komen; want, naar de acta van de classis, gehouden op 4 september 1581 te Goes, was Jan Ghys reeds vertrokken, want "na sijn begheren" werd verordineerd hem een "attestatie" te sturen, "naer het ghetuyghenisse der waerheid"

Soms, ten einde raad, richtte men het oog op het buitenland. Toen de gemeente Moerkerke hun dienaar Jacobus Orphanus, eind mei 1581, ten grave gedragen hadden, en zijn "huusvrauwe" voor de diensten van haar man, die tijdens de maanden maart, april en mei hun gemeente gediend had, 7 lb. 10 sch.gr. uitbetaald hadden verzochten ze op de classis "ghehouden tot Oostburch int oostvrye den 12en Septembris 81 schriftelijk "om van eenen godsvruchtighen dienaer voorzien te worden".

De vergadering besloot een beroepbrief te geven aan de "godsalighen" Franciscus Pierens, "wonende tot Zandtwijck" (Sandwich, Engeland). Johannes de Moor, predikant van Dudzele, zou deze brief schrijven; en de broeders van Moerkerke werd opgedragen "de onkosten" te betalen. De man uit Sandwich is niet komen opdagen, Moerkerke bleef herderloos.

Dat de burgerlijke overheid soms betrokken werd in specifieke kerkelijke aangelegenheden, vooral wat betreft het aanzoek "een vaste dienaar" te verkrijgen, blijkt, onder andere, uit de beroepingsproblemen waarmee St. Anna ter Muiden te kampen had. De heren burgemeesters en schepenen en de gemeente "van Mude" hadden een verzoek gericht aan Balthasar van Dijcke, predikant te Knokke, "ende dat om ghewichtighe oorsaecke om hemlieden te dienen int predicken des H. Euangeliums". Maar Balthasar weigerde, omdat hij, naar zijn zeggen, door woord van trouw zich aan de gemeente Knokke verbonden had. Trouwens, "de ghemeynthe van Knocke, insgelijcx afgevraecht zijnde, hebben verclaert, dat sy haeren dienaer begheeren te behouden ende gheensins verlaeten". Doch, met dit argument en begeerte hadden de heren van "Mude" geen genoegen genomen en ze brachten hun beroep in de klassikale vergadering te Westkapelle, op 9 mei 1581; maar de classe besloot "dat Balthazar by zijn keercke" zou blijven".

Maar men hield vol! En op 17 juni reisden Pieter Zoetaert, burgemeester vander courpse en de pensionaris, "by laste van der wet", naar Brugge, "om te vercryghen den predicant van Cnocke over ander weke ter mude". Toen de classis opnieuw samenkwam, te Groede, op 11 juli, werd op het verzoek van de magistraat van Sluis dan uiteindelijk een regeling getroffen. Balthazar van Dijcke zou om de twee weken "St.-Anne ter Mude dienen; ende die van Westcapelle ende Heyst zullen by beurten tot Knockne predicken".

Twee maanden later, te Oostburg, verzochten de "chreslicke broederen van Sint Anne ter Muden" weer om Van Dijcke als wettelijke dienaar; maar men weigerde daar op in te gaan. De regeling zoals te Groede was vastgesteld, zou nog twee maanden geldig blijven....

Wat de "dienaren des Woorts" zelf betreft, vooral de "nieuwelingen die het pausdom, ofte eenighe secten eerst verlaten hebben", was op de Generale Synode (Dordrecht 1578) de gemeenten op het hart gedrukt, dat men ze niet eerder zou toelaten voordat de gemeente "van harer suyperheyte ende bestendicheyt in der leere ende oprechticheyt des levens ghenoeghsaem sal verseken syn".

Uit de acta van de klassikale vergaderingen in het Brugse Vrije verneemt men dat dit in de Brugse classis naar de letter werd gevolgd. Alhoewel datgene wat hier volgt plaats greep in 1580, maar evengoed dezelfde tendensen heersten in 1581, is het bijzonder illustratief om te vernemen hoe de opleiding tot volwaardig "dienaer" verliep.

Ter gelegenheid van de klassikale vergadering te Brugge op 19 januari 1580 werd besloten dat Johannes Marcus en Ingelbertus Egmondanus, ex-pastoor van Westkapelle¹⁶, op de volgende bijeenkomst een "propositie" zouden doen, "daer inne zy bewillicht hebben, midts dat zy daer oec zullen gheexamineert werden", om in hun dienst bevestigd te worden. Aan Marcus droeg mende tekst uit 1 Cor. 1:30 op: "Christus is ons gheworden wijsheyt etc."; en aan Egmondanus: Rom. 5:1 "ghe-rechtveerdigt zijnde duer den ghelove etc."

Inderdaad, hun propositie kwam terug ter sprake, in dezelfde stad, op 8 maart 1580, maar deze zouden ze "voortaen inder weken" doen, in de tegenwoordigheid "van de dienaeren van Brugghe, off voor eenghe ande", bij wie ze de zondag voordien, of nadien, in de eredienst zouden voorgaan. Terug werd hen, tegen de volgende vergadering van de classis, een tekst opgelegd. "Joannes Marcus op den text: Sic Deus dilexit mundum, Joannis 3; Inghelbertus: apparuit gratia Dei salutifera, Tit. 2. Dit greep plaats te Sluis op 3 mei 1580.

Nopens de "propositie" van Johannes Marcus, "hebben de broedren ghehoort ende tamelick bevonden"; maar toch werd hij, betreffende bepaalde zaken, vermaand.

- Vooreerst, zijn voor-rede, aangaande de dispositie, was "niet wel vervolcht".
- Ten tweede, had hij de vergissing begaan het Goddelijk Wezen te verwarren met "die persoone des Vaders".
- Verder werd hem te laste gelegd, dat hij gesproken had "der onbevleete ende reyne maghet Maria". Over dit feit zou een onderzoek volgen om te weten "hoe hy dat verstaet, ende dat hy hem onthouden zal van sulcke ofte dierghelijcke spruecken, die met die Schrifture niet over een en coomen".
- Ook werd hij op de vingers getikt omdat hij niet voldoende de "nieuwe scribenten als Calvinum etc." citeerde.
- Tenslotte werd hij nog terechtgewezen omwille van het feit dat hij "sprekende van het priesteramt Christi", wilde zeggen dat Christus "ooc priester was naer zijn godheyt".

Voor Egmondanus moest men niet zo streng optreden. Zijn inleiding "totter propositie" was goed en de indeling van zijn prediking "verdraghelyck". Toch vonden de broeders het nodig hem te vermanen naarstig te lezen uit de werken "der alderbesten authueren, opdat hy zijnen texts onderdelicken mach achtervolghen".

Tenslotte besloot de vergadering, voorgezeten door Theodorus van den Berghe (Montanus), dat beide kandidaten, voor de "toecommenden classis", een "alderbequampsten text naar haerlieder believen" mochten kiezen, om dan, na nog eenmaal gehoord te zijn, als lidmaten van de classis te worden opgenomen".

Dit gebeurde te Oostburg op 6 juni 1580. Marcus en Egmondanus werden na hun predikatie en "in die dynghen daer zy in te vermanen waeren", nog onderwezen en daarna als volwaardige leden van de classes, op grond van artikel 5 "des laetsten Dordrechtschen Synodi", aangenomen.

Johannes Marcus zou op 15 juli 1580, door Theodorus van den Berghe en Tilmannus Cupus, respectievelijk predikanten te Brugge en te Westkapelle, openlijk en plechtig bevestigd worden te Wenduine. Engelbertus, "den XVIen daer nae" (augustus) te Heist. Theodorus van den Berghe werd aangeduid als voorganger in de bevestiging en de prediking.

Dat de classisvergadering voor de interne problemen niet altijd raad wist, en dat men soms besloot een hogere vergadering te raadplegen, ja zelfs de overheid wilde dwingen tot kordaat optreden, toont ons een nogal veelvoorkomend geval. Franciscus Cousyn, predikant te Zuienkerke, diende op de klassikale bijeenkomst te Brugge, 28 februari 1581, een verhoog in, nopens "trauwynghen, ondertrauwynghen, etc." die voor priesters en monniken voltrokken waren. Naar zijn zeggen vloeiden daar "ongheschichte ende onordentelicke dynghen" uit voort, zoals overspel, hoererij, enz.

De vergadering stond hier voor een moeilijk probleem. Want dergelijke zaken werden van de magistraten "teghenwoordelicke niet ghestraft noch gheremediert". Men zou het voorleggen aan de particuliere synode, die te Gent op 8 maart zou samenkomen. Tevens besloot men reeds dat, indien het daar niet afgehandeld werd, men het "tot den Nationale" brengen zou, om "hier af de magistraet stichtelicken te vermanen, dat daer inne voorsien mach worden".

Tot op de Nationale Synode te Middelburg zou het voor Zuienkerke niet komen. De "Synodi der Vlaemscher keercken" te Gent nam het besluit dat deze "vele abusen ende schandalen" aan de "godsaligher magistraet aenghedient" zullen worden, "om al zulcke scandalen behooryck te weeren". Dat de hervorming, ook in 1581, op sommige plaatsen nog te kampen had met hardnekkige roomse priesters en/ of, monniken; dat er nog steeds wederdopers waren en andere religieuze groeperingen, blijkt uit vele minuten van de notulen over de klassikale en synodale bijeenkomsten. Dat dit een eigentijds probleem was, bewijst ook de behandeling van desbetreffende vragen op de Nationale Synode te Middelburg.

Ook in het Brugse Vrije, althans in verschillende gemeenten, vroeg men daarover om raad. Zo werd de classisvergadering te Westkapelle (9 mei 1581) geconfronteerd met samenkomsten van "Martinisten" (Lutheranen) te Lissewege. Alhoewel zij tot dezelfde grote "familie" behoorden, vroeg de plaatselijke predikant, Franciscus Borluut, om "raet ende advys hoemen die sal coonen weeren". Men besloot dit heel voorzichtig aan boord te leggen door hen, met diplomatie, te winnen met Gods woord. Mocht men daar niet in slagen, dan kon nog uitgezien worden "naer ander bequaeme middelen".

Maar heel anders reageerde men tegenover de roomse geestelijkheid, vooral daar waar priesters en monniken de expansie van de hervorming tegenwerkten. Telkens kwamen uit de plaatselijke gemeenten dan ook vragen hoe daartegenover moest worden opgetreden. Middelburg in Vlaanderen had last van een zekere Francois Everaert, een monnik, die "de papsche religie" leerde. De gemeente Nieuwmunster leed schade door de aanwezigheid van monniken....

Toen de classis op 12 september 1581 te Oostburg vergaderde, waar "Joannes Yserman tot presidem ende Joannes Lamoet tot assesorem ende Franciscus Cosyn tot scribam" verkozen waren, stelde men vast dat de overheid, "tot grooten nadeele der

keercken Christi", de roomse geestelijkheid liet "continueren". Daarover zou men de commissarissen, in naam van de classis, vragen een verzoekschrift te richten aan de Vier Leden van Vlaanderen²⁸, opdat "den dienst der papen gheheel gheinterdiceert zoude werden". Jan van Vijven, ouderling te Brugge, zou dit "te weghe brynghen".

Andere "concurrenten" waren dan vooral, naar de particuliere synode te Gent (8 maart 1581): "doopers ende dierghelycke ketters". Volgens deze synodale bijeenkomst kon men niet beter doen, dan de artikelen van de Dordrechtse Synode (1578) volgen; en als dit geen uitwerking had, zou de overheid verzocht worden "een publique disputatie" op touw te zetten, zoals dit te Frankenthal, Emden en andere plaatsen reeds gebeurd was; om dan "daerinne haere ongrondighe leerynghe notoir te maeckene". Van dergelijke twistgesprekken stelde men zich toen veel voor, alhoewel het veelal op niets uitliep. Ook het besluitend woord daarover op de synodale bijeenkomst te Gent volstond blijkbaar niet, want op de classevergadering te Westkapelle (9 mei 1581) stelde men het antwoord op de vraag: "hoe men die Wederdoopers weeren zal", uit tot op "het naerste Synodo"....

Die "naerste Synodo" greep plaats te Middelburg in juni 1581. De acta van deze nationale kerkelijke bijeenkomst werden aan de vergadering van de classis Brugge, te Groede op 11 juli 1581, voorgelezen. Het eerste deel althans, want "nopens de particuliere questien, zullen deselve naerstcommende ghelesen worden". Dit was te Oostburg, op 12 september 1581. Te Groede besloot men dat iedere geméente belast zou zijn de acta "selve uyt te schrijven", en maandelijks of om de zes weken "eenmael ghetauwelick te lesen in de keerckenraet, om de keerckelycke regierynghe ghevoeghelicker daernae te stellen".

Tot daar enkele mededelingen uit de acta van klassikale vergaderingen in het Brugse Vrije, anno 1580-1581. Uit het geheel van de notulen blijkt, niettegenstaande het nog steeds heersende tekort aan predikanten en de interne problemen in de plaatselijke gemeenten, dat er in 1581 een reeds ver gevorderde organisatie binnen de kerk fungeerde, waarin, voor deze classis, Johannes Capito en Theodorus van den Berghe, beiden predikant te Brugge, en Johannes Arcerius, predikant te Sluis, als belangrijke figuren naar voren treden.

C. DE KERKELIJKE ORGANISATIE

1. De Particuliere Synoden

Tijdens de vergaderingen van de eerste Nationale Synode, gehouden te Dordrecht van 3 tot 18 juni 1578, sprak men zich beslissend uit in verband met de kerkelijke indeling. Men besloot:

- "Ghent, Brugghe, Cortrijck, Oudenaerde een Synod".
- "Ypere, Dixmude, Vuerne, Nieport, Meenen ende West lancks de Leye, Cassel, Berghe, Borburgh, Grevelinghe een Synodus".

Wat de synode hier vastlegde was zoals zij het zelf noemde een "afdeelynghe by provisie"; trouwens, de hervorming had in al deze gewesten, tot dan toe, nog niet overal ingang gevonden. Oost-Vlaanderen was in het begin een veel vruchtbaardere bodem dan bijvoorbeeld West-Vlaanderen.

Het gevolg daarvan was dat in deze "beginperiode" maar één classis en één particuliere synode fungeerde, namelijk de "Oostvlaemse", waarin de "Westvlaemse"

opgenomen was. Op de klassikale vergadering, gehouden te Gent van 29 tot 30 juli 1578, waarop Jan van Vijven, ouderling van de Brugse gemeente, tegenwoordig was, samen met andere gezanten van Westvlaamse gemeenten, besloot men de Oostvlaamse classis in drieën te verdelen:

- a) Brugge met de plaatsen in haar omgeving.
- b) Gent, Eeklo, Zomergem, Hansbeke, Ursel, Tielt, Deinze, Lokeren, Eksaarde, Dendermonde, Axel, en andere gemeenten, mochten die gesticht worden,
- c) Oudenaarde, Ronse, Leupegem, Edelare, Etikhove, Mater, Brakel en omliggende plaatsen.

De klassikale vergaderingen zouden om de drie maanden gehouden worden. Daar in de loop van 1578 het aantal hervormde gemeenten in Vlaanderen sterk toenam, vooral als gevolg van de politieke ontwikkeling, voerde men op de klassikale vergadering te Gent, 3 november 1578, waar noch Brugge, noch West-Vlaanderen, met uitzondering van Tielt, afgevaardigd was, een vijfledige verdeling in. De kerkelijke indeling van het toenmalig West-Vlaanderen kwam pas aan de orde tijdens de synode der Vlaamse kerken te Brugge, op 4 november 1579. Daar besloot men dat Brugge, Sluis, Aardenburg, Torhout en de omliggende dorpen voortaan onder één classis zouden ressorteren.

Ondertussen fungeerde nog steeds één particuliere synode, waarin zowel gemeenten uit Oost- als uit West-Vlaanderen zetelden, naar het beleid verordineerd op de Nationale Synode van 1578.

Op de synode van de Vlaamse kerken te Gent, op 8 maart 1581, stelde men aan de broeders een "opene vraghe, of de afdeelynghe des provincialen Synodi zal ghelycformich zijn met de afdeelynghe dezer provincie van Vlaenderen".

Het antwoord daarop was positief, "ende zal daeromme den nationalen Synodo aenghegheven worden".

Dit besluit werd dan ook voorgesteld aan de Nationale Synode, vergaderd te Middelburg in juni 1581, die bepaalde: "Vlaenderen, 2 Synoden particul.: Oostflaenderen ende Westvlaenderen".

Dat dit territoriaal aspect te Middelburg ter synode kwam, doet veronderstellen dat men weinig geneigd was te handelen naar het besluit van de Dordtse Synode 1578; naar de "afdeelynghe by provisie" heeft men zich in de Neder-landen weinig of niet geschikt".

Dit blijkt vooral uit de acta van de Oostvlaamse synode te Brugge in de Sint-Salvatorskerk, gehouden op 8 en 9 mei 1582. Op deze particuliere synode verschenen, met credentiebrieven, de afgevaardigden van de classen Brugge, Gent, Sluis, Dendermonde, Waas en de Vier Ambachten.

Nadat de praeses, Theodorus van den Berghe (Montanus), verkozen was, protesteerden de afgevaardigden van de Westvlaamse classen, samen te moeten vergaderen met de Oostvlaamse classen, daar dit niet naar het besluit van Dordrecht (1578) en Middelburg (1581) was, die twee afzonderlijke particuliere synoden verordineerd hadden.

Uit kracht van de Generale Synode van 1578, hadden de Westvlaamse classen "alreede den 3en Mey (te Nieupoort) haere vergaderynghe ghehouden"". Als gevolg daarvan hielden nu ook de Oostvlamingen hun synode "afzonderlijk".

Doch 's anderendaags, 9 mei, kwamen de Oost- en Westvlaamse afgevaardigden nogmaals bijeen. De particuliere synode besloot: "Aegaande de begheerte der broeden uyt Westvlaenderen up de afdeelinghe der Synodi, is gheandwoort, ghemeerct de stant des slandts zulcx noch niet wel lijden en can ende de broeden uut Oostvlaenderen

hiervan gheen advertissement ghehadt en hebben, dat die afdeelynghe blijven zal, ghelijck zy tot noch toe tusschen Oostvlaenderen ende Westvlaenderen gheobserveert es gheweest tottertyt toe dat de Heere breeder openynghe inden lande gheve, ofte tot de naerste nationale vergaderynghe"

2. De Classis Brugge

"Aangaande de deelingen der Classis is voor desen tyt goedgevonden, dat Brugge, Sluys, Aardenburgh, Oostburgh, Thorout met de aanliggende plaatsen een Classis maken sullen"s. Aldus het besluit van de synode der Vlaamse Kerken, vergaderd te Brugge op 4 november 1579. Naar de acta doen veronderstellen zou deze classis voor het eerst samenkomen te Brugge, op 19 januari 1580. Deze eerste klassikale vergadering had vooral het doel een reglement van orde en eenvormigheid op te stellen onder de ressorterende gemeenten. Als praeses fungeerde Johannes Arcerius, predikant te Sluis, als scriba Henricus Brant, predikant te Jabbeke".

Toen op 8 maart 1581 de synode van de Vlaamse Kerken te Gent bijeenkwam, was de classis Brugge vertegenwoordigd door Johannes Capito, predikant te Brugge en Tilmannus Cupus, predikant te Westkapelle, en hun ouderlingen". Op deze provinciale synode besloot men "D. Joannes Bollius, Dienaer te Ghendt en Johannes Capito, Dienaer te Brugghe" af te vaardigen naar de Nationale Synode te Middelburg. Men zou de Generale Synode mededelen dat het gebied van hun provinciale synode nu correspondeerde met de "afdeelynghe dezer provincie van Vlaenderen". Als gevolg van de grote toename van hervormde gemeenten in de Brugse classis, nam men, althans voor een klassikale vergadering, een gewichtig besluit op de samenkomst te Oostburg, 12 september 1581.

"Die broeden der klassikale vergaderynghe overghemeert hebbende die groote onkosten om het langhe bywesen des classis, zo hebbent de broederen bevonden grootelicx noodich te syne, datmen het classis in twee classen scheidt zal. Ende de scheidynghe zal in dusdanighe maniere toegaen als hier naer volcht:

- SLUIS: Aerdenburch, Middelburch in Vlaenderen, Oostburch, Sint Anne, Westcapelle, (Ramscapelle), Heyst, Knocke, Lapschure, Casant, Heynkewerve, Groede, Breskens, Schoondycke, Sinte Cruys.
- BRUGGHE: Damme, Wendune, Blanckeberghe, Uytkeercke, Zuwenkeercke, Stalhille, Meedtkeercke, Sint Prs, Dutzeele, Lisseweghe, Oostkeercke, Moerkeercke, Jabbeke, Vassenare, St-Andries".

Onder de gloednieuwe classis Sluis ressorteerden, net als onder Brugge, 16 gemeenten. Hieruit blijkt ook de bevoegdheid, deling der classen, die aan een klassikale vergadering was toevertrouwd.

De beide classen kwamen nog éénmaa] samen "te Brugghe den 14en Novembris", om "alsdan een vriendelick afscheyt van elck anden" te nemen. Het officiële afscheid vond dan ook plaats, na "behoorlicke censura ghehouden" te hebben; "also es het classis geeyndigt ende gescheyden mits dat het brugsche classis wesen sal te Wendune den 13en Feb. ende het Sluysche classis zal wesen te Sluys den 16° januari" 1582.

Alles verliep zoals besloten was, maar een half jaar later, op 3 juli 1582, werd op de vergadering van de Brugse classis, te Dudzele, opnieuw een "classedeelynghe" doorgevoerd.

Deze binnenklassikale afscheiding kwam tot stand door een reeks moeilijkheden tussen de afgevaardigden van de zes Brugse gemeenten en de afgezanten van de

gemeenten in het Vrije.

Het besluit luidde: "Dewijle de Brugsche ghesanten aengegeven hebben, dat zy binnen haere stadt zes kercken hebben ende ooc des afsceets des Classis bewillicht zijn, zo es verordent dat alle de andere menbre des Brugschen classis buyten Brugghe een Classe maken ende van ghelycke ooc Brugghe haer eygen classe, ghescheyden van de voors."

Deze beide classen, Brugge en Buiten-Brugge, zouden waarschijnlijk afgezanten gestuurd hebben naar "de naerste Synodale vergaderynghe; den Ten Mey 1583 binnen Hulste", "maer dat heeft door de trubelen niet moogen geschieden". "Ende so noch open 1604".

Brugge en het Brugse Vrije bezweken in 1584 voor het leger van Parma, en dit betekende meteen het einde voor de hervorming in dit gedeelte van de Zuidelijke Nederlanden.

BIJLAGE

Lijst van predikanten, werkzaam te Brugge en in het Brugse Vrije, anno 1581

Aardenburg: Thomas Brusceus.

St. Anna ter Muiden: vacant, waarnemend predikant: Balthazar van Dijke, pred. te Knokke.

Blankenberge: Tot 12 september 1581 voorzien door predikanten uit omliggende gemeenten. Cornelis Reyniers.

Breskens: Daniël de Coster (afgezet op de class. verg. te Westkapelle op 9 mei 1581) waargenomen door Johannes IJserman, predikant te Groede.

Brugge: Johannes Capito, Adrianus Lopius (Kandidaat). Theodorus van den Berghe (Montanus), Jan Lamoot (beroepen in 1581), Johannes Firmijn (beroepen in 1581). Carolus Agricola (dec. 1581-mei 1584), Jean Haeren (predikant van de Waalse gemeente).

Damme: Jacobus Orphanus (tot 28 febr. 1581), Gilles van Wijckentorre.

Dudzele: Johannes de Moor.

Groede: Johannes IJserman.

Helst: Engelbertus Egmondanus.

Heinkenswerve*: Guillaume Smidt.

Jabbeke: in 1581 geen predikant meer. Henricus Brant had onwettig de gemeente verlaten.

Cadzand: vacant.

Knokke: Balthazar van Dijke.

St. Kruis: vacant (omwille van "den vijand").

Lapscheure: vacant.

Leffinge: Thomas Rageboom (vanaf eind 1581. Hij oefende er onwettelijk het predikantsambt uit, want hij was predikant te Uitkerke, waarde classis hem ook verplichtte te blijven)z.

Lissewege: Franciscus Nicolaas Borluut.

Meetkerke: Jan Buf.

Middelburg in Vlaanderen: Oliverius Besont (gestuurd uit Gent).

Moerkerke: Jacobus Orphanus (maart-mei 1581).

Nieuwmunster: vacant.

Oostburg: Jacobus Noortman.

Oostende: Jan Ghys (tot eind febr. 1581) terug te Oostende aug.-sep. 1581. Oostkerke: Mattheus Macreel.

Oudenburg: vacant.

Ramskapelle: Johannes Vos.

Schoondijke: Joost van den Roziere.

Sluis: Johannes Arcerius (tot ongev. mei 1581), Gilles van den Houte (vanaf eind 1581). Stalhille: vacant.

Uitkerke: Thomas Rageboom (eind 1581 onwettig vertrokken naar Leffinge). waargenomen door Franciscus Cosyn⁴.

Wenduine: Johannes Marcus.

Westkapelle: Tilmannus Cupus (tot juni 1581, vertrok naar Lo), daarna vacant.

Zuikerkerke: Franciscus Cosyn.

* Heinkenswerve was een gemeente gelegen bij Sluis. Eigenlijke naam der gemeente was Hanekinswerve. Waarschijnlijk door zee-overstroming verdwenen. (Janssens, Kerkhervorming Vlaanderen, 1, 230.)